

نظام حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی؛ مطالعه نظام

حقوقی جمهوری اسلامی ایران

دفتر آبی (RESEARCH PAPER) شماره شانزدهم

نویسنده: سجاد خلیلی نژاد

هسته خط‌مشی فضای مجازی - سپهرا؛ مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع)

تمام حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مرکز ملی فضای مجازی است و استفاده از آن تنها با ذکر منبع مجاز است. همچنین محتوای منتشر یافته در این گزارش بیانگر دیدگاه رسمی مرکز ملی فضای مجازی نیست.

نشانی: تهران، سعادت آباد، خیابان علامه شمالی، کوچه هجدهم غربی، پلاک ۱۷

تلفن: ۰۲۱-۲۲۰۷۳۰۳۱

کد پستی: ۱۹۹۷۹۸۷۶۲۹

مقالات پژوهشی (Research Paper) از مهم‌ترین ابزارهای توسعه دانش هستند که با تکیه بر داده‌های تجربی به بررسی دقیق و جامع موضوعات تخصصی می‌پردازند. این مقالات معمولاً توسط پژوهشگران، استادان دانشگاه و محققان حرفه‌ای نوشته می‌شوند و به تفصیل از مشاهدات و داده‌های تحقیق بحث می‌کنند. مخاطب این مقالات نیز عمدتاً محققان و کارشناسان آن رشته است. امروزه در مسئله فضای مجازی و سایبری، به طور مرتب مقالات پرشماری توسط محققان و اندیشکده‌ها تولید می‌شود که به بررسی موشکافانه مسائل جاری در این حوزه می‌پردازند. آگاهی از این مطالعات و رصد شرایط و ابعاد مختلف این حوزه از این رهگذر، برای کارشناسان و به خصوص قانون‌گذاران، حکمرانان و متولیان این عرصه ضروری است.

دفترهای آبی دسته‌ای از گزارش‌های تفصیلی تولیدشده در پژوهشگاه فضای مجازی، و محصول رصد مطالعات اندیشکده‌ها و نخبگان جهان و منطقه در این موضوع است.

فهرست مطالب

۱۱

مقدمه

۱۵

۱. روش پژوهش

۱۹

۲. اسناد بالادستی

۱۹

۱-۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۲۱

۱-۲. مبانی نظام حقوق کودک

۲۳

۲-۱. حقوق، آزادی‌ها و محدودیت‌ها

۲۶

۲-۳. ساختار حاکمیتی متولی حقوق کودک

۳۱

۲-۲. سیاست‌های کلی نظام

۳۶

۳-۲. مصوبات شوراهای عالی

۳۷

۲-۳-۱. سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی

۳۸

۲-۳-۱. جایگاه سیاستی در تعامل با سایر اسناد سیاستی

شورای عالی فضای مجازی

۳۹

۲-۳-۱. ساختار سند

۴۶

۲-۳-۳. کلیات سند

۴۹

۲-۳-۴. مفاد سند

۵۷ ۲-۳-۲. سند ملی حقوق کودک و نوجوان

۵۷ ۲-۳-۱. ساختار سند

۵۷ ۲-۳-۲. کلیات سند

۵۹ ۲-۳-۳. بررسی مفاد سند

۶۵ ۳. قوانین

۶۶ ۳-۱. قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک

۶۶ ۳-۲. معاهده حقوق کودک

۷۲ ۳-۳. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان

۷۵ ۳-۴. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

۷۵ ۳-۵. قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

۷۶ ۳-۶. قانون جرائم رایانه‌ای

۷۸ ۳-۷. سایر قوانین

۸۳ ۳-۸. جمع‌بندی قوانین

۸۵ ۴. آیین‌نامه‌ها و مراجع دولتی

۸۵ ۴-۱. آئین‌نامه مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک

۸۸ ۴-۲. آئین‌نامه صیانت از کودکان در فضای مجازی

۸۹ ۴-۳. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات

۹۲	۴-۴. مرکز ملی فضای مجازی
۹۵	۵. اسناد، معاهدات و نهادهای بین‌المللی
۹۵	۵-۱. دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار
۹۹	۵-۲. میثاق کودک در اسلام
۱۰۰	۵-۳. اتحادیه بین‌المللی مخابرات (ITU)
۱۰۶	۵-۴. سازمان یونیسف
۱۰۸	۵-۵. مرکز بین‌المللی کودکان گمشده و استثمارشده
۱۱۰	۵-۶. جمع‌بندی اسناد و نهادهای بین‌المللی
۱۱۵	۶. نتیجه‌گیری
۱۱۹	ضمیمه ۱: طرح ابتدایی (نظام) مسائل حقوق کودک در فضای مجازی
۱۲۲	ضمیمه ۲: مسیر پژوهشی حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی
۱۱۵	منابع

مقدمه

طبق آمارهای منتشرشده در سال ۱۳۹۸ بیش از ۲۵ میلیون کاربر اینترنتی در ایران، کودکان هستند^۱ (زیر ۱۸ سال). آن‌ها برای دستیابی به اطلاعات و افزایش دانش عمومی و تخصصی در قالب آموزشی مدرسه یا به صورت غیررسمی از طریق محتوای منتشرشده در سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی؛ برقراری ارتباط با دوستان، اعضای خانواده و دیگران؛ انجام تکالیف درسی؛ دانلود موسیقی و فیلم؛ دانلود بازی‌های رایانه‌ای و هم‌چنین بازی کردن در بازی‌های برخط، به اینترنت مراجعه می‌کنند. هم‌اکنون استفاده از رایانه و فناوری‌های دیجیتال بخش عمده‌ای از اوقات فراغت کودکان ایرانی را به خود اختصاص می‌دهد. با این حال فضای مجازی را باید از هر دو منظر فرصت‌ها و تهدیدها مورد توجه قرار داد. فضای مجازی برای استفاده در موارد متعددی مفید است هرچند خطرات بالقوه و بالفعلی نیز برای فرزندان در این فضا وجود دارد که لازم است با مشارکت همه ذینفعان تدبیری هوشمندانه اتخاذ شود؛ این مهم نه فقط در

ایران بلکه در بسیاری از کشورهای جهان امری مقبول و در حال پیگیری است.^۲ متأسفانه آمار بروز و دقیقی از تعداد کودکان برخط و تحلیل رفتار کودکان در فضای مجازی در دسترس نیست که در مقایسه با اقدامات سایر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی کمی نگران‌کننده است، اما طبیعتاً در زمان کنونی با توجه به گذار از تجربه‌ی همه‌گیری ویروس کووید-۱۹ و آموزش مجازی می‌توان ادعا کرد که اصل بر این است که همه کودکان برخط هستند و در حال حاضر اهمیت و ضرورت اقدامات حمایتی حقوقی برای کودکان به حداکثر میزان ممکن خودش رسیده و تقریباً تمام کودکان ایران را درگیر کرده است. کودکانی هم که به دلیل محرومیت اقتصادی دسترسی به فضای مجازی ندارند، با توجه به رویکردهای نهادهای تصمیم‌گیری کشور در راستای عدالت دسترسی و عدالت آموزشی، به‌زودی از این امکان برخوردار خواهند شد، البته مؤسسات خیریه و کمک‌های مردمی هم با توجه به غیرحضوری شدن مدارس، نقش قابل توجهی در فراهم کردن امکانات دسترسی کودکان به فضای مجازی ایفا کرده و می‌کنند. درنهایت باید توجه کرد که در حال حرکت به سمت آمار ۱۰۰ درصدی کودکان برخط هستیم، لذا آمار کنونی تنها از جنبه عدالت دسترسی و اینکه مشخص کنیم در عرصه زیرساختی چه اولویتهایی مدنظر است اهمیت پیدا می‌کند اگر نه در بحث موردنظر گزارش حاضر که از منظر علوم اجتماعی به مسئله کودک و نوجوان برخط و آسیب‌ها و فرصت‌های آن می‌نگرد، باوجود دسترسی کنونی قریب به اتفاق کودکان و نوجوانان به فضای مجازی، به اوج ضرورت خود رسیده است و اهمیت و ضرورت آن انکارناپذیر است.

بحث‌های کارشناسی در خصوص صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و اهمیت آن از اوایل دهه ۸۰ شمسی (۱۹۹۰ میلادی) با فراگیری اینترنت در دنیا مطرح شده است و ابتدا توجه به موضوع هرزه‌نگاری کودکان در فضای مجازی به علت شدت تعارض آن با اخلاق برجسته شد.^۳ هسته اصلی بحث صیانت از کودک در ذیل مباحث حقوق کودک است که آن‌هم ذیل موضوعات حقوق بشری مطرح می‌شود.

۲. <http://cop.itrc.ac.ir/>

۳. <https://B2n.ir/es505Y>

حقوق بشر اساسی‌ترین و ابتدایی‌ترین حقوقی است که هر فرد به‌طور ذاتی، فطری و به‌صرف انسان بودن از آن بهره‌مند می‌شود.

فضای مجازی و فن‌آوری‌های دیجیتالی مرتبط، شیوه‌های جدیدی از سبک زندگی را برای کودکان فراهم آورده است. نظام آموزشی، تربیتی، مهارت‌آموزی، اوقات فراغت و سرگرمی و حتی اقتصاد و اشتغال، کودکان و نوجوانان با گسترش فضای مجازی، متحول شده است. با وجود مزایای قابل توجه در توسعه فناوری‌ها برای قشر کودک و نوجوان، معایب آن قابل چشم‌پوشی نیست به نحوی که امروزه بسیاری از کودکان و نوجوانان در معرض طیف وسیعی از محتواها، ارتباطات و رفتارهای مضر به‌صورت برخط قرار دارند. به اعتقاد اتحادیه بین‌المللی مخابرات، حفاظت از کودکان در فضای برخط همانگونه که چالشی جهانی است، نیاز به راهکاری جهانی دارد. درحالی‌که تلاش‌های زیادی برای بهبود حمایت برخط از کودکان در حال انجام است، اما تاکنون راهکارها بیشتر در سطح ملی بوده است تا بین‌المللی.

نظام حقوقی کودک، یک نظام حمایتی است، به این معنا که این قشر از جامعه نیازمند حمایت ویژه دولت است مانند قشر کارگر در برابر کارفرما، معلولین، قشر مسن جامعه، بیماران خاص و ... که هر یک به‌نوعی و در سطح خاصی نیازمند حمایت ویژه حکومت برای تأمین نیازهای خود هستند. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های قوانین حمایتی، آمره بودن قوانین آن است که امکان توافق برخلاف آن و توافق برای کاهش تکالیف مشخص‌شده در آن وجود ندارد. علاوه بر این ویژگی دیگر قوانین حمایتی، بهره بردن از ضمانت اجرای کیفری است که در قوانین حمایتی مرتبط با کودکان و نوجوانان مشهود است.

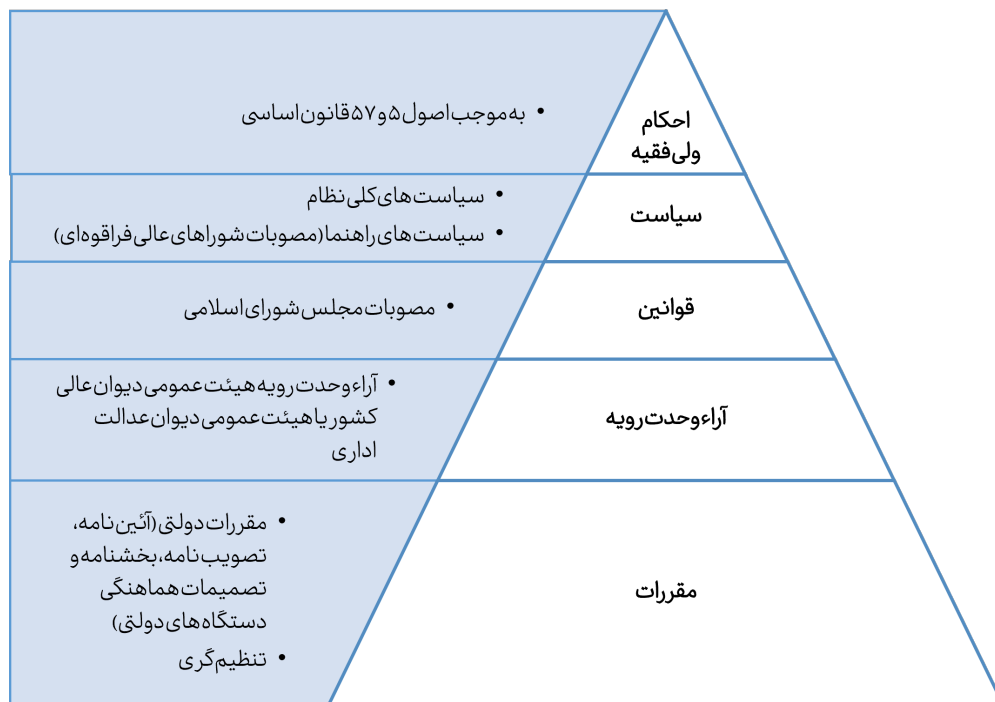
۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی — توصیفی سعی در تبیین نظام حقوقی حاکم بر صیانت از حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی دارد. به این منظور و برای بازنمایی کامل نظام‌وارگی قواعد حقوقی موجود در کشور در عرصه صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی، از چهارچوب هرم قواعد حقوقی که چهارچوبی سلسله‌مراتبی است، استفاده می‌شود. در نظام حقوقی سازمان یافته که از هنجارهای مختلفی در سطوح و انواع مختلف تشکیل شده است، روابط بین این هنجارها بر اساس ساختاری هرمی شکل و نوعی سلسله‌مراتب تنظیم می‌شود.

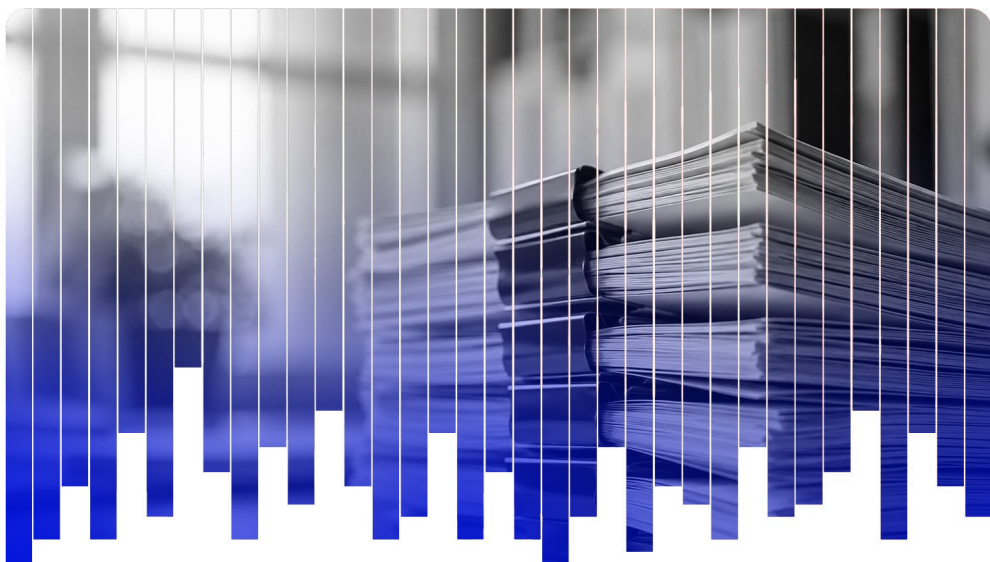
از دیدگاه کلسن، سلسله‌مراتب برای یگانگی هنجارها در نظم حقوقی ضروری است و این سلسله‌مراتب نیز ساختاری هرمی شکل دارد. نظم مبتنی بر سلسله‌مراتب کلسن واجد دو ویژگی عمده می‌باشد: نخست اینکه هنجارهای حقوقی دارای سلسله‌مراتب هستند، زیرا هر هنجار اعتبار خویش را در هنجار برتر دیگری می‌یابد. دوم اینکه هنجارهای فرازین به لحاظ کمی، کم‌تعدادتر از هنجارهای فرودین هستند و

هر قدر به راس هرم نزدیک می شویم، تعداد هنجارها کاهش می یابد (ویژه، ۱۳۸۸: ۱۲). بر اساس گزارش کارشناسی که مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی در آذرماه سال ۱۴۰۱ با عنوان «پیش نویس طرح نظام قانون گذاری» منتشر کرده است، قواعد حقوقی در جمهوری اسلامی ایران را مبتنی بر قانون اساسی، می توان در چهار دسته: «سیاست ها»، «قوانین»، «آراء وحدت رویه» و «مقررات» دسته بندی کرد (عبدالاحد و همکاران، ۱۴۰۱: ۸). بنابراین پژوهش حاضر در صدد است تا با دسته بندی قواعد حقوقی کشور و نقد و بررسی آن، نظام حقوقی حاکم بر صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی را تبیین و آسیب شناسی کند.

شکل ۱. هرم قواعد حقوقی پیشنهادی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی

بر اساس هرم هنجارهای حقوقی در جمهوری اسلامی ایران، مسیر پژوهش اینگونه طراحی می شود که ابتدا در یک گفتار مفاد مرتبط در قانون اساسی، احکام ولی فقیه و سیاست ها احصا می شوند. در گفتار دوم قوانین موجود، مورد بررسی قرار می گیرد. در گام سوم مقررات دولتی و نهادهای دولتی مرتبط با حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی مورد توجه قرار می گیرد و در گفتار پایانی سعی می شود مهم ترین اسناد و نهادهای بین المللی فعال در این عرصه تبیین شود. در انتها سعی می شود، نظام حقوقی موجود از منظر کلان و با دید نقشه‌ای تحلیل و بررسی شود.

۲. اسناد بالادستی

منظور از اسناد بالادستی در پژوهش حاضر، اسناد و منابعی از قواعد لازم‌الاجرای حقوقی است که در هرم هنجارهای حقوقی مذکور، بالاتر از قانون عادی مصوب مجلس قرار می‌گیرد و سطوح زیرین این اسناد بالادستی از جمله قوانین و مقررات ملزم به تبعیت از آن‌ها هستند. به صورت مصداقی این دسته مشمول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، احکام و فرامین ولی فقیه، سیاست‌های کلی نظام و مصوبات شوراهای عالی ایجاد شده توسط مقام رهبری به خصوص شورای عالی فضای مجازی و شورای عالی انقلاب فرهنگی است. برای طراحی نظام حقوقی منسجم و صحیح برای صیانت از کودک و نوجوان و توانمندی، رشد و تعالی آن‌ها در فضای مجازی باید جهت‌گیری‌های کلان، سیاست‌ها و ارزش‌های کلی را مشخص کرد. در این بخش دلالت‌های اسناد بالادستی در جمهوری اسلامی ایران در نظام حقوقی کودک و نوجوان تبیین می‌شود.

۱-۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

قانون اساسی در هر کشوری در صدر قوانین موضوعه است که بیان‌کننده چارچوب‌های اعمال حاکمیت

توسط حکومت و ساختارهای اساسی حکومت و هم‌چنین شناسایی‌کننده و حمایت‌کننده از حقوق و آزادی‌های شهروندان است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌طور خاص از کودک سخنی به میان نیامده و تنها اصل ۲۱ قانون اساسی حمایت از کودکان بی‌سرپرست را وظیفه دولت دانسته است؛ اما در این گزارش به‌طور عام حقوق و تکالیفی شناسایی شده است که قابل‌تعمیم به مسئله صیانت از کودک در فضای مجازی هستند.

اصولی که برای موضوع حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی دلالت دارد و برای تنظیم نظام حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی باید مورد توجه قرار گیرد را می‌توان در سه دسته تقسیم‌بندی کرد:

دسته اول از اصول قانون اساسی از جنس گزاره های مبنایی است که جهت گیری کلان حاکمیت در مواجهه با مسئله نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی را تعیین می کند. دسته دوم حقوق، آزادی ها و محدودیت های اشخاص مرتبط با مسئله کودک و نوجوان در فضای مجازی را رهنمون می سازد. در نهایت، دسته سوم به صورت غیرمستقیم ساختارهای حاکمیتی مورد نیاز برای شکل دهی و حراست از نظام حقوقی کودک و نوجوان مشخص می شود. در ادامه به تفصیل اصول قانون اساسی مرتبط با مسئله نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی در قالب دسته بندی مذکور، تشریح می شود.

۱-۱-۲. مبانی نظام حقوق کودک

اصل چهارم: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است.»

مهم ترین اصل در مبانی حقوق کودک و نوجوان که یکی از اصول ثابت و غیر قابل تغییر قانون اساسی است و بر اطلاق یا عموم سایر اصول قانون اساسی هم منطبق است، ابتدای کلیه قوانین و مقررات بر موازین اسلامی است. دلالت مهمی که این اصل بر نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی دارد، ضرورت استنباط این نظام از موازین اسلامی است. کشورهای مختلف برای نظام حقوق کودک در فضای مجازی ورود پیدا کرده و طراحی خاصی مبتنی بر ارزشهای خود را محقق کرده اند. حتی در سطح سازمان های بین المللی نیز اقداماتی در این خصوص شکل گرفته است، اما لزوماً طرح های موجود نمی تواند منطبق با ارزش های اصیل اسلامی باشد. بنابراین نظام حقوقی شکل گرفته برای تمشیت این مسئله حداقل بایستی مغایرت با شرع نداشته باشد و در حد اعلاء، می بایست منطبق با شریعت باشد.

اصل دهم: «از آنجاکه خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه ریزی های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.»

در این اصل، خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی معرفی شده است و بیان می‌دارد همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت پاسداری از قداست خانواده و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. لذا در حقوق کودک و در موضوع صیانت از کودک در فضای مجازی بایستی کودک در بستر خانواده مطمح نظر قرار گیرد و طبعاً خانواده نقش کلیدی در صیانت از کودک در فضای مجازی ایفا خواهد کرد. در حالی که در اسناد حقوقی موجود در کشور (که در این گزارش بررسی می‌شود)، نقش آفرینی خانواده‌ها برای صیانت از کودک و نوجوان بر بستر فضای مجازی کمتر مورد توجه قرار گرفته است و هم چنان نگاه فرد محور به کودکان، فارغ از نهاد بنیادی خانواده مورد توجه است.

اصل هشتم: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند. (والمؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض یأمرون بالمعروف و ینهون عن المنکر)».

ممکن است باورها و فرهنگ اخلاقی حاکم بر جامعه متکثر باشد و در موضوعات مختلف تشتت نظرو عقیده وجود داشته باشد، اما لزوم صیانت از کودکان در فضای مجازی یک دغدغه مطرح جهانی است. به عنوان مثال طبق گزارش افکارسنجی منتشر شده در سال ۲۰۲۲ میلادی از سازمان تنظیم‌کننده مقررات رسانه‌ای بریتانیا^۱، از هر ده والدینِ کودکان زیر ۱۶ سال، هفت نفر نگران محتوای آنلاینی بودند که فرزندشان می‌دید. این نگرانی مشمول محتوای نامناسب با سن مانند محتوای خشونت‌آمیز، محتوای خلاف ادب و محتوای مزاحم و محتوای جنسی است (۲۰۲۲، ofcom: ۱۳). همین‌طور طبق آمار منتشر شده در افکارسنجی قبلی دوره ای آف‌کام در سال ۲۰۱۸، میزان نگاه تهدید محور والدین نسبت به اثرات فضای مجازی برای کودکان طی سال‌های اخیر افزایش یافته است (۲۰۱۸، ofcom: ۱۴). هرچند در ایران افکارسنجی مشابهی یافت نشد، اما این احتمال دور از تصور نیست که با توجه به ارزش‌های فرهنگی-

۱. Ofcom

اخلاقی جامعه ایرانی، حساسیت بیشتری در این خصوص وجود داشته باشد. در این خصوص می‌توان به بازخوردهای تند و سریع اقشار مختلف جامعه، اعم از طیف‌های مختلف سیاسی، طیف‌های مختلف مذهبی و اخلاقی در واکنش به مطالب غیراخلاقی منتشرشده با مخاطب کودکان و نوجوانان در انتهای سال ۱۳۹۹ در فضای مجازی اشاره کرد.^۲

امربه معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق بندهای پیش‌گفته در اصل سوم قانون اساسی در خصوص ایجاد محیط سالم برای رشد فضایل اخلاقی و هم‌چنین یکی از مهم‌ترین ابزارها برای ارتقا و حراست از فرهنگ اسلامی است. هرچند حکومت در انجام فریضه فرهنگی امربه معروف و نهی از منکر تکلیف مهمی دارد اما اصلاح وضعیت فرهنگی حاکم بر فضای مجازی تنها از مجاری حکومتی محقق نمی‌شود، بلکه نیازمند خواست و همت عمومی در آحاد اعضای جامعه است. در مسائلی نظیر حراست از کودکان و نوجوانان در قبال آسیب‌های فضای مجازی که وفاق عمومی خوبی وجود دارد، امکان بیشتری برای ورود حاکمیت وجود دارد.

۲-۱-۲. حقوق، آزادی‌ها و محدودیت‌ها

اصل سوم: «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای اموری به کار برد:

۱- ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی براساس ایمان و تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی.

۲- بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر.

۵- طرح کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب.

۷- تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون.»

۲. به عنوان نمونه مشاهده کنید:

طبعاً یکی از حساس‌ترین، آسیب‌پذیرترین و اثرپذیرترین قشرهای جامعه، کودکان هستند که به دلیل عدم بلوغ قوه تمییز و تعقل امکان انحراف یا فریب آن‌ها به راحتی وجود دارد. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به صورت مستقیم اشاره‌ای به نظام حقوق کودک نشده است اما همانطور که در مقدمه قانون اساسی با عنوان «زن در قانون اساسی» ذکر شده است: «در ایجاد بنیادهای اجتماعی اسلامی، نیروهای انسانی که تاکنون در خدمت استثمار هم‌جانبه خارجی بودند هویت اصلی و حقوق انسانی خود را باز مییابند». مهم‌ترین مصداق این بحث، قشر زنان است که در ادامه مقدمه قانون اساسی به آن اشاره شده است، اما این امر محدود به قشر زنان نیست، بلکه سایر اقشار آسیب‌پذیر جامعه نظیر کودکان و نوجوانان نیز، نیازمند حمایت ویژه حاکمیت و ایجاد شرایط مساعد برای رشد هستند. همین‌طور در اصل ۲۱ قانون اساسی نیز تکالیفی برای دولت در حمایت از حقوق زنان در نظر گرفته شده است که به نظر می‌رسد با همین منطق، می‌توان حکومت اسلامی را موظف به حمایت از سایر اقشار آسیب‌پذیر نظیر کودکان دانست. البته به دلیل عدم ذکر مستقیم این امر در قانون اساسی، الزامی شدن این تکالیف، نیازمند تصویب قانون است. بنابراین حکومت و جامعه اسلامی موظف است از این قشر به صورت ویژه و بیش از سایر اقشار حمایت و حفاظت کند تا بازیچه مطامع منفعت‌طلبان نشوند. در این خصوص «ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی» یکی از ضرورت‌های مهم برای قشر کودک و نوجوان است که از تکالیف مهم حکومت است.

این واقعیت در بیانات رهبری هم مشهود است و ایشان چندین مرتبه با بیان‌های متفاوت این نکات را گوشزد کرده‌اند: «رها بودن فضای مجازی»^۳؛ «متأسفانه در فضای مجازی کشور ما هم که آن رعایت‌های لازم با وجود این همه تأکیدی که من کردم صورت نمی‌گیرد و در یک جهاتی واقعاً ول است که بایستی آن کسانی که مسئول هستند حواسشان باشد. همه کشورهای دنیا روی فضای مجازی خودشان دارند اعمال مدیریت می‌کنند، [درحالی‌که] ما افتخار می‌کنیم به اینکه ما فضای مجازی را ول کرده‌ایم! این

۳. سخنرانی تلویزیونی مقام معظم رهبری به مناسبت سی و دومین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) در تاریخ ۱۴/۳/۱۴۰۰

افتخار ندارد؛ این به هیچ وجه افتخار ندارد. فضای مجازی را بایستی مدیریت کرد.^۴ «متأسفانه امروز با گسترش فضای مجازی به تدریج ادب اسلامی دارد کم رنگ می شود.»^۵ «بایستی مراقبت کنید تا آموزش مجازی موجب نشود که جوان ها وارد فضای بی بندوبار و رهای اینترنت بشوند و سرشان گرم بشود به یک چیزهای دیگری که هم از لحاظ اخلاقی، هم از لحاظ اعتقادی خطرهای بزرگی برای این ها دارد.»^۶ و بیانات مختلفی که ایشان اشاره به آسیب های فضای مجازی و آسیب های رها بودن فضای مجازی صریحاً بیان کرده اند.

نکته مهمی که از بندهای مختلف اصل سوم قانون اساسی برای نظام حقوق کودک و نوجوان برداشت می شود، رویکرد تهدید — فرصت محوری همزمان به فضای مجازی و نقش و جایگاه دولت در این رویکرد است. به عنوان مثال با توجه به تعمیم بند اول به فضای مجازی و قشر کودک، دولت جمهوری اسلامی ایران بایستی در فضای مجازی محیطی مساعد برای رشد فضایل اخلاقی کودکان را فراهم کند و همزمان با کلیه مظاهر فساد در این فضا مبارزه کند. بنابراین شیوه مواجهه حاکمیت طبق اصل سوم قانون اساسی با فضای مجازی، مواجهه ای متعادل است که همزمان به فرصت ها توجه دارد و در عین حال از آسیب های این فضا نیز غافل نمی ماند.

اصل بیست و یکم: «دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد:

۱ - ایجاد زمینه های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیاء حقوق مادی و معنوی او.

۲ - حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند و حمایت از کودکان بی سرپرست و ...»

تنها اصلی از قانون اساسی که کلمه کودک در آن بکار رفته است، اصل ۲۱ است. همان طور که در اصل

۴. سخنرانی نوروزی مقام معظم رهبری، در تاریخ ۱۴۰۰/۱/۱

۵. بیانات در ارتباط تصویری با مداحان، در تاریخ ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

۶. بیانات در ارتباط تصویری با رؤسا و مدیران آموزش و پرورش، در تاریخ ۱۳۹۹/۶/۱۱

۱۰ قانون اساسی بیان شد، خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است و در خانواده، مادر نقش اساسی را ایفا می‌کند. بر این اساس و با برداشتن حد وسط میان دو گزاره بیان‌شده، مشخص می‌شود که استواری بنیان‌های جامعه اسلامی متکی بر نقش مادری به‌عنوان متولی تربیت افراد است. بر این اساس می‌توان برداشت کرد که نقش مادر در صیانت از کودکان در فضای مجازی، محوری است. لذا تحقق تکلیف دولت در این اصل، می‌تواند به نقش کلیدی مادران در خانواده برای صیانت از کودکان بر بستر فضای مجازی اثرگذار باشد. علاوه بر این می‌توان به صورت خاص در اسناد حقوقی مرتبط با صیانت از حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی، برای نقش آفرینی نهاد خانواده و مادران برای بهبود این مسئله، تدبیر مناسبی در نظر گرفت. به عنوان مثال می‌توان با استفاده از نظام آموزشی و رسانه‌ای کشور، توانمندی لازم برای مدیریت و کنترل کودک در استفاده صحیح از فضای مجازی را به خانواده‌ها آموزش داد.

علاوه بر اصول ذکر شده در بالا، می‌توان از تمامی اصول بیان شده در فصل سوم قانون اساسی یا «حقوق ملت» برای نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی، دلالت‌یابی کرد. اما به طور کلی توجه به این نکته ضروری است که قشر کودک و نوجوان به دلیل ویژگی‌های خاصی که دارند، نیازمند نظام حقوقی حمایتی هستند. بخشی از این نظام حمایتی، در قالب صیانت از کودک و نوجوان برای جلوگیری و کنترل آسیب‌های احتمالی است، بنابراین ممکن است برای تحقق این نظام حمایتی بخشی از آزادی‌هایی که در نظام حقوقی برای سایررده‌های سنی در نظر گرفته می‌شود، توسط قوانین خاص کودکان و نوجوانان واجد محدودیت‌هایی شود.

۳-۱-۲. ساختار حاکمیتی متولی حقوق کودک

بخش عمده‌ای از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به تاسیس و تنظیم نهادهای سیاسی لازم برای حکومت می‌پردازد و صلاحیت‌ها و دایره اختیارات آن‌ها را مشخص می‌کند. قانون اساسی در ساختارهای جزئی حاکمیتی ورود نمی‌کند و تنها ساختارهای اساسی را مشخص می‌کند، بنابراین نباید توقع داشت که قانون اساسی ساختارهای حاکمیتی خاص متولی کودکان را مشخص کرده باشد بلکه نهادهایی که

مطابق قانون اساسی، وظایفی عمومی برعهده دارند، به تبع در مسائل مرتبط با کودکان نیز صلاحیت مداخله دارند. البته مشخص است که در صورت ضرورت و مطابق با قانون می توان ساختارهای خاصی در حکومت برای تولى گرى امور کودکان و نوجوانان در فضای مجازی در نظر گرفت.

اصل سوم: «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای اموری که به کاربرد:

۱- ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی براساس ایمان و تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی.

۲- بالا بردن سطح آگاهی های عمومی در همه زمینه ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه های گروهی و وسایل دیگر.

۵- طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب.

۷- تأمین آزادی های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون.

۱۴- تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون.»

اصل سوم قانون اساسی، وظایف مختلف حکومت در برابر مردم را مشخص می کند که تمامی این بندها برای کودکان و نوجوانان نیز مصداق دارد. اما قشر کودک به دلیل عدم بلوغ قوه تمییز و تعقل یکی از حساس ترین، آسیب پذیرترین و اثرپذیرترین قشرهای جامعه است که نیازمند نظام های حقوقی حمایتی و ویژه است. بنابراین وظایفی که در اصل سوم قانون اساسی بیان شده است در برخی موارد نیازمند حمایت های ویژه نسبت به عموم است. به عنوان مثال در خصوص بند ۱ از این ماده هر چند حکومت موظف به ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی براساس ایمان و تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی برای تمام اقشار است، اما به دلیل شرایط خاص قشر کودک این وظیفه در قبال کودکان ضروری تر است.

این در حالی است که دولت‌ها در مواجهه با پدیده فضای مجازی، به علت نوپدید بودن و کنترل‌گریز بودن، ظرفیت کمتری برای اعمال حکمرانی دارند و تحقق وظایف مذکور در اصل سوم قانون اساسی در فضای مجازی با مشکلات بیشتری مواجه است. این واقعیت در بیانات رهبری هم مشهود است و ایشان چندین مرتبه با بیان‌های متفاوت این نکات را گوشزد کرده‌اند: «رها بودن فضای مجازی»^۷؛ «متأسفانه در فضای مجازی کشور ما هم که آن رعایت‌های لازم با وجود این همه تأکیدی که من کردم صورت نمی‌گیرد و در یک جهاتی واقعاً ول است که بایستی آن‌کسانی که مسئول هستند حواسشان باشد. همه کشورهای دنیا روی فضای مجازی خودشان دارند اعمال مدیریت می‌کنند، [درحالی‌که] ما افتخار می‌کنیم به اینکه ما فضای مجازی را ول کرده‌ایم! این افتخار ندارد؛ این به هیچ وجه افتخار ندارد. فضای مجازی را بایستی مدیریت کرد.»^۸ «متأسفانه امروز با گسترش فضای مجازی به تدریج ادب اسلامی دارد کم‌رنگ می‌شود.»^۹ «بایستی مراقبت کنید تا آموزش مجازی موجب نشود که جوان‌ها وارد فضای بی‌بندوبار و رهای اینترنت بشوند و سرشان گرم بشود به یک چیزهای دیگری که هم از لحاظ اخلاقی، هم از لحاظ اعتقادی خطرهای بزرگی برای این‌ها دارد.»^{۱۰} و بیانات مختلفی که ایشان اشاره به آسیب‌های فضای مجازی و آسیب‌های رها بودن فضای مجازی صریحاً بیان کرده‌اند.

اصل دهم: «از آنجاکه خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.»

در این اصل، خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی معرفی شده است و بیان می‌دارد همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت پاسداری از قداست خانواده و استواری روابط خانوادگی بر

۷. سخنرانی تلویزیونی مقام معظم رهبری به مناسبت سی و دومین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) در تاریخ ۱۴۰۰/۳/۱۴

۸. سخنرانی نوروزی مقام معظم رهبری، در تاریخ ۱۴۰۰/۱/۱

۹. بیانات در ارتباط تصویری با مداحان، در تاریخ ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

۱۰. بیانات در ارتباط تصویری با رؤسا و مدیران آموزش و پرورش، در تاریخ ۱۳۹۹/۶/۱۱

پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. لذا در حقوق کودک و در موضوع صیانت از کودک در فضای مجازی الزاماً باید کودک در بستر خانواده مطمح نظر قرار گیرد و طبعاً خانواده نقش کلیدی در صیانت از کودک در فضای مجازی ایفا خواهد کرد. در حالی که در اسناد مختلف موجود که در ادامه تشریح می‌شود، تربیت کودک از طریق خانواده‌ها کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد و توانمندسازی خانواده‌ها در این زمینه مورد غفلت واقع شده است.

اصل بیست و یکم: «دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد:

۱ - ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیاء حقوق مادی و معنوی او.

۲ - حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند و حمایت از کودکان بی‌سرپرست و...»

تنها اصلی از قانون اساسی که کلمه کودک در آن بکار رفته است، اصل ۲۱ است. همان‌طور که در اصل ۱۰ قانون اساسی بیان شد، خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است و در این واحد بنیادی مادر نقش مهمی را ایفا می‌کند. بر این اساس و با برداشتن حد وسط میان دو گزاره بیان شده، مشخص می‌شود که استواری بنیان‌های جامعه اسلامی متکی بر نقش مادری به عنوان متولی تربیت افراد در خانواده است. بر این اساس می‌توان برداشت کرد که نقش مادری در صیانت از کودکان در فضای مجازی، محوری است. لذا دولت باید مطابق با اصل ۲۱ مادران و زنان در این خصوص حمایت به عمل آورد. این نظام حمایتی در سطوح مختلف قابل تحقق است، به عنوان مثال در سطح فنی فضای مجازی، توسعه و فراهم کردن امکان نظارت و کنترل والدین در سطح نرم افزاری از طریق امکانات کنترل فرزندان توسط والدین^{۱۱} یا در سطح سخت افزاری، از طریق اتصال کودکان به اینترنت توسط نقاط دسترسی خاص (مانند سیم کارت های مخصوص کودکان) که تحت کنترل والدین است یا در سطح آموزشی، امکان آموزش والدین برای کنترل و هدایت فرزندان در استفاده از فضای مجازی امری ضروری است.

۱۱. parental control

اصل سی و ششم: «حکم به مجازات و اجرا آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد.»

این اصل بیانگر دو محور «قانونی بودن مجازات‌ها» و «قضایی بودن مجازات‌ها» است (کدخدامرادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۲). اصل قانونی بودن مجازات‌ها بیانگر این است که هیچ مجازاتی تعیین و اجرا نمی‌شود مگر اینکه قانون میزان آن را تعیین کند. همین‌طور اصل قضایی بودن مجازات‌ها اشاره می‌کند که تنها دادگاه و مقام قضایی صالح می‌تواند حکم به مجازات و اجرای آن کند.

نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی به دلیل خصیصه حمایتی بودن، بیشتر از سایر عرصه‌های تقنینی، نیازمند ضمانت اجرای کیفری است. از طرفی بنابر اصل قانونی و قضایی بودن مجازات‌ها، تحقق این امر نیازمند قانون گذاری است. در سال‌های اخیر تلاش‌هایی برای تصویب قوانین مرتبط با حمایت از کودک و نوجوان صورت گرفته است که در ادامه این گزارش بررسی می‌شود، اما به نظر می‌رسد تا رسیدن به وضع مطلوب، مخصوصاً صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی، خلاء قانونی مشهود است.

اصل چهارم: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.»

اصل چهارم قانون اساسی که بر اساس قاعده فقهی لاضرر بنیان نهاده شده است، یک شرط عام محدودکننده آزادی‌ها است که در اعمال حقوق مختلف باید مورد توجه قرار گیرد. در عرصه کودک و نوجوان به دلیل حساسیت‌ها و حمایت‌های ویژه، این شرط پررنگ‌تر جلوه می‌کند؛ بنابراین اعمال حقوق مختلف از جمله آزادی‌های فردی و اجتماعی و سایر حقوق، همراه با الزام به عدم اضرار مادی و معنوی به قشر کودک است.

اصل یک صد و هفتاد و پنجم: «در صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تأمین گردد.»

همان‌طور که در اصل ۱۷۵ قانون اساسی، موازین اسلامی و مصالح کشور در صداوسیما جمهوری اسلامی ایران باید مورد توجه قرار گیرد، در خصوص فضای مجازی نیز این دو شرط صادق است. یکی از

مصالح مهم کشور، مصالح عالیه کودک به عنوان آینده سازان کشور است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با مشخص کردن اصول و ارزش های کلان جامعه ایرانی، شناسایی کلیات حقوق شهروندی و تعیین ساختار سیاسی حکومت، مبنا و چهارچوبی برای تعامل میان حکومت و شهروندان است، بر این اساس برای ارائه راهکار در مسائل مختلف اجتماعی در این قلمرو، توجه به قانون اساسی و الزامات آن امری ضروری است. صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی و چهارچوب های کلی نقش حکومت در تحقق این هدف، در قانون اساسی مشخص شده است که در سایر سیاست ها، قوانین و مقررات باید مورد توجه باشد و امتداد پیدا کند.

۲-۲. سیاست های کلی نظام

سیاست های کلی نظام که به استناد بند ۱ اصل ۱۱۰ پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام، توسط مقام رهبری تعیین می شود یکی از مهم ترین منابع حقوقی جمهوری اسلامی ایران، پس از قانون اساسی است. جایگاه حقوقی سیاست های کلی نظام در هرم قواعد حقوقی، بالاتر از قوانین عادی مصوب مجلس است و سایر قوانین و مصوبات بایستی از آن تبعیت کنند. تاکنون ۵۴ سند سیاست کلی از جانب مقام رهبری ابلاغ شده است اما در موضوع حقوق کودک و یا حکمرانی فضای مجازی تاکنون سیاست مستقلی از جانب ایشان ابلاغ نشده است. در عین حال سیاست های کلی مختلفی به صورت غیر مستقیم دلالت هایی برای مسئله نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی دارند که به اجمال در جدول زیر به آن اشاره می شود.

عنوان سیاست	بند	متن	دلالت
سیاستهای کلی نظام درخصوص شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای مصوب ۱۳۸۰	۱	ایجاد، ساماندهی و نظام ملی اطلاع رسانی رایانه ای و اعمال تدابیر و نظارت های لازم به منظور صیانت از امنیت سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و جلوگیری از جنبه ها و پیامدهای منفی شبکه های اطلاع رسانی.	امروزه این دو بند با عنوان شبکه ملی اطلاعات مطرح می شود که تحقق کامل آن بسیاری از آسیب های فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان را قابل کنترل می کند و فرصت های رشد و توانمندسازی برای آنها فراهم می کند.
	۲	توسعه کمی و کیفی شبکه اطلاع رسانی ملی و تأمین سطوح و انواع مختلف خدمات و امکانات و این شبکه برای کلیه متقاضیان به تناسب نیاز آنان و با رعایت اولویت ها و مصالح ملی.	
	۵	ایجاد و تقویت نظام حقوقی و قضایی متناسب با توسعه شبکه های اطلاع رسانی به ویژه در جهت مقابله کارآمد با جرایم سازمان یافته الکترونیکی.	یکی از الزامات صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی قانون گذاری و تدارک جرم انگاری های لازم برای این فضای است.
سیاستهای کلی قضایی مصوب ۱۳۸۱	۴	تخصصی کردن رسیدگی به دعاوی در سطوح مورد نیاز.	رسیدگی به دعاوی و جرایم مرتبط با حقوق کودک در فضای مجازی نیازمند تخصص قضات در حقوق کودک و عرصه فضای مجازی است که لازمه آن تربیت نیروی قضایی توانمند و محاکم تخصصی است.

عنوان سیاست	بند	متن	دلالت
سیاست های کلی امنیت فضای تولید و تبادل اطلاعات و ارتباطات (افتا) مصوب ۱۳۸۹	۱	ایجاد نظام جامع و فراگیر در سطح ملی و سازوکار مناسب برای امن سازی ساختارهای حیاتی و حساس و مهم در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات، و ارتقاء مداوم امنیت شبکه های الکترونیکی و سامانه های اطلاعاتی و ارتباطی در کشور به منظور: استمرار خدمات عمومی. پایداری زیرساخت های ملی. صیانت از اسرار کشور. حفظ فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی و ارزش های اخلاقی. حراست از حریم خصوصی و آزادی های مشروع و سرمایه های مادی و معنوی.	این بند به عنوان یکی از اجزای شبکه ملی اطلاعات مطرح است که تحقق آن امکان کنترل و تنظیم شرایط و هم زمان امکان صیانت از حقوق کاربران را برای حکومت فراهم می کند.
	۸	فرهنگ سازی، آموزش و افزایش آگاهی و مهارت های عمومی در حوزه افتا.	آموزش سواد و مهارت های عمومی فضای مجازی و به طور خاص امنیت این عرصه، می تواند به عنوان ابزاری فرهنگی برای کاهش آسیب ها برای قشر کودک و نوجوان بسیار موثر باشد.

عنوان سیاست	بند	متن	دلالت
سیاست های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور مصوب ۱۳۹۲	۱	تحول در نظام آموزش و پرورش مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی در جهت رسیدن به حیات طیبه (زندگی فردی و اجتماعی مطلوب اسلامی) و رشد و شکوفایی استعدادهای فطری و ارتقاء کیفی در حوزه های بینش، دانش، مهارت، تربیت و سلامت روحی و جسمی دانش آموزان با تأکید بر ریشه کن کردن بی سوادی و تربیت انسان های مؤمن، پرهیزکار، متخلق به اخلاق اسلامی، بلندهمت، امیدوار، خیرخواه، با نشاط، حقیقت جو، آزادمنش، مسؤولیت پذیر، قانونگرا، عدالت خواه، خردورز، خلاق، وطن دوست، ظلم ستیز، جمع گرا، خودباور و ایثارگر.	یکی از بنیادی ترین راه های مداخله دولت برای بهبود آسیب های حضور کودکان و نوجوانان در عرصه فضای مجازی، تربیت آن ها است که در این بند به آن اشاره شده است.
	۱-۴	روزآمد ساختن محتوای تعلیم و تربیت و تدوین برنامه درس ملی مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و متناسب با نیازهای کشور و انطباق محتوای با پیشرفت های علمی و فناوری و اهتمام به تقویت فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی.	یکی از بخش های این بند اشاره به تحول محتوای تعلیم و تربیت دانش آموزان بر اساس پیشرفت های علمی و فناوری است که سواد فضای مجازی بخش مهمی از آن است.
	۴-۷	تجهیز مدارس به فناوری اطلاعاتی و ارتباطی و فراهم آوردن زمینه استفاده بهینه از آموزش های مرتبط با فناوری های نو در مدارس.	لازمه مهارت افزایی دانش آموزان، در دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات است.

عنوان سیاست	بند	متن	دلالت
سیاست های کلی خانواده مصوب ۱۳۹۵	۱	ایجاد جامعه ای خانواده محور و تقویت و تحکیم خانواده و کارکردهای اصلی آن بر پایه الگوی اسلامی خانواده به عنوان مرکز نشو و نما و تربیت اسلامی فرزند و کانون آرامش بخش.	مواجهه خانواده محور برای جلوگیری از آسیب ها و تقویت فرصت های فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان، یکی از اصول اساسی طراحی نظام حقوقی کودک و نوجوان است که پیش تر در دلالت یابی از اصول قانون اساسی نیز این نکته ذکر شد.
	۲	محور قرار گرفتن خانواده در قوانین و مقررات، برنامه ها، سیاست های اجرایی و تمام نظامات آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به ویژه نظام مسکن و شهرسازی.	
سیاست های کلی نظام قانون گذاری مصوب ۱۳۹۸	۱	توجه به موازین شرع به عنوان اصلی ترین منشاء قانون گذاری در تنظیم و تصویب طرح ها و لوایح قانونی.	این بند به عنوان یکی از مبانی اصلی نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی باید مورد توجه قرار گیرد.

عنوان سیاست	بند	متن	دلالت
	۵	تعیین حدود اختیارات و صلاحیت مراجع وضع قوانین و مقررات با ارائه تعریف روشن و مشخص از «قانون»، «آیین نامه، تصویب نامه و بخشنامه موضوع اصل ۱۳۸»، «قانون آزمایشی و اساسنامه موضوع اصل ۸۵»، «برنامه و خط مشی دولت و تصمیمات موضوع اصل ۱۳۴»، «آراء وحدت رویه و ضوابط موضوع اصل ۱۶۱» و سایر مقررات و همچنین طبقه بندی و تعیین هرم سیاست ها، قوانین و مقررات کشور بر اساس نص یا تفسیر اصول قانون اساسی حسب مورد، از طریق مجلس شورای اسلامی.	تحقق خط مشی های مرتبط با نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی، نیازمند تکمیل زنجیره خط مشی است. به این معنا که برای اجرایی شدن یک سیاست، بایستی لایه های مختلف هرم قواعد حقوقی به آن پردازند.
			یکی از نتایج این گزارش در ادامه تشریح می شود، این است که متاسفانه در نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی، شاهد تورم سیاست ها و عدم اجرایی شدن آن ها هستیم. در لایه سیاست، اسناد و سیاست های متعارض وجود دارد و در سطح قوانین و مقررات خلاء قابل توجهی وجود دارد.

در نهایت، هر چند سیاست های کلی نظام به صورت مستقیم به حوزه مسئله کودک و نوجوان یا کودک و نوجوان نپرداخته است، اما دلالت های قابل توجهی از سیاست های کلی نظام برای نظام حقوقی کودک و نوجوان وجود دارد که در لایه های بعدی هرم قواعد حقوقی، باید مورد توجه قرار گیرد.

۲-۳. مصوبات شوراهای عالی

برخی از شوراهای عالی که در قانون اساسی یا توسط رهبری تاسیس شده اند، وظیفه سیاست گذاری در یک عرصه خاص را بر عهده دارند. این شوراها به دلیل اهمیت یک موضوع خاص از تکالیف حکومت

به وجود آمده اند و در واقع در حوزه یک کارویژه خاص شکل می گیرند. شورای عالی امنیت ملی، شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی فضای مجازی از مهم ترین مصادیق این شوراها هستند. هم چنین مطابق با موازین حقوقی، مصوبات مجلس شورای اسلامی نباید برخلاف مصوبات این نهادها باشد. در نظام حقوقی کودک و نوجوان، غنی ترین لایه از قواعد حقوقی، مرتبط با مصوبات شوراهاست. دو مصوبه «صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی» مصوب شورای عالی فضای مجازی و «سند ملی حقوق کودک و نوجوان» مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی از اصلی ترین اسناد حقوقی عرصه نظام حقوق کودک در فضای مجازی محسوب می شوند که در ادامه تحلیل و نقد می شود.

۲-۳-۱. سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی

تدوین سند صیانت از کودکان در فضای مجازی از ابتدای سال ۹۵ آغاز شد و سرانجام در سال ۱۴۰۰ به تصویب شورای عالی فضای مجازی رسید. فارغ از بازه زمانی ۵ ساله برای تصویب سند مذکور و آسیب شناسی روند تصویب سیاست ها در شورای عالی فضای مجازی، این سند به طور عمده رویکردی حمایتی-اخلاقی- تربیتی دارد که در این خصوص ۹ سیاست کلان موجود در این سند، مطابق با نظرات تهیه کنندگان پیش نویس سند، عبارت است از:

۱- توسعه محیط های صیانت شده در فضای مجازی.

۲- رده بندی محتوا و خدمات متناسب با سن و جنسیت و آمادگی جسمی.

۳- ارتقای سواد فضای مجازی و مهارت افزایی کودکان با ابزارهایی در اختیار والدین قرار می گیرد تا این فضا برای کودکان مطلوب تر شود.

۴- آگاه سازی و هشیار سازی والدین و مربیان به دلیل نقش حمایتی که در این زمینه دارند.

۵- پیشگیری از ارائه محتوای خدمات مضر.

۶- برخورد قضایی با کسانی که علیه کودک و نوجوان اقدام مجرمانه انجام می دهند.

۷- مراقبت اجتماعی از کسانی که در این فضا آسیب دیده‌اند و یا در معرض خطر هستند.

۸- مشارکت محوری بخش خصوصی.

۹- توسعه همکاری‌های بین‌المللی با کشورهای مختلفی که نسبت به این موضوع دغدغه دارند.

۲-۱-۳. جایگاه سیاستی در تعامل با سایر اسناد سیاستی شورای عالی فضای مجازی

برای بررسی جایگاه سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی در میان منظومه سیاستی فضای مجازی کشور، باید ربط و نسبت این سند با سایر اسناد شورای عالی فضای مجازی به‌عنوان نهاد سیاست‌گذار، راهبر کلان و قرارگاه فرماندهی فضای مجازی کشور مشخص شود. در مقدمه این سند، بیان شده است که سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی در راستای تحقق سیاست‌های مذکور در اسناد «تبیین الزامات شبکه ملی اطلاعات» و «سند طرح کلان و معماری شبکه ملی اطلاعات» تدوین و تصویب شده است. بنابراین در ادامه بخش‌های مرتبط از این اسناد مورد توجه قرار می‌گیرد. در سند تبیین الزامات شبکه ملی اطلاعات شش اصل حاکم بر طراحی شبکه ملی اطلاعات وجود دارد که یکی از آن‌ها، سالم‌سازی و امنیت فضای مجازی است که امنیت را در دو سطح زیرساختی-فنی و سطح اجتماعی در نظر می‌گیرد و تنها به امنیت سیاسی یا نظامی اکتفا نمی‌کند بلکه امنیت را در نظام اقتصادی و فرهنگی نیز توسعه می‌دهد که در مصداق به پیشگیری از جرائم سایبری، پالایش و سالم‌سازی جامع بر مبنای فرهنگ اسلامی-ایرانی اشاره شده است. هم‌چنین شبکه ملی اطلاعات متولی فراهم آوردن خدمات ایمن شده است که منجر به مزیت شبکه ملی اطلاعات نسبت به اینترنت می‌شود، در این بخش به پشتیبانی از گسترش فضای مجازی سالم، ایمن و مفید به‌ویژه برای کودکان و خانواده توجه شده است که اشاره به رده‌بندی محتوا و خدمات، ابزارهای صیانت از کودکان و خانواده و لیست سفید و ... در یک بخش دیگر نیز به‌طور کلی الزامات فرهنگی شبکه ملی اطلاعات بیان شده است.

در سند طرح کلان و معماری شبکه ملی اطلاعات نیز به لزوم تحقق زیست بوم متناسب با فرهنگ اسلامی- ایرانی و کارکرد فرهنگی- اجتماعی مبتنی بر نقشه مهندسی فرهنگی کشور اشاره شده است. این سند در قیاس با سند تبیین الزامات، توجه بیشتری به نظام‌های اجتماعی نسبت به بحث‌های فنی- زیرساختی دارد. در اهداف عملیاتی نیز به این موضوع اشاره شده است.

برخی از اهداف عملیاتی ذکر شده در این سند عبارت است از:

شبکه ملی اطلاعات، ارتقاء سالم‌سازی خدمات شبکه ملی اطلاعات به میزان بیست درصد در سال ایجاد شبکه اختصاصی ایمن، سالم و مفید کودک و نوجوان و افزایش سهم ترافیک محتوای مفید اختصاصی رده‌های سنی کودک و نوجوان به پانزده درصد از ترافیک کل کشور. رده‌بندی محتوای حرفه‌ای منتشر شده و محتوای کاربر محور با تأکید بر سازوکارهای خودتنظیم‌گری سه سند شبکه ملی اطلاعات، از مهم‌ترین اسناد شورای عالی فضای مجازی است که سایر اسناد این شورا بر اساس این سه سند و نقشه راه‌بردی و کلان موجود در آن تدوین می‌شود.

۲-۱-۳-۲. ساختار سند

باید توجه شود که این سند پیش از ابلاغ مصوبه حقوق کودک و نوجوان شورای عالی انقلاب فرهنگی و پس از قانون حمایت از حقوق کودک و نوجوان تصویب و در قالب ۴ ماده و چند بند تنظیم شده است.

مقدمه

ماده ۱- تعاریف و اختصارات

ماده ۲- هدف

ماده ۳- سیاست‌های کلان

ماده ۴- اقدامات کلان و تقسیم کار ملی:

● بند ۱-۴ مدیریت و راهبری

● بند ۲-۴ ایجاد محیط صیانت شده

● بند ۳-۴ توسعه محتوا و خدمات رده‌بندی شده

● بند ۴-۴ حمایت و مراقبت

● بند ۴-۵ فرهنگ سازی و ارتقای سواد فضای مجازی

● بند ۴-۶ تعاملات بین المللی

تقسیم کار موجود در این سند به شرح زیر است:

جدول ۱. تقسیم کار سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
بند ۴-۱ بخش الف	مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوی عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از خردسال، کودک و نوجوان در فضای مجازی	مرکز ملی فضای مجازی	کمیته مندرج در بند ۴-۱ بخش الف از ماده ۴ متشکل از نمایندگان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت اطلاعات، وزارت صنعت، معدن و تجارت، قوه قضائیه، نیروی انتظامی، سازمان صدا و سیما، سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز مدیریت حوزه های علمیه، سازمان بسیج مستضعفین، دو نفر از اعضای شورای عالی فضای مجازی، دو نفر نماینده از بخش خصوصی و از اساتید دانشگاه به انتخاب دبیر شورای عالی فضای مجازی.	ندارد

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
بند ۲-۴ بخش ب	ایجاد زیرساخت و خدمات پایه و پیشران ویژه محیط صیانت شده مجازی اعم از احراز هویت، امکان دسترسی طبقه بندی شده، امکان نظارت اولیا، گزارش دهی، خدمات پرداخت و مقررات گذاری برای ترغیب دارندگان پروانه های ارائه خدمات ارتباطی و فناوری اطلاعات به توسعه زیرساخت و خدمات پایه در این محیط	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	با همکاری نهادهای ذی ربط	۶ ماه
تبصره ۵ بند ۲-۴ بند ب	ضمن پیاده سازی محیط های مجازی صیانت شده در شبکه خود، دسترسی و توانایی بهره برداری از محتوا و خدمات موجود در این محیط را فراهم آورند.	دارندگان پروانه ارائه خدمات ارتباطی ثابت و سیار	-	ندارد

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
	تأمین پایداری کسب و کار محتوا و خدمات مورد نیاز در محیط صیانت شده، اعم از بررسی و اصلاح قیمت خدمات ارزش افزوده و حق السهم، تخصیص اعتبارات سالیانه به تولیدکنندگان محتوا و خدمات تشویق و رتبه بندی شرکت های برتر این حوزه	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و صداوسیما	-	ندارد
بند ۳-۴ بخش ج	تأمین پایداری کسب و کار محتوا و خدمات مورد نیاز در محیط صیانت شده اعم از بررسی و اصلاح قیمت خدمات ارزش افزوده و حق السهم، تخصیص اعتبارات سالیانه به تولیدکنندگان محتوا و خدمات و تشویق و رتبه بندی شرکت های برتر این حوزه	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان صداوسیما ج.ا.ا.	-	ندارد
بند ۴-۴ بخش ج	تدوین ضوابط و نصاب های اعتبارسنجی، ممیزی و نشان دار کردن محتوا و خدمات مورد اطمینان، تأیید فهرست های سفید و سیاه و ایجاد سامانه نظارت ورده بندی محتوا و خدمات	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت آموزش و پرورش و سازمان صداوسیما	ندارد

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
بند ۵-۴ بخش ج	حمایت از توسعه نرم افزارها و سخت افزارهای بومی مورد نیاز محیط صیانت شده (اعم از جویشرگر ایمن، نرم افزارهای نظارت اولیا و تبلت های دانش آموزی)	معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری	وزارت صنعت، معدن و تجارت و وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	ندارد
بند ۶-۴ بخش ج	ملزم بودن کلیه سکوها و ارائه دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی مرتبط با خردسال، کودک و نوجوان به ارائه در بستر محیط صیانت شده	کلیه سکوها و ارائه دهندگان	-	ظرف مدت یک سال
بند ۷-۴ بخش ج	به کارگیری نوجوانان مستعد و خلاق برای توسعه محتوا و خدمات مفید و سازنده	وزارت آموزش و پرورش	سازمان بسیج مستضعفین، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صدا و سیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	ندارد
بند ۸-۴ بخش د	توسعه نظام خدمات مشاوره و مددکاری به خانواده ها و راه اندازی خط تماس مشاوره برخط برای کمک به خانواده ها، خردسالان، کودکان و نوجوانان در معرض خطر فضای مجازی به صورت ارزان و در دسترس	وزارت آموزش و پرورش	وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهزیستی کشور)، نیروی انتظامی، بخش خصوصی و مشارکت مردمی	ظرف مدت شش ماه

مهلت	نهادهای همکار	نهاد مکلف	تکلیف	ماده ۴
ظرف شش ماه	وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهبودی کشور)، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و بخش غیردولتی	نیروی انتظامی	راه اندازی خط تماس اضطراری ویژه جرائم علیه خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و دریافت گزارشات به صورت سریع و آسان و در ارتباط با دیگر مراجع و ضابطان ذیصلاح برای مداخله، پیشگیری از وقوع جرم، تعقیب مجرمان و حمایت از افراد آسیب دیده	بند ۹-۴ بخش د
ندارد	وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهبودی کشور)، نیروی انتظامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه	تقویت دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه موضوع قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و تلاش برای شناسایی، پیشگیری و مقابله با وضعیت های مخاطره آمیز، سو، استفاده در تبلیغات و جرائم علیه خردسالان، کودکان و نوجوانان و دسترسی به خدمات و محتوای ناهنجار در فضای مجازی	بند ۱۰-۴ بخش د

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
بند ۴-۱۱ بخش د	ملزم بودن به نظارت، صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه هر رده سنی از خدمات عمومی و در معرض دید قرار ندادن تبلیغات، محتوا و خدمات مضر به این سنین و نیز جلوگیری از افشا، یا بهره‌برداری غیرمجاز از اطلاعات آن‌ها	کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی	-	ظرف مدت یک سال
بند ۴-۱۲ بخش د	حمایت، نظارت، تبلیغ و اطلاع‌رسانی غیرانحصاری کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی صیانت شده در چارچوب مصوبات کمیته موضوع بند ۴-۱	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش و سازمان صداوسیما ج.ا.ا.	-	ندارد
بند ۴-۱۳ بخش ه	اطلاع‌رسانی، آموزش سواد فضای مجازی و ترویج محتوا و خدمات موجود در محیط مجازی صیانت شده و نحوه استفاده از امکانات تعبیه‌شده در این محیط	سازمان صداوسیما و وزارت آموزش و پرورش	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	ندارد

ماده ۴	تکلیف	نهاد مکلف	نهادهای همکار	مهلت
بند ۴-۱۴ بخش ۵	تولید، ترویج و عرضه راهنمای اجرایی-عملیاتی مراقبت از فرزندان در فضای مجازی ویژه خانواده‌ها	سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نیروی انتظامی و سازمان بسیج مستضعفین در حیطه مسئولیت‌های قانونی آن‌ها	-	ندارد
بند ۴-۱۵ بخش ۵	ترویج و تقویت فرهنگ مسئولیت‌پذیری نوجوانان و اولیا، آن‌ها در استفاده از فضای مجازی	وزارت آموزش و پرورش	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و سازمان صداوسیما	ندارد
بند ۴-۱۶ بخش ۵	تعامل مؤثر و هم‌افزا با کشورها، سرویس‌دهندگان خارجی و نهادهای بین‌المللی به‌منظور رعایت استانداردها و معیارهای جمهوری اسلامی ایران	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	وزارت امور خارجه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت صنعت، معدن و تجارت و قوه قضائیه	ندارد
بند ۴-۱۷ بخش ۵	الگودهی و الگو‌گیری تجارب موفق از طریق شرکت در مجامع، کارگروه‌ها و برنامه‌های بین‌المللی در خصوص صیانت از خردسالان، کودکان و نوجوانان	وزارت دادگستری	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نیروی انتظامی	ندارد

۳-۱-۳. کلیات سند

- عدم هماهنگی این سند با سایر اسناد نظام حقوقی در خصوص حقوق کودک و نوجوان مثلاً در

تعاریف که نیازمند یک کار تنقیحی جدی است که اسناد مختلف حقوقی و سیاستی در این خصوص تنقیح شود، البته در این زمینه هم چالش جدی وجود دارد که اسناد شورای عالی فضای مجازی و شورای عالی انقلاب فرهنگی باید توسط چه نهادی تنقیح شود؟ چراکه معاونت قوانین مجلس شورای اسلامی متصدی تنقیح قوانین و معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی ریاست جمهوری متصدی تنقیح مقررات است و مشخص نیست مصوبات شوراهای عالی انقلاب فرهنگی و فضای مجازی را باید در کدام مجموعه تنقیحی در نظر گرفت.

- یکی از مشکلات تمامی اسناد مصوب شورای عالی فضای مجازی، ضعف در ضمانت اجرای حقوقی این مصوبات است. به نوعی که با وجود ضمانت اجرای سیاسی برای مصوبات و ضمانت اجرای شورای نگهبان برای مصوبات مجلس (عدم تایید مصوباتی از مجلس که با مصوبات شورای عالی فضای مجازی تعارض دارد)، هم چنان بسیاری از مصوبات شورای عالی فضای مجازی، اجرایی نشده است.^{۱۲}

امروزه در عصر حکمرانی، بازیگران مختلف بخش خصوصی و مردمی سهم بیشتری از قدرت سیاسی دارند. در چنین شرایطی بدون توجه به این بازیگران، دولت‌ها به تنهایی قادر به اعمال اراده خود به صورت کامل نیستند، بلکه برای تحقق اهداف خود نیازمند همراه کردن سایر بازیگران هستند. در مفاد مختلف این سند نقش آفرینی و طراحی خاصی برای استفاده از ظرفیت و مشارکت بخش خصوصی مشخص نشده است.

- عدم توجه به نظم کنونی حقوقی یکی از مشکلات اجرایی شدن این سند است، به عنوان مثال در این سند تکالیفی تعیین شده است که در خصوص بودجه آن ابهام وجود دارد.

- اگر سند را در مقام سیاست‌گذاری بدانیم؛ یکی از تفاوت‌هایی که سیاست با ارزش و آرمان دارد این است که سیاست موقتی است و ممکن است کامل تغییر کند و عملیاتی است، مثلاً در یک بازه زمانی سیاست ما عدم واردات خودرو و در یک زمان واردات حداکثری خودرو باشد، اما آرمان و ارزش

۱۲. <http://fna.ir/1qp6Yr>

<http://fna.ir/1qmdh۲>

به سادگی قابل تغییر نیست و زمان دار نیست. در این سند در بسیاری موارد، ارزش ها و آرمان ها جایگزین سیاست ها شده است، لذا مقام اجرایی را به تصمیم نمی رساند و منجر به ناکارآمدی و متروک ماندن سند حاضر خواهد شد.

- عمده پیش نویس های مصوبات شورای عالی فضای مجازی، توسط مرکز ملی فضای مجازی تهیه می شود و این مرکز متأسفانه در ساختار حقوقی کشور تثبیت نشده است و التفات جدی سیاسی به آن وجود ندارد، لذا برای حل بحران مقبولیت خود سعی می کند در بسیاری از مصوبات شورای عالی فضای مجازی نقش مهمی برای خود در نظر بگیرد، در حالی که تکالیف مختلف ذکر شده در اسناد مختلف، از توان مرکز ملی فضای مجازی در شرایط حاضر، خارج است و اگر این نهاد بخواهد به همه تکالیفی که در مصوبات شورای عالی برای آن بیان شده است به درستی برسد، باید ساختاری چند برابر ساختار کنونی و بودجه ای چند برابری داشته باشد که اکنون این چنین نیست.

جدول ۲. مفاد سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی

ماده	مفاد	
عنوان	متن	سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی
	نقد	در متن سند همواره، عنوان خردسال را در کنار کودک و نوجوان آورده است در حالی که در عنوان سند بیانی از خردسال به میان نیامده است
ماده ۱	متن	تعاریف و اختصارات ۱-۱- صیانت: مجموعه اقدامات ایجابی و سلبی که به منظور ایجاد شرایط مناسب برای استفاده مفید، سالم و تعالی بخش کودکان و نوجوانان از فضای مجازی و مراقبت از آنان در برابر آسیب های ناشی از آن انجام می شود؛ ۱-۲- خردسالان، کودکان و نوجوانان: کلیه افراد کمتر از ۱۸ سال که در قلمرو حاکمیت جمهوری اسلامی ایران قرار دارند و در چارچوب سند تحول بنیادین آموزش و پرورش رده بندی سنی می شوند؛ ۱-۳- محیط صیانت شده: زیست بومی بر بستر شبکه ملی اطلاعات که سطح مشخص و تعریف شده از دسترسی به اطلاعات، ارتباطات و خدمات را برحسب سن، جنس و دیگر ویژگی های فرهنگی و اجتماعی خردسال، کودک و نوجوان تأمین می کند؛

۱-۱- عجیب است که چرا کلمه صیانت تعریف شده است؟! معمولاً در بخش تعاریف کلمات تخصصی تعریف می‌شود و برای پیگیری امری مانند صیانت از کودک در فضای مجازی اقدام به مشخص کردن تکالیف دقیق و همچنین شاخص‌های ارزیابی می‌کنند. ۱-۲- در این تعریف خردسالان، کودکان و نوجوانان یکجا و کلیه افراد کمتر از ۱۸ سال تعریف شده است که در قلمرو حاکمیت ایران قرار دارند، تمایز بین سه اصطلاح اخیر را هم برون‌سپاری کرده که بر اساس سند آموزش و پرورش رده‌بندی شود که باید در همین سند تعیین تکلیف می‌شد چراکه این امر دایره شمول سند را مشخص می‌کند. ۱-۳- یک‌بار صیانت در بند ۱-۱ تعریف شده است، اما در این بند مجدداً محیط صیانت شده را تعریف می‌کند؛ اما نکته قابل توجه اینجاست که در تعریف محیط صیانت شده، از محیط صیانت شده فراتر می‌رود و دامنه تعریف را با آوردن کلمه زیست‌بوم بسیار گسترده می‌کند. امروزه اصطلاحاتی مانند زیست‌بوم کارآفرینی، زیست‌بوم اقتصادی، زیست‌بوم دیجیتال، زیست‌بوم وب، زیست‌بوم کاربران و زیست‌بوم سیاسی مورد استفاده قرار می‌گیرند و معنای زیست‌بوم، از تعریف اولیه آن که تعامل موجودات زنده و غیرزنده در محیط مشخص بود، به میزان قابل توجهی فاصله گرفته است. مطابق تعریف وب‌سایت اینوستوپدیا، زیست‌بوم کسب‌وکار، شبکه‌ای از سازمان‌ها شامل تأمین‌کنندگان، توزیع‌کنندگان، مشتریان، رقبا و کارگزاران دولتی است که در زمینه ارائه محصولات یا خدمات مشخص از طریق رقابت و یا همکاری با یکدیگر مشارکت می‌کنند. هر موجودیت در زیست‌بوم بر دیگر اجزا تأثیر می‌گذارد و تحت تأثیر آن‌ها قرار می‌گیرد؛ به این ترتیب، ارتباطاتی در زیست‌بوم ایجاد می‌گردد که به صورت پیوسته تکامل می‌یابند و موجودیت‌ها جهت بقا در آن باید منعطف و سازگار باشند. یا در تعریفی دیگر زیست‌بوم، سیستمی گسترش یافته از سازمان‌هایی است که متقابلاً از یکدیگر حمایت می‌کنند. در نگرش زیست‌بومی اعتقاد بر این است که هریک از اعضا بر سرنوشت کل زیست‌بوم تأثیر دارد. به بیان دیگر، ورود و خروج هریک از اعضا بر عملکرد سایر اعضا مؤثر است. بنابراین بهتر بود بجای محیط صیانت شده از عبارت زیست‌بوم صیانت شده استفاده می‌شد.	نقد
--	------------

ماده ۳	متن	سیاست‌های کلان
		۳-۱- توسعه محیط‌های صیانت شده بر بستر شبکه ملی اطلاعات ویژه خردسالان، کودکان و نوجوانان با محتوای متنوع و جذاب و قابلیت پاسخ‌گویی به نیازهای ضروری ارتباطی و محتوایی آن‌ها؛ ۳-۲- آگاه‌سازی، هشیار سازی و توانمندسازی اولیاء و مربیان و ایفای نقش محوری خانواده در هدایت، حمایت و مراقبت؛ ۳-۳- رده‌بندی کلیه محتوا و خدمات متناسب با سن، جنسیت و ویژگی‌های جسمی و فرهنگی و تأمین اطمینان و اعتماد؛ ۳-۴- تشویق، ساماندهی و مشارکت محوری بخش غیردولتی فعال در ارائه محتوا و خدمات سالم، مفید و ایمن ویژه خردسالان، کودکان و نوجوانان و پیشگیری از ارائه محتوا و خدمات مضر به آن‌ها؛ ۳-۵- تشدید مقابله قضایی و انتظامی کارآمد با بزه‌کاران، مجرمان و تهدیدکنندگان امنیت خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی؛ ۳-۶- ارتقای سواد فضای مجازی و مهارت افزایی خردسالان، کودکان و نوجوانان برای استفاده کارآمد و هدفمند از فضای مجازی؛ ۳-۷- مراقبت روانی و اجتماعی از خردسالان، کودکان و نوجوانان در برابر آسیب‌های ناشی از فضای مجازی به خصوص افراد در معرض خطر و آسیب‌دیده؛ ۳-۸- ساماندهی و مشارکت محوری بخش غیردولتی و استفاده از ظرفیت نوجوانان در تولید و توزیع خدمات و محتوای سالم با ایجاد مشوق‌های لازم و جلوگیری از انحصار؛ ۳-۹- توسعه همکاری‌های بین‌المللی در حوزه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن؛ ۳-۱۰- ایجاد سازوکار فنی و قانونی سلامت محتوا برای پیشگیری از مخاطرات.

۳-۱- در ماده ۱ محیط صیانت شده تعریف شده است به اینکه بر بستر شبکه ملی اطلاعات است و دسترسی اطلاعات را رده بندی سنی شده در اختیار قرار می دهد، اما در این بند مجدداً تکرار شده است. زمانی که یک اصطلاح تعریف می شود، دیگر نیازی نیست توضیحات آن به طور کامل تکرار شود، بلکه بیان خود کلمه، کفایت می کند. ۳-۲- به نظر استفاده از دو کلمه مترادف بدون مشخص بودن وجه تمایز در یک ماده صحیح نباشد، در این بند تفاوت آگاه سازی و هشیار سازی چیست؟ ۳-۳- اجرایی شدن این سیاست بسیار دشوار است، چراکه الزام می کند که کلیه خدمات و محتواها باید متناسب با سن، جنسیت، ویژگی های جسمی و فرهنگی رده بندی شود. در این صورت علاوه بر اینکه مشخص نیست رده بندی بر اساس محتوا و خدمات بر اساس ویژگی های جسمی و فرهنگی چیست، این تکلیف هزینه گزافی برای متولی این امر (چه در بخش خصوصی و چه در بخش دولتی) بار می کند. ۳-۸- قسمتی از این بند تکرار بند ۳-۴- است. بیان سیاست های کلی در این سطح که البته بیش از اینکه جنس سیاست داشته باشند، جنس ارزش دارند، خیلی دشوار نیست و کارویژه اصلی این طرح در ادامه باید رقم بخورد. حال باید دید این سیاست های کلی در ادامه به شکل خوبی به سطح عملیات می رسد یا خیر. در خطمشی گذاری یا سیاست گذاری سطوح مختلفی وجود دارد که شامل فلسفه، دکترین و سیاست می شود و پس از آن قوانین و مقررات قرار می گیرد (Shafritz & Borick, ۲۰۰۸: ۱۵). فرایند خطمشی گذاری باید به شکلی باشد که فلسفه، دکترین و سیاست ها به خوبی در سایر سطوح جریان پیدا کند و به سطح عملیاتی و اجرایی برسد. مقام معظم رهبری هم تأکید کرده بودند که در عملیاتی شدن سیاست ها دچار ضعف هستیم، قسمت عمده ای از این مشکل در علم حقوق و خطمشی گذاری باید حل شود. در حال حاضر سیاست های شورای عالی فضای مجازی به عرصه عملیات نمی رسد. مثلاً همین مصوبات شبکه ملی اطلاعات، کجا پیگیری می شود؟ یا مصوبات دیگری که مثلاً در سال ۹۶ تصویب شده و گفته شده وزارت ارتباطات مکلف است ظرف ۶ ماه انجام بدهد و تاکنون محقق نشده است.	نقد
---	------------

ماده ۴ بند الف	متن	مدیریت و راهبری ۱-۴ — مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوی عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی توسط مرکز ملی فضای مجازی از طریق کمیته‌ای با عضویت نمایندگان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت اطلاعات، وزارت صنعت، معدن و تجارت، قوه قضائیه، نیروی انتظامی ج.ا.ا، سازمان صداوسیما ج.ا.ا، سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، سازمان بسیج مستضعفین، دو نفر از اعضای حقیقی شورای عالی فضای مجازی، دو نفر نماینده از بخش خصوصی و از اساتید دانشگاه به انتخاب دبیر شورای عالی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی؛
	نقد	در این بند اختیار مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوی عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از کودک و نوجوان را بر عهده مرکز ملی فضای مجازی می‌گذارد و کمیته‌ای تشکیل شده است که روند آن مشخص نیست که آیا این کمیته مشورتی است یا کمیته تصمیم‌گیر است. هم‌چنین رئیس این کمیته دبیر شورای عالی فضای مجازی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی است که امکان نظارت بر این کمیته و پاسخگویی آن و نیز جایگاه مصوبات آن مشخص نیست، هم‌چنین دایره اختیارات آن کلی بوده و دقیق مشخص نشده است. درواقع به نظر می‌رسد که این کمیته، یک نهاد تنظیم‌گر در این خصوص است که باید صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی را تنظیم‌گری کند، درحالی‌که نیازمند یک ساختار پشتیبان و دبیرخانه و یا سازمان تخصصی تنظیم‌گر است که بتواند پیش‌نویس‌ها را مشخص کند و ...، درحالی‌که اصلاً مرکز ملی فضای مجازی چنین توان و ظرفیتی ندارد.
ماده ۴ بند ب	متن	ایجاد محیط صیانت شده ۲-۴ - ایجاد زیرساخت و خدمات پایه و پیش‌ران ویژه محیط‌های صیانت شده مجازی اعم از احراز هویت، امکان دسترسی طبقه‌بندی‌شده، امکان نظارت اولیاء، گزارش دهی، خدمات پرداخت و مقررات گذاری برای ترغیب دارندگان پروانه‌های ارائه خدمات ارتباطی و فناوری اطلاعات به توسعه زیرساخت و خدمات پایه در این محیط توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات با همکاری نهادهای ذی‌ربط ظرف مدت شش ماه؛ تبصره- دارندگان پروانه ارائه خدمات ارتباطی ثابت و سیار می‌بایست ضمن پیاده‌سازی محیط(های) مجازی صیانت شده در شبکه خود، دسترسی و توانایی بهره‌برداری از محتوا و خدمات موجود در این محیط‌ها را فراهم نمایند

	نقد این بند تکالیف بسیار زیادی بر وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات بار می‌کند که عملاً از توان اجرایی این وزارتخانه خارج است و بسیاری از آن‌ها تکالیف حاکمیتی نیست، بلکه اعمال تصدی‌گرایانه است که به دلیل عدم رغبت بخش خصوصی در شرایط موجود، سیاست‌گذار ایجاد آن را بر عهده دولت گذاشته است. از طرفی برخی از تکالیف مذکور نظیر فراهم‌آوری خدمات احراز هویت یکپارچه عمومی در فضای مجازی سال‌هاست محقق نشده است و هر سازمان به صورت اختصاصی سامانه احراز هویت خود را ایجاد کرده است، با این حال بند مذکور الزام می‌کند که احراز هویت خاص کودکان را ظرف ۶ ماه فراهم کند. بنابراین راهکار صحیح تحقق اکوسیستم صیانت شده برای کودک و نوجوان، رویکرد دستوری سیاستگذار به دولت نیست که بخش‌های مختلف این اکوسیستم به صورت حاکمیتی ایجاد شود، بلکه راهکار درست تحقق این اکوسیستم به صورت طبیعی و با مشارکت بخش خصوصی است و نقش مهم دولت تنظیم‌گری بازار برای ایجاد رغبت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در این حوزه است. البته قابل ذکر است که این مهم تنها توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات قابل تحقق نیست و نیازمند همراهی تمام بدنه دولت است. هم‌چنین یک سیاست اشتباه در این بند این است که تحقق سیاست‌ها اولاً بر عهده دولت است یا اپراتورها، درحالی‌که اپراتورها نباید در همه زمینه‌ها ورود پیدا کنند و این منجر به تقویت انحصار اپراتورها می‌شود که اکنون هم تا حدی وجود دارد. تبصره: در این تبصره بار اصلی تحقق محیط صیانت شده بر عهده اپراتورهای خدمات ارتباطاتی قرار گرفته است، درحالی‌که در تعریف محیط صیانت شده بیان شده است، برای تحقق این محیط نیازمند مشارکت هم‌زمان بازیگران فناوری ارتباطات و فناوری اطلاعات است. چه بسا نقش بازیگران ارتباطاتی، نقشی منفعل و سلبی باشد و وظیفه جلوگیری از محتوا یا اطلاعات مضر برای کودکان را بر عهده داشته باشد، در حالی‌که نقش بازیگران فناوری اطلاعات، نظیر پلتفرم‌های محتوایی و تولیدکنندگان محتوا، نقشی ایجابی است و شکل دهنده اصلی محیط صیانت شده محسوب می‌شوند. در این شرایط توجه یکجانبه سیاست‌گذار به اپراتورها نمی‌تواند منجر به تحقق محیط صیانت شده، بشود.
--	---

ماده ۴ بند ج	متن	توسعه محتوا و خدمات رده‌بندی‌شده ۴-۴ - تدوین ضوابط و نصاب‌های اعتبارسنجی، ممیزی و نشان‌دار کردن محتوا و خدمات مورد اطمینان، تأیید فهرست‌های سفید و سیاه و ایجاد سامانه نظارت و رده‌بندی محتوا و خدمات توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت آموزش و پرورش و سازمان صداوسیما ج.ا.ا.؛ ۴-۵ - حمایت از توسعه نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای بومی مورد نیاز محیط صیانت شده (اعم از جویشر ایمن، نرم‌افزارهای نظارت اولیاء و تبلت‌های دانش‌آموزی) توسط معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری با همکاری وزارت صنعت، معدن و تجارت و وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات؛ ۴-۶ - ملزم بودن کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی مرتبط با خردسال، کودک و نوجوان به ارائه در بستر محیط صیانت شده ظرف مدت یک سال؛ ۴-۷ - به‌کارگیری نوجوانان مستعد و خلاق برای توسعه محتوا و خدمات مفید و سازنده، توسط وزارت آموزش و پرورش با همکاری سازمان بسیج مستضعفین، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما ج.ا.ا. و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
	نقد	۴-۴- مسئولیت این بند بر عهده وزارت فرهنگ و ارشاد است و گفته شده است که با همکاری سازمان تبلیغات و وزارت آموزش و پرورش و صداوسیما انجام شود، در حالی که نقش این سازمان‌ها دقیق مشخص نیست. ۴-۶- برخی اصطلاحات نیازمند تعریف است، مثل اصطلاح سکوها. هم‌چنین در این بند، ضمانت اجرای عدم تحقق و ناظر بر این تکلیف مشخص نیست. ضمن اینکه شاید برای برخی شرکت‌ها که درآمد و مخاطب بالایی دارند، صرفه اقتصادی داشته باشد که بخش ویژه کودک و نوجوان داشته باشند اما برای برخی کسب‌وکارهای کوچک به صرفه نیست و تکلیف ما لا یتقوا است. لذا شاید بتوان برای کسب‌وکارهای بزرگ این امر را الزام‌آور دانست. ۴-۷- دقیق مشخص نیست منظور از به‌کارگیری نوجوانان چیست؟ یعنی فعالیت‌های آن‌ها تأمین بودجه شود؟ استخدام شوند؟! یا منظور دیگری مدنظر است.

ماده ۴ بند د	حمایت و مراقبت ۴ - ۸ - توسعه نظام خدمات مشاوره و مددکاری به خانواده‌ها و راه‌اندازی خط تماس مشاوره برخط برای کمک به خانواده‌ها، خردسالان، کودکان و نوجوانان در معرض خطر فضای مجازی به صورت ارزان و در دسترس با محوریت وزارت آموزش و پرورش و مشارکت وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهزیستی کشور)، نیروی انتظامی ج.ا.ا، بخش خصوصی و مشارکت مردمی ظرف مدت شش ماه؛ ۴ - ۹ - راه‌اندازی خط تماس اضطراری ویژه جرائم علیه خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و دریافت گزارشات به صورت سریع و آسان و در ارتباط با دیگر مراجع و ضابطان ذیصلاح برای مداخله، پیشگیری از وقوع جرم، تعقیب مجرمان و حمایت از افراد آسیب‌دیده توسط نیروی انتظامی ج.ا.ا. با همکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهزیستی کشور)، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و بخش غیردولتی ظرف شش ماه؛ ۴ - ۱۰ - تقویت دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه، موضوع قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و تلاش برای شناسایی، پیشگیری و مقابله با وضعیت‌های مخاطره‌آمیز، سوءاستفاده در تبلیغات و جرائم علیه خردسالان، کودکان و نوجوانان و دسترسی به خدمات و محتوای ناهنجار در فضای مجازی با همکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهزیستی کشور)، نیروی انتظامی ج.ا.ا، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ ۴ - ۱۱ - ملزم بودن کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی به نظارت، صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه هر رده سنی از خدمات عمومی و در معرض دید قرار ندادن تبلیغات، محتوا و خدمات مضر به این سنین و نیز جلوگیری از افشاء یا بهره‌برداری غیرمجاز از اطلاعات آن‌ها ظرف مدت یک سال؛ ۴ - ۱۲ - حمایت، نظارت، تبلیغ و اطلاع‌رسانی غیر انحصاری کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی صیانت شده توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش و سازمان صداوسیما ج.ا.ا. در چارچوب مصوبات کمیته موضوع بند ۴ - ۱؛
نقد	۱۱-۴- در این بند تکالیف قابل توجهی بر سکوها بار شده است که منجر به عدم صرفه اقتصادی در شرایط کنونی می‌شود. ضمناً در بسیاری از مواردی که در این بند بیان شده است، نیاز به تصویب اسناد قانونی است تا چگونگی تحقق این تکالیف مشخص شود در حالی که تاکنون قانونی در این خصوص به تصویب نرسیده است. به عنوان مثال در خصوص حریم خصوصی و حفاظت از داده در فضای مجازی خلأ قانونی وجود دارد و مشخص نیست چه حقوق و تکالیفی در این خصوص برای کاربران و پلتفرم‌ها وجود دارد، درحالی‌که مطابق با این مصوبه سکوها ملزم به صیانت از داده‌ها شده‌اند.

۲-۳-۲. سند ملی حقوق کودک و نوجوان

این سند در مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۴ در شورای فرهنگی و اجتماعی زنان و خانواده در شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب و در مورخ ۱۳۹۷/۱/۲۱ در جلسه ۸۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز مصوب شده است اما در دوران دولت دوازدهم این مصوبه ابلاغ نشد. در نهایت با روی کار آمدن دولت سیزدهم این مصوبه در مدت زمان کوتاهی پس از استقرار دولت در تاریخ ۱۴۰۰/۶/۲۰ ابلاغ شد.

۲-۳-۲-۱. ساختار سند

این سند متشکل از ۱۴ ماده به همراه قسمتی برای کلیات و مقدمه است. در قسمت کلیات اشاره‌ای به ضرورت موضوع، اقدامات بین‌المللی از جمله کنوانسیون حقوق کودک و پیوستن ایران با حق شرط به آن و اسناد پشتیبان این سند از جمله سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور شده است. در ابتدا و در ماده ۱ تعاریف اصطلاحات بیان شده است و سپس در ماده ۲ تعریف کودک و نوجوان تبیین شده است. در قسمت اصلی این مصوبه از ماده ۳ تا ماده ۱۲ حقوق مختلفی که در رویکرد اسلامی برای کودک قابل احصا است، تبیین شده است و در ماده ۱۳ ضمانت اجرا و لازم‌الاجرا بودن سند مورد تأکید قرار گرفته است.

۲-۳-۲-۲. کلیات سند

به نظر می‌رسد امکان به‌روزرسانی طرح از سال ۱۳۹۷ تا سال ۱۴۰۰ وجود داشت و بهتر بود پیش از ابلاغ مصوبه ۱۳۹۷، یک بار دیگر مجدداً متناسب با نیازهای روز و تحولات روز، خصوصاً قوانین و اسناد حقوقی مصوب جدید در این عرصه، سند ملی حقوق کودک، به‌روزرسانی شود. حقوق نوینی که متناسب با اقتضائات زمان مطرح می‌شود از جمله حق دسترسی به فضای مجازی یا حق دسترسی به فضای مجازی پاک هم می‌تواند در این سند مطرح شود. سند حاضر حقوق را به صورت بسیار جزئی و آرمانی احصا کرده است در حالی که پیاده‌سازی این حقوق از توان مکلفین از جمله دولت خارج است و نیازمند بار مالی و نیروی انسانی فراوانی است. یکی از تفاوت

های اسناد سیاستی با بیانیه‌ها این است که اسناد سیاستی بایستی ناظر به ظرفیت موجود و در یک بازه زمانی مشخص تدوین شود در حالی که سند ملی حقوق کودک بجای احصای سیاست‌های قابل اجرا در این خصوص، ارزش‌های ثابت در عرصه حقوق کودک و نوجوان را احصا کرده است. پیشنهاد می‌شود در این سند، حداقل حقوقی که باید ضرورتاً رعایت شود، بیان می‌شد و بقیه موارد در صورت پیشرفت بیشتر و اجرایی شدن این سند، اضافه می‌شد یا در غیر این صورت، می‌بایست اسنادی در قالب سیاست‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی تدوین شود که حقوق مختلف مطروح در این سند را تا مرحله اجرا طراحی نماید.

اگر بنا است این سند امری را تفویض کند، باید قواعد تفویض را مشخص کند. مثال بند ۲ و ۳ و ۸ ماده ۵ سند شورای عالی انقلاب فرهنگی: دولت موظف به اتخاذ تدابیر لازم است. هرچند شورای نگهبان بر مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی نظارت نمی‌کند، اما در موارد مشابه برای مصوبات مجلس شورای اسلامی در این مورد، ایراد اصل ۸۵ مطرح می‌شود، زیرا محدوده تفویض مشخص نیست. البته اگر حدود کلی را هم مشخص کند، مغایرت از بین می‌رود، مثلاً بگوید، مطابق با اصول کرامت و در این صورت امکان نظارت و پاسخگویی هم سلب می‌شود، چراکه اختیار عام داده شده است و نمی‌توان در مورد خاص دولت را بازخواست کرد.

۲-۳-۳. بررسی مفاد سند

ماده	مفاد	
ماده ۱ بند ۴	متن	مصلحت و غبطه: جلب منفعت.
	نقد	لازم است در بیان تعاریف بجای استفاده از مفاهیم هم‌معنا، از یک یا چند جمله برای تعریف مفهوم موردنظر استفاده شود و اجزای مفهومی تشریح شود، بر این اساس، استفاده از کلمات هم‌معنا مطلوب نیست.
ماده ۱ بند ۶	متن	استاندارد: حداقل شرایط ضروری و لازم در امکانات برابر تعاریف سازمانهای متولی متناسب با فرهنگ دینی و ملی.
	نقد	در این تعریف مناسب است نهادهای تعیین استاندارد مشخص شده و صرفاً از عنوان نهادهای متولی استفاده نشود.
ماده ۱ بند ۸	متن	رفتارهای حرام جنسی: رفتارهای جنسی غیرمجاز طبق شرع یا قانون مانند خودارضایی، زنا، رابطه جنسی با هم جنس.
	نقد	برخی اصطلاحات نیازمند تعریف نیست، به عنوان مثال بند ۱-۸- که به تعریف رفتارهای حرام جنسی پرداخته است، امری واضح را تبیین می‌کند. از عنوان کلمه حرام، به خودی خود، عدم جواز شارع برداشت می‌شود و نیاز به بیان در تعریف نیست.
ماده ۱ بند ۹	متن	اختلالات جنسی: بیماری ناشی از کارکرد ناسالم ارگانها یا غدد جنسی که منجر به عدم هماهنگی بین هویت جنسی و اندامهای جنسی میشود.

ماده	مفاد	
	نقد	بند ۱-۹ اختلالات جنسی را تعریف می‌کند اما مشخص نیست که مقام تشخیص اختلالات چه نهادی است. اساساً یکی از موارد مهم در امر قانون‌گذاری این است که تعیین مرجع تشخیص در مواردی که ممکن است بین دستگاه‌ها و نهادهای مختلف فهم واحدی وجود نداشته باشد، موردتوجه باشد. در حال حاضر اختلالات جنسی را مراجع مختلف با الگوهای مختلفی تفسیر می‌کنند: وزارت بهداشت بهبودی پزشکی قانونی بنابراین در بند ۱-۹ بایستی مرجع تشخیص مشخص شود.
ماده ۱ بند ۱۰	متن	مالکیت آثار فکری: حق دارا بودن حقوق مادی و معنوی محصولات فکری مانند حق اختراع یا اکتشاف یا تألیف.
	نقد	این بند به تعریف مالکیت فکری پرداخته است، در حالی که ضرورتی برای بیان این تعریف در متن قانون نیست. در غیر این صورت کلیه عبارات و اصطلاحات حقوقی در قانون را می‌توان تعریف نمود که ضرورت ندارد.
ماده ۱ بند ۱۳	متن	مسئولیت مدنی: لزوم جبران خسارات ناشی از اعمال ارتكابی
	نقد	تعریف مسئولیت مدنی، موجبات ضمان مقابل هر ضرر نیست و باید قابلیت انتساب وجود داشته باشد. هم‌چنین این بند مسئولیت مدنی را تعریف نکرده بلکه نتیجه مسئولیت مدنی که جبران خسارت است را تعریف کرده است، مسئولیت مدنی، در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی تعریف شده است که اول باید خسارتی باشد، ناشی از فعل یا ترک فعل نامشروع باشد و قابلیت انتساب هم داشته باشد. متناسب با این تعریف در بند ۱-۱۳ اگر کسی به‌صورت قانونی ضرری وارد کند، مانند مأمور اجرای احکام، لازم است جبران خسارت کنند.

ماده	مفاد	
ماده ۱ بند ۱۶	متن	احوال شخصیه: طلاق، نکاح، ارث، وصیت و مانند آن
	نقد	این بند در مقام تعریف احوال شخصیه، تنها به ذکر چند مثال از مصادیق احوال شخصیه اکتفا کرده است که خلاف اصول نگارش حقوقی است. در صورتی که سیاست گذار بخواهد مفهومی را به مصداق تعریف کند، می بایست مصادیق به صورت حصری بیان شود. در غیر این صورت ملاکی برای شمول یا عدم شمول موارد مختلف وجود نخواهد داشت و مفهوم حقوقی دایره شمول مبهمی خواهد داشت. مثلاً در انتهای این بند بیان شده است «مانند آن ...» که مشخص نیست از نظر سیاست گذار مصادیقی مانند فرزندخواندگی، نام و نام خانوادگی، ابوت، حضانت و ... هم مشمول احوال شخصیه می شود یا خیر.
ماده ۱	نقد	در اسناد حقوقی تنها در مواردی که ضرورت دارد، مفاهیم تعریف می شود در حالی که برخی از تعاریف مذکور در ماده ۱ ضرورتی برای بیان تعریف ندارد. به عنوان مثال از بند ۱۰-۱ به بعد ضرورتی برای بیان تعریف وجود ندارد. همین بیان اضافه، منجر شده است که ماده ۱ بسیار طولانی باشد و تناسبی با تعداد مواد و حجم این سند نداشته باشد. از طرفی برخی از مفاهیم تعریف شده قابل نقد است مثلاً بند ۲-۱، مفهوم بلوغ را به بروز علائم ثانویه تعریف کرده است درحالی که این تعریف قانونی در مقام اجرا مشکلاتی به همراه دارد. به عنوان پیشنهاد جایگزین، سیاست گذار می توانست برای تعریف مفهوم بلوغ، سن مشخصی را ملاک قرار می داد، زیرا به جهت اثباتی، احصای آن امر دشواری نیست و ملاکی نوعی محسوب می شود، درحالی که علائم ثانویه، فرد به فرد متفاوت است.

ماده	مقاد	
ماده ۲	متن	کودک و نوجوان: از نظر سند حاضر، منظور از کودک هر انسانی است که به سن بلوغ نرسیده باشد و منظور از نوجوان فرد بالغی است که براساس قانون به رشد عقلی متناسب با حق و تکلیف ویژه خود نرسیده است. این تعریف شامل افراد بالغ محجور نمی‌شود.
	نقد	این ماده به تعریف کودک و نوجوان پرداخته است درحالی که این مفهوم باید در ماده ۱ بیان می‌شد. ابتدای ماده ۲ بیان شده است، «از نظر سند حاضر...» که این عبارت حشو است و نیاز به بیان ندارد و مشخص است تعاریفی که ارائه داده می‌شود نظر سند حاضر است. در این ماده ملاک شمول عنوان کودک و نوجوان را بلوغ گذاشته است و ملاک بلوغ هم ظهور علائم ثانویه جنسی می‌داند؛ یعنی ممکن است کسی به سن ۳۰ سال برسد و علائم ثانویه نداشته باشد، اما مشمول تعریف کودک می‌شود. در قانون مدنی در ماده ۱۲۱۰ کودک را تعریف کرده است و نیاز به تعریف جدید در این سند وجود نداشت.
ماده ۸ بند ۱	متن	حقوق فرهنگی، آموزشی و تربیتی: ۱. تربیت و آموزش صحیح، حق کودک و نوجوان است و مسئولیت آن بر عهده والدین یا سرپرست قانونی و نیز دولت است ...
	نقد	ذیل بند ۱. حقوق مختلفی بیان شده است که مسئولیت آن مشترکاً بر عهده والدین، سرپرست قانونی و نیز دولت قرار داده شده است، در این صورت مشخص نیست که مکلف اصلی کدام یک است و مسئولیت مشترک به تمام این‌ها داده شده است و می‌توان منجر به فرار مسئولیت توسط هر یک شود و نهایتاً امکان بازخواست فراهم نشود.

ماده	مفاد	
ماده ۸ بند ۳	متن	کودک و نوجوان حق دسترسی به اطلاعات، به ویژه اطلاعات مربوط به سلامت جسمی، روانی و رشد اخلاقی و معنوی متناسب با سطح درک خویش را دارد و در این خصوص دولت موظف به انجام اقدامات زیر است: الف) حمایت از تولید محصولات علمی و فرهنگی برای آنها یا مرتبط با آنان به ویژه در رسانه‌های جمعی و گسترش فرهنگ مطالعه مفید در کودکان؛ ب) تأسیس و حمایت از کتابخانه‌ها و مراکز پرورش و رشد کودک و نوجوان و بهره‌گیری از ظرفیت مساجد و دیگر مراکز دینی در راستای تأمین حقوق تربیتی آنان؛ ج) بهره‌گیری هدفمند و مناسب از همکاری‌های داخلی و بین‌المللی در تولید، تبادل و انتشار مطالب مفید برای کودکان و نوجوانان به ویژه از منابع اسلامی؛ د) توجه خاص به نیازهای زبانی کودکان با در نظر گرفتن تفاوت‌های زبانی؛ ه) تشویق رسانه‌های جمعی بر توجه خاص به نیازهای مربوط به کودکان و نوجوانان دارای نیازهای خاص مانند معلولین یا ایتام؛ و) حمایت و مراقبت از کودکان و نوجوانان در برابر اطلاعات، محصولات و آثار مضر به سلامت جسمی، روانی، اخلاقی یا معنوی آنان و تهیه راهنمای مناسب در این باره؛
	نقد	این بند حقوق مختلف مرتبط با دسترسی به اطلاعات را بیان کرده است و دولت موظف شده است تا موارد مختلفی در این خصوص را تأمین کند. امروزه یکی از راه‌های اصلی دسترسی به اطلاعات، فضای مجازی است که در این بند توجهی به آن نشده است و نیازمند بروزرسانی است.
ماده ۱۳ بند الف	متن	الف) کلیه دستگاه‌های مرتبط با امور کودکان و نوجوانان بر حسب وظایف دستگاهی و سازمانی باید با اتخاذ تدابیر قانونی، تصمیمات و برنامه‌ریزی راجع به آنان، مواد مندرج در این سند را اعمال نمایند.

ماده	مفاد
	در این بند کلیه دستگاه‌های مرتبط با امور کودکان و نوجوانان موظف به اعمال مندرجات سند شده‌اند. در حالی که اولاً سازمان‌ها و دستگاه‌های مرتبط با امور کودکان و متولیان آن و وظایف و مسئولیت‌های هر یک مشخص نشده است و همان‌طور که می‌دانیم تا زمانی که دستگاه‌های متصدی و متولیان حقوق کودکان معلوم نباشد انتظار رعایت مفاد و الزامات سند غیرواقعی و خالی از وجاهت حقوقی است. ثانیاً با توجه به اینکه برخی از مواد سند در تناقض با سایر نظامات حقوقی لازم‌الاجرا از جمله کنوانسیون حقوق کودکان است در عمل دستگاه‌های اجرایی و ارگان‌های مرتبط با کودکان و نوجوانان را با سردرگمی و مواجهه با قوانین متفاوت روبرو خواهد ساخت.

۳. قوانین

در سال ۱۳۹۱ ایده تشکیل فراکسیون کودک در مجلس نهم و با هدف پالایش قوانین، رفع کمبودها و خلأهای قانونی و نظارت بر اجرای قوانینی که مصوب شده اما اجرا نمی‌شود، اولین بار مطرح شد. در سال ۱۳۹۲ بیان شد که در مجلس فراکسیون حمایت از کودک و نوجوان با هدف ایجاد نگاهی کلان و برنامه‌ریزی مدون برای ارتقای سلامت، تربیت و حمایت همه‌جانبه از کودکان، نگهداری کودکان بی‌سرپرست، طراحی راهکارهایی همه‌جانبه برای مقابله با بزه‌کاری کودکان، حمایت از سرپرستان کودکان، برنامه‌ریزی کلان برای سلامت و تربیت کودکان و بسیاری از موارد مرتبط به حوزه کودک، تشکیل شد.^{۱۳} مطابق با ادعای رئیس این فراکسیون در سال ۱۳۹۲، این فراکسیون مورد استقبال نمایندگان قرار گرفت و ۳۰ نفر از نمایندگان عضو این فراکسیون شدند.^{۱۴} اما تا پایان مجلس نهم، اقدام قابل توجهی از این فراکسیون مشاهده نشد. در مجلس دهم نیز موضوع کودک و نوجوان مورد توجه مجلس شورای

۱۳. <https://rc.majlis.ir/fa/news/show/۱۶۵۴۶۸>

۱۴. <https://B2n.ir/ny۹۰۸۱>

اسلامی قرار گرفت و فراکسیون کودک و نوجوان مجدداً تشکیل شد. در لایه قوانین، قواعد حقوقی مختلفی وجود دارد که بر نظام حقوق کودک و نوجوان حاکم است. در ادامه مهم‌ترین قوانین موجود در این عرصه تبیین می‌شود.

۱-۳. قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک

در سال ۱۳۷۲ مجلس اجازه الحاق دولت به کنوانسیون حقوق کودک را تصویب کرد که این کنوانسیون به این ماده واحد ضمیمه شده است. نکته بسیار مهم در این ماده واحد حق شرطی است که برای جمهوری اسلامی ایران به رسمیت شناخته شده است. «مشروط بر آن که مفاد آن در هر مورد و هر زمان در تعارض با قوانین داخلی و موازین اسلامی باشد و یا قرار گیرد از طرف دولت جمهوری اسلامی ایران لازم‌الرعا نباشد.» این حق شرط ابهامات مختلفی به همراه داشته است. سؤالات مختلفی اعم از اینکه اساساً آیا برای کنوانسیون‌های حقوق بشری می‌توان حق شرط قائل شد و یا اینکه دامنه این حق شرط تا به کجاست؟ مثلاً در ماده ۱۴۰ قانون مجازات بیان شده است: «مسئولیت کیفری در حدود، قصاص و تعزیرات تنها زمانی محقق است که فرد حین ارتکاب جرم، عاقل، بالغ و مختار باشد به جز در مورد اکراه بر قتل که حکم آن در کتاب سوم «قصاص» آمده است.» در حالی که تعریف کودک در کنوانسیون حقوق کودک، معیار سن ۱۸ سالگی بیان شده است. برخی از بحث‌های مرتبط با کنوانسیون حقوق کودک تا حد لازم در ذیل مباحث سند ملی حقوق کودک مورد توجه قرار گرفت.

۲-۳. معاهده حقوق کودک

کنوانسیون حقوق کودک در ۲۰ نوامبر ۱۹۸۹ مورد پذیرش مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت و از ۲ سپتامبر ۱۹۹۰ (سی روز پس از تودیع بیستمین سند تصویب یا الحاق) لازم‌الاجرا شده است. این کنوانسیون به عنوان مهم‌ترین سند بین‌المللی الزام‌آور در زمینه حقوق کودک قلمداد شده است و تاکنون ۱۹۳ کشور (تمام اعضای ملل متحد به جز ایالات متحده آمریکا) این سند را تصویب کرده یا به آن ملحق شده‌اند. ایالات متحده آمریکا تنها عضو سازمان ملل متحد است که آن را تصویب نکرده است.

به این ترتیب سند مذکور مقبول‌ترین سند حقوق بشر در تاریخ است.

دولت جمهوری اسلامی ایران در اسفند ۱۳۷۲ با «قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک» و با تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسماً این کنوانسیون را پذیرفت. قانون مصوب مجلس به وضوح دربردارنده یک شرط برای اجرای کنوانسیون مذکور است. ماده واحده قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک در این خصوص مقرر کرده است: «ماده واحده- کنوانسیون حقوق کودک مشتمل بر یک مقدمه و ۵۴ ماده به شرح پیوست تصویب و اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به آن داده می‌شود، مشروط بر آن‌که مفاد آن در هر مورد و هر زمان در تعارض با قوانین داخلی و موازین اسلامی باشد و یا قرار گیرد، از طرف دولت جمهوری اسلامی ایران لازم‌الرعایه نباشد.» البته در روند تصویب اجازه الحاق به این کنوانسیون، ابتدا شورای نگهبان ایراداتی مبنی بر مغایرت بندهای مختلف این کنوانسیون با شرع مطرح کرد که پس از اصلاح حق شرط مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفت. بندهای مغایر با شرع به شرح زیر است:

بند (۱) ماده (۱۳)، بندهای (۱) و (۳) ماده (۱۴)، بند (۲) ماده (۱۵)، بند (۱) ماده (۱۶) و جزء (د) بند (۱) ماده (۲۹) از این کنوانسیون توسط شورای نگهبان خلاف شرع و قانون اساسی تشخیص داده شد. به عنوان مثال بند (۱) ماده (۱۳) نیز که مورد ایراد شورای نگهبان بود مقرر کرده است: «کودک دارای حق آزادی ابراز عقیده است. این حق شامل آزادی جستجو، دریافت و رساندن اطلاعات و عقاید از هر نوع، بدون توجه به مرزها، کتبی یا شفاهی یا چاپ شده، به شکل آثار هنری یا از طریق هر رسانه دیگری به انتخاب کودک است.» این بند ناظر به حق آزادی کودک است که با عبارت «بدون توجه به مرزها» فارغ از مرزهای جغرافیایی و سیاسی کودک را در دریافت و ارسال هر نوع اطلاعات و عقیده آزاد می‌گذارد.

با توجه به حق شرط بیان شده در تصویب این کنوانسیون باید توجه داشت در مواردی که این کنوانسیون به صراحت برخلاف شرع و مصالح عالیه کودک تکالیفی را مقرر می‌کند، دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است مفادی را به عنوان جایگزین قانونی تهیه کند که منطبق با شرع و قانون اساسی باشد. در این خصوص مصوبه سند ملی حقوق کودک تا حدی برخی از این خلأها را پر کرده است

اما همچنان موارد مختلفی وجود دارد که باید مورد توجه قانون‌گذار قرار گیرد.

ماده ۴۱ کنوانسیون حقوق کودک نیز در این خصوص رویکردی حداکثری دارد و امکان تصویب قوانین داخلی را مسدود نمی‌کند، این ماده بیان می‌کند: «هیچ‌یک از (مواد) کنوانسیون حاضر قوانینی که در جهت تحقق حقوق کودک مؤثرتر بوده و جزء موارد زیر است را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد: الف) قانون کشور عضو، یا ب) قانون بین‌المللی لازم‌الاجرا در آن کشور.» بنابراین در صورت تعارض مصوبه شورای عالی فضای مجازی و کنوانسیون حقوق کودک، مصوبه شورای عالی فضای مجازی حاکم است.

به‌عنوان مثال در ماده اول این کنوانسیون بیان شده است: «از نظر کنوانسیون حاضر منظور از کودک افراد انسانی زیر ۱۸ سال است مگر این‌که طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود.» در این خصوص مصوبه سند ملی حقوق کودک و همچنین قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران سن بلوغ را مبنای مرز کودکی قرار داده‌اند که با موازین شرعی هم‌خوان است. البته این به معنای عدم نیاز به حمایت از دختران و پسران بالغ تا سن ۱۸ سالگی نیست، بلکه رشادت و رشید شناخته شدن فرد می‌تواند حمایت‌هایی ویژه‌ای را از سن بلوغ تا حدود ۱۸ سالگی به همراه داشته باشد.

کنوانسیون حقوق کودک در قالب حمایت از حقوق کودکان است که حقوق مختلف را مدنظر قرار داده است، البته این کنوانسیون جنبه دیگری دارد که برای نظام حقوقی ما مشکلاتی به همراه داشته است و در ساختار نظام حقوقی ما دخل و تصرف می‌کند. مطابق با اصل ۱۰ قانون اساسی، معیار اصلی به‌عنوان واحد بنیادین خانواده است، اما این کنوانسیون خانواده را کنار گذاشته و به افراد خانواده هویت می‌دهد، مثلاً به کودک خیلی اعتبار می‌دهد و کودک را مستقل از خانواده می‌کند، در کنوانسیون‌های حقوق زنان هم همین‌طور است و بی‌توجه به خانواده بوده بلکه منجر به فروپاشی خانواده هم می‌شود.

کنوانسیون حقوق کودک در دو مورد کلان، مغایر با قانون اساسی است که در ابتدا نیز مورد غفلت شورای نگهبان قرار گرفته است. یکی در خصوص رویکرد این سند نسبت به نهاد خانواده و دیگری در خصوص آموزه‌های مغایر با اسلام. اولین چالش در بحث آموزه‌های اخلاقی است. حق برآزادی بیان و آزادی عقیده محدودیت‌هایی دارد، مخصوصاً برای کودک که مصلحت‌های جدی دارد که بر هر حقی

حاکم است. لذا در جمهوری اسلامی ایران وقتی حقوق مرتبط با آزادی‌ها را بیان می‌کنیم، منظور انسان بالغ رشید است، چراکه مصالح عالیه در حقوق کودک بسیار پررنگ است و برای کودک الزامات بسیار زیادی مدنظر داریم، چراکه قوه تمییز ندارد و نیازمند حمایت است، نه آزادی مطلق.

کنوانسیون به نقش والدین در تربیت کودک هم کم‌توجه بوده است، مثلاً تنبیه کودک را خشونت علیه کودک قلمداد کرده است و نهادهای در سازمان بهزیستی ایجاد کرده‌اند تحت عنوان اورژانس فوریت‌های اجتماعی که این نهاد در برابر والدین از کودک حمایت می‌کند. نفس پیشگیری از تنبیه خشونت‌آمیز والدین مورد قبول است اما اختلاف نظر در سطح مبنایی و بر سر این موضوع است که آزادی کودک باید تا چه اندازه باشد و والدین به عنوان متولی کودک تا چه حد اختیار مداخله دارند.

نکته قابل توجه دیگر این است که تفسیر کنوانسیون در صلاحیت کمیته حقوق کودک سازمان ملل قرار داده شده که یکسری تفاسیر خاص را انجام داده است. مثلاً در سال ۲۰۱۶ تبعیض میان نوجوانان هم جنس باز با سایر نوجوانان را منع کرده و آزادی ارتباط با هم جنس را برای کودکان به رسمیت شناخته است.

در سند دیگری در سال ۲۰۱۵، کمیته حقوق کودک به ایران اعلام کرد که از ایران می‌خواهد از هرگونه اعمال سیاست‌های جمعیتی خودداری کند، به‌طور خاص، از ممنوعیت سقط جنین در ایران ابراز نگرانی می‌کند که با اصول مذهبی و اخلاقی حاکم بر ایران همخوانی ندارد. نکته دیگر اینکه هم‌زمان ایران را توبیخ می‌کند که چرا ابزارهای جلوگیری از بارداری را در اختیار کودک و نوجوان برای برقراری رابطه جنسی سالم قرار نمی‌دهد! یا در خصوص کودک همسری نقدهای جدی نسبت به ایران مطرح می‌کند (با خوانش خود از کودک که مشمول زیر ۱۸ سال است) اما از طرف دیگر ممانعت از روسپیگری کودکان را منع می‌کند! در کنوانسیون حقوق کودک و دو پروتکل الحاقی آن بسیاری از حقوق کودک مشخص شده است، از این حقوق می‌توان به حق ثبت ولادت، ثبت نام و ثبت تابعیت، حق بر همبستگی خانوادگی، حق بر سلامت، حق بر آموزش، حق مصونیت از سوءاستفاده و استثمار جنسی و کاری و ... اشاره داشت. باین حال باید در نظر داشت که تمام این حقوق در حول اصول کلی کنوانسیون حقوق کودک در گردش‌اند و باید به‌وسیله این اصول شناخته شوند: این چهار اصل عمومی عبارت‌اند از منع تبعیض (ماده ۲)، مصالح

عالیه (ماده ۳)، حق بر حیات، بقا و رشد (ماده ۶) و حق بر شنیده شدن (ماده ۱۲).

در ۲۵ مه ۲۰۰۰ الحاق دو پروتکل اختیاری به کنوانسیون مورد پذیرش مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت. یکی «پروتکل الحاقی درباره خرید و فروش کودکان، روسپی‌گری کودکان و هرزه‌نگاری کودکان» که این اقدامات را در کشورهای عضو ممنوع می‌سازد. اهمیت این پروتکل در آن است که برای اولین بار در حقوق بین‌الملل به تعریف مفاهیم فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودک، دست زده است. ایران با تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان در سال ۱۳۸۶ به این پروتکل ملحق شد.

و دیگری «پروتکل الحاقی درباره به‌کارگیری کودکان در مناقشات مسلحانه» که خدمت سربازی اجباری افراد زیر ۱۸ سال را ممنوع می‌کند و اعضا تعهد می‌کنند از هر اقدام ممکن برای جلوگیری از ورود کودکان به گروه‌های مسلح استفاده کنند. الحاق به این پروتکل نیز در لایحه‌ای الحاقی در تاریخ ۱۳۹۹/۰۵/۰۱ تقدیم مجلس شده است که هم‌چنان بررسی نشده است. به نظر می‌رسد با وجود نظامی شناخته شدن نیروی بسیج انقلاب اسلامی در سطح بین‌المللی و عضویت اقشار مختلف از جمله نوجوانان در این بستر، مشکلاتی برای کشور به همراه خواهد داشت که باید با تدبیر مدیریت و کنترل شود، چراکه در ایران عنوان به‌کارگیری کودکان برای مناقشات مسلحانه در خصوص فعالیت کودکان و نوجوانان در بسیج مصداق ندارد، چراکه بسیج در سابقه درخشان خود در دفاع مقدس به صورت داوطلبانه اقدام به دفاع از کشور کرد اما امروزه بیش از هر چیز نهادی فرهنگی و خیریه و محلی برای تعاون اجتماعی ایرانیان محسوب می‌شود، به عنوان مثال فعالیت‌های گسترده بسیج و از جمله کودکان و نوجوانان بسیجی در همیاری ملی در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ در ایران بسیار قابل توجه است.

از مهم‌ترین چالش‌های عام حقوق کودک، مطابق با کنوانسیون در ایران به بیان سازمان‌های بین‌المللی، موضوع مجازات و اعدام کودکان است. علت این چالش هم تفاوت در تعریف کودک در اسناد بین‌المللی و ملی است. در اسناد بین‌المللی کودک به فرد زیر ۱۸ سال اطلاق می‌شود و تفاوت‌های میان دختران و پسران نیز مورد توجه قرار نگرفته است اما در ادبیات فقهی بحث بلوغ مطرح است و زیر سن بلوغ، فرد کودک محسوب می‌شود که برای پسران ۱۵ سال قمری و برای دختران ۹ سال قمری محسوب می‌شود.

پس از این سن، فرد در صورت نبود موانع مسئولیت کیفری، واجد مسئولیت کیفری می‌شود. در ایران رویه به این صورت است که اگر شخصی بعد از سن بلوغ و قبل از ۱۸ سال مرتکب جرمی با مجازات اعدام شود، حکم او تا رسیدن به سن ۱۸ سال اجرایی نمی‌شود. هم‌چنین موضوعاتی از قبیل ازدواج کودکان و کودکان کار نیز مورد توجه سازمان‌های بین‌المللی بوده است.

چالش دیگر این کنوانسیون در نظام حقوقی ما عدم تناسب با اصل دهم قانون اساسی است که خانواده را واحد بنیادی جامعه می‌داند و قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌ها را ملزم به حرکت در جهت استواری روابط خانوادگی بر پایه اصول و اخلاق اسلامی می‌کند، درحالی‌که در کنوانسیون مزبور علاوه بر مواردی که در ایرادهای شورای نگهبان هم گفته شد، نگاه به کودک فارغ از خانواده را الزام کرده است به نحوی که با رهایی مفرط کودک رویکردی تحدیدکننده به بعد تربیتی عقاید کودک در محیط خانواده نشان داده شده است. این رویکرد کنوانسیون به خانواده کاملاً این ظرفیت را داشت که مورد ایراد شورای نگهبان قرار بگیرد، اما به نظر می‌رسد برخلاف قانون اساسی این ایراد وارد نشده است.

جهت اجرای کنوانسیون حقوق کودک آیین‌نامه مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک در جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۱۴ هیئت وزیران ابلاغ می‌شود که جهت پایش اجرای مفاد کنوانسیون مزبور و هماهنگی‌های مربوطه در ماده (۴) این آیین‌نامه شورای هماهنگی این مرجع پایش‌بینی شده است که علاوه بر گزارش‌ها، مصوبات این شورا هم طبق تبصره (۱) ماده (۴) به رؤسای قوای سه‌گانه و دفتر مقام معظم رهبری و سایر مراجع ذیصلاح ابلاغ می‌شود. مرجع ملی مزبور هم طبق ماده (۲) این آیین‌نامه مأمور به وظایفی مانند پایش رعایت حقوق کودک، نظرات مشورتی به دستگاه‌های اجرایی، پیشنهاد اصلاح قوانین و غیره است و در قالب چهار کارگروه کارشناسی اهداف مرجع ملی در حمایت از حقوق کودکان را پیگیری می‌کند. با نظر به نکات فوق باید گفت علاوه بر فقدان توجیه حقوقی صلاحیت شورای هماهنگی مزبور در تصویب مصوباتی الزام‌آور برای ابلاغ به قوای سه‌گانه و به‌ویژه مقام معظم رهبری، نکته قابل توجه دیگر این است که با توجه به نظرات شورای نگهبان در افزودن حق شرط به کنوانسیون، در ماده (۱۳) این آیین‌نامه کارگروه حمایت و هماهنگی موظف شده است بر اساس

معیارهای کنوانسیون، راهکارهایی را برای هماهنگی دستگاه‌های اجرایی ارائه دهد که دست‌کم در موارد موردایراد شورای نگهبان چنین معیارهایی در نظام حقوقی ما پذیرفته نیست.

درنهایت به نظر می‌رسد با وجود مشکلاتی که کنوانسیون در عدم تطبیق با شرع، قانون اساسی و فرهنگ ملی ایران دارد و هم‌چنین با وجود حق شرط در مصوبه مجلس شورای اسلامی در الحاق به کنوانسیون، ظرفیت تصویب یک قانون جامع برای کودک و نوجوان وجود دارد که ممکن است در بسیاری از موارد هم‌راستا با کنوانسیون باشد و بسیاری از مفاد آن را پیگیری کند. هم‌چنین این قانون باید مشمول ضمانت اجرایی جدی و متقن باشد تا درگام اول نظام حقوقی-سیاسی ایران از سردرگمی و ابهام اینکه کدام قانون حاکم است، خارج شود و سپس عزم حکومت برای ساماندهی به امور کودکان جزم شود.

۳-۳. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان

قانون حمایت از اطفال و نوجوانان یکی از لوایح قضایی است که در زمان ریاست سید محمود هاشمی شاهرودی بر قوه قضائیه تدوین شد. این لایحه در ۲۲ اردیبهشت سال ۱۳۸۸ برای ارسال به مجلس شورای اسلامی تقدیم دولت شد. لایحه حمایت از کودکان و نوجوانان در ۱۰ مرداد ۱۳۹۰ با حذف ۵ ماده در کمیسیون لوایح دولت دهم به تصویب رسید و ۲۸ آبان همان سال به مجلس ارائه شد تا این که در سال ۱۳۹۲ لایحه به کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس ارجاع شد. این لایحه در سال ۱۳۹۷ به تصویب مجلس رسید اما پس از آن سه مرتبه با ایراداتی از سوی شورای نگهبان و اصلاحاتی از سوی مجلس مواجه شد. درنهایت در خرداد ۱۳۹۹ و در چهارمین مرتبه از بررسی‌های شورای نگهبان سرانجام لایحه حمایت از اطفال و نوجوانان مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفت. روند طولانی تصویب این قانون که پیش‌نویس آن پیش از سال ۱۳۸۸ آغاز و پس از بیش از یازده سال در سال ۱۳۹۹ به تصویب رسیده است در نوع خود قابل‌مطالعه و آسیب‌شناسی است.

تا قبل از این در مورد حقوق کودک قوانینی به‌صورت پراکنده در قوانین مدنی و جزایی داشتیم، اما این لایحه سعی در منسجم و یکپارچه کردن قوانین در حوزه کودک و نوجوان دارد. براساس این لایحه اعمالی مانند جلوگیری از تحصیل کودکان، تشویق به ترک تحصیل و فرار از مدرسه، آزار عاطفی و سهل‌انگاری در

نگهداری از کودک، برقراری ارتباط با کودکان و نوجوانان در فضای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی به منظور اذیت و آزار آن‌ها، فروش دخانیات به کودکان و بهره‌کشی از کودکان به عنوان جرم شناخته می‌شوند و برای آن‌ها احکامی با جزئیات در نظر گرفته شده است.

بر اساس ماده ۴ این قانون دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه به منظور ایجاد زمینه‌های همکاری با سایر نهادها، تهیه گزارش‌های موردی یا ادواری، انجام مطالعات و تحقیقات آماری و اطلاعاتی، پایش و ارزشیابی فعالیت‌های دفاتر استانی و شهرستانی در خصوص اجرای این قانون در قوه قضائیه تشکیل می‌شود.

در این قانون نهادهای مختلف در خصوص امور مرتبط به کودک مکلف شده‌اند، اعم از:

- بهزیستی: فوریت‌های خدمات اجتماعی، ارائه آمار وضعیت مخاطره‌آمیز موجود اطفال و نوجوانان در کشور
- نیروی انتظامی: ایجاد پلیس ویژه اطفال و نوجوانان
- سازمان زندان‌ها: نگهداری کودک، جدا از سایر زندانیان
- وزارت کشور: شناسایی کودکان فاقد اسناد سجلی
- وزارت کار، رفاه و تعاون اجتماعی: نظارت بر کارگاه‌ها برای جلوگیری از بهره‌کشی از اطفال، پوشش بیمه برای کودکان ۱۵ تا ۱۸ سال شاغل.
- وزارت بهداشت: تدوین دستورالعمل بهداشت کار نوجوان، پذیرش و درمان فوری کودک و نوجوان و ارائه گزارش‌های احتمالی کودک‌آزاری، پوشش کامل بیمه سلامت.
- وزارت آموزش و پرورش: پیگیری عدم ثبت نام و ترک تحصیل کودکان
- صداوسیما: تولید برنامه‌ها برای بالا بردن اطلاعات عموم مردم در حوزه کودک، نظام رده‌بندی سنی محتوا،

برخی از مواد قابل توجه این قانون عبارت است از:

ماده ۱۷- هرکس از وقوع جرم یا شروع به آن یا خطر شدید و قریب الوقوع علیه طفل یا نوجوانی مطلع بوده یا شاهد وقوع آن باشد و باوجود توانایی اعلام و گزارش به مقامات یا مراجع صلاحیت دار و کمک طلبیدن از آن‌ها از این امر خودداری کند یا در صورت عدم دسترسی به این مقامات و مراجع و یا عدم تأثیر دخالت آن‌ها در رفع تجاوز و خطر، از اقدامات فوری و متناسب برای جلوگیری از وقوع خطر و یا تشدید نتیجه آن امتناع کند، مشروط بر اینکه با این اقدام، خطری مشابه یا شدیدتر و یا خطر کمتر قابل توجهی متوجه خود او یا دیگران نشود، به یکی از مجازات‌های درجه شش قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود.

تبصره- اگر مرتکب جرم مذکور در این ماده از افرادی باشد که مطابق قوانین و مقررات و یا برحسب وظیفه شغلی مکلف به اعلام، گزارش یا کمک می‌باشند و یا به اقتضای حرفه خود می‌توانند کمک مؤثری کنند، به دو یا هر سه مجازات درجه شش قانون مجازات اسلامی و حسب مورد به انفصال موقت از خدمات دولتی یا عمومی یا محرومیت از فعالیت در آن حرفه به مدت شش ماه تا دو سال محکوم می‌شود.

ماده ۱۹- هرکس هویت یا اطلاعات و اسرار طفل یا نوجوان بزه دیده یا در وضعیت مخاطره‌آمیز را افشا و یا جزئیات جرم ارتكابی توسط طفل و نوجوان یا علیه وی را از طریق رسانه‌های گروهی و یا با توزیع، تکثیر، انتشار و نمایش فیلم یا عکس و مانند آن تشریح کند به گونه‌ای که موجب تجری دیگران، اشاعه جرم، آموزش شیوه ارتكاب آن یا بروز هرگونه ضرر یا آسیب به طفل یا نوجوان یا خانواده وی شود به مجازات حبس درجه شش قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود.

تبصره- هرگاه توزیع، انتشار و نمایش فیلم یا عکس و مانند آن به صورت محدود و به منظور استفاده علمی یا در جهت مصالح طفل یا کمک به او باشد و همچنین سایر موارد با تشخیص قاضی از شمول این ماده مستثنا است.

این قانون نیز در مواد مختلف خود از جمله مواد اخیرالذکر حمایت‌هایی کیفری از کودکان و نوجوانان به عمل می‌آورد که قابل تعمیم به فضای مجازی نیز هست.

۳-۴. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

اولین قانون کیفری، در قالب قوانین مدرن، در سال ۱۳۰۴ به تصویب رسید که مواد ۳۴ تا ۳۹ آن مسئولیت کیفری اطفال را تشریح می‌کرد. در نهایت در سال ۱۳۹۲ شاهد تصویب آخرین نسخه قانون مجازات کشور هستیم که این قانون هم در فصل‌های خاص و هم چنین در برخی از مواد پراکنده در خصوص اطفال و نوجوانان، احکامی را بیان کرده است. فصل دهم از قانون مجازات اسلامی از ماده ۸۸ تا ۹۵ به مجازات‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی اطفال و نوجوانان پرداخته است. در ادامه نیز در فصل هفدهم جرائم علیه اشخاص و اطفال را بیان می‌کند. البته در مواد دیگری نیز به صورت پراکنده در خصوص اطفال سخن به میان آمده است که برخی از مفاد آن نیز قابلیت تعمیم به فضای مجازی دارد.

۳-۵. قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

اولین بار در سال ۱۳۳۸ در ایران، دادگاه ویژه اطفال به واسطه قانون تشکیل دادگاه اطفال بزه‌کار، ایجاد شد که مواد مذکور در قانون ۱۳۰۴ که پیشتر ذکر شد را پیگیری می‌کرد و تحولی اساسی در صلاحیت رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان در پی داشت. در نهایت مطابق با قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، دادگاه‌های اطفال و نوجوانان به صورت دادگاه‌های اختصاصی ایجاد شد.

این قانون حکم کرده است که در نیروی انتظامی پلیس ویژه اطفال و نوجوانان تشکیل شود. هم چنین الزامات خاصی را در فصل نهم برای تحقیقات مقدماتی جرائم اطفال و نوجوانان در نظر گرفته است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها تشکیل دادگاه‌ها و دادرهای اطفال و نوجوانان است. مطابق مواد ۲۹۴ و ۳۰۴ این قانون، دادگاه‌های اطفال و نوجوانان، در زمره دادگاه‌های اختصاصی قرار می‌گیرد، به این معنا که صلاحیت خاص دارند و صلاحیت عمومی ندارند و هم چنین آئین دادرسی آن‌ها شرایط خاصی دارد که از دادگاه‌های عمومی متفاوت است؛ اما دادگاه‌های تخصصی، مثل دادگاه‌های جرائم رایانه‌ای، ذیل دادگاه‌های عمومی تعریف می‌شود و صلاحیت و آئین دادرسی آن‌ها با دادگاه‌های عمومی تفاوتی ندارد.

بلکه تنها به یک موضوع تخصصی می‌پردازند.

در این قانون بیان شده است که به کلیه جرائم اطفال و افراد کمتر از هجده سال تمام شمسی در دادگاه اطفال و نوجوانان رسیدگی می‌شود. در این دادگاه‌ها، علاوه بر قاضی دو مشاور نیز در کنار قاضی حضور دارند که متخصص امور کودک هستند. مشاوران دادگاه اطفال و نوجوانان از بین متخصصان علوم تربیتی، روانشناسی، جرم‌شناسی، مددکاری اجتماعی، دانشگاهیان و فرهنگیان آشنا به مسائل روان‌شناختی و تربیتی کودکان و نوجوانان اعم از شاغل و بازنشسته انتخاب می‌شوند حتی در قانون تعبیه شده است که در صورت مؤنث بودن متهم، حداقل یکی از مشاوران باید زن باشد. هم‌چنین در تعریف این قانون طفل، کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده است.

هم‌چنین در خصوص مجازات‌های جرائم ارتکاب یافته توسط اطفال و نوجوانان، قانون‌گذار تمهید خاصی برای نگهداری اطفال و نوجوانان تدارک دیده است که جایگزین مجازات حبس در زندان‌های عمومی است. مطابق با ماده ۵۲۵ کانون‌های اصلاح و تربیت، اماکنی هستند که برای نگهداری و تربیت اطفال و نوجوانان موضوع این قانون توسط سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، در مراکز استان‌ها و به تناسب نیاز و ضرورت با تشخیص رئیس قوه قضائیه در سایر مناطق کشور ایجاد شده‌اند و یا ایجاد می‌شوند.

به نظر می‌رسد با تمهیدات قانون آئین کیفری در خصوص دادگاه‌های اختصاصی اطفال و نوجوانان نیاز به ایجاد ساختار جدید و آئین دادرسی خاص و جدید در رسیدگی به جرائمی که توسط یا علیه کودکان و نوجوانان در فضای مجازی ارتکاب یافته است نباشد اما به نظر می‌رسد با توجه به افزایش روزافزون جرائم سایبری و در نتیجه افزایش جرائم توسط و علیه کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، نیاز به پرورش قضات آشنا به فضای مجازی و جرائم مرتبط با آن در دادگاه‌های اطفال و نوجوانان احساس می‌شود.

۳-۶. قانون جرائم رایانه‌ای

قانون جرائم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸ تنها قانون کیفری منسجم مرتبط با جرائم سایبری است. در این قانون در خصوص جرائم مرتبط با کودک و نوجوان در فضای مجازی به صورت مستقیم سخنی به

میان نیامده است، بلکه جرائم مختلفی که در این قانون احصا شده است به طور کلی قابل تعمیم به جرائمی است که قربانی آن قشر کودک و نوجوان باشد؛ بنابراین این قانون طراحی خاصی متناسب با قشر کودک و نوجوان به همراه ندارد.

در فصل چهارم و در دو ماده ۱۴ و ۱۵ از قانون جرائم رایانه‌ای به جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی اشاره می‌کند که می‌تواند مخاطب آن کودکان و نوجوانان باشد، هرچند مقتضی است در خصوص جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی کودکان و نوجوانان مجازات‌هایی با بازدارندگی بیشتر تدارک شود یا حداقل مجازات‌های موجود تشدید شود.

ماده ۱۴ - هرکس به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده محتویات مستهجن را منتشر، توزیع یا معامله کند یا به قصد تجارت یا افساد تولید یا ذخیره یا نگهداری کند، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا چهل میلیون (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

تبصره ۱ - ارتکاب اعمال فوق در خصوص محتویات مبتذل موجب محکومیت به حداقل یکی از مجازات‌های فوق می‌شود.

محتویات و آثار مبتذل به آثاری اطلاق می‌گردد که دارای صحنه و صور قبیحه باشد.

تبصره ۲ - هرگاه محتویات مستهجن به کمتر از ده نفر ارسال شود، مرتکب به یک میلیون (۱,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال جزای نقدی محکوم خواهد شد.

تبصره ۳ - چنانچه مرتکب اعمال مذکور در این ماده را حرفه خود قرار داده باشد یا به طور سازمان یافته مرتکب شود چنانچه مفسد فی الارض شناخته نشود، به حداکثر هر دو مجازات مقرر در این ماده محکوم خواهد شد.

تبصره ۴ - محتویات مستهجن به تصویر، صوت یا متن واقعی یا غیرواقعی یا متنی اطلاق می‌شود که بیانگر برهنگی کامل زن یا مرد یا اندام تناسلی یا آمیزش یا عمل جنسی انسان است.

علاوه بر این که به نظر می‌رسد این قانون به طور کلی بازدارندگی جدی ندارد و نیازمند به روزرسانی است، باید توجه داشت که انتشار محتوای مستهجن ممکن است خود مراتب مختلفی از قبیل داشته باشد،

مثلاً انتشار محتوای مستهجن از کودک و نوجوان که غالباً با سوءاستفاده از این قشر آسیب‌پذیر همراه است، می‌تواند منجر به تشدید مجازات مرتکب شود.

ماده ۱۵- هرکس از طریق سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده مرتکب اعمال زیر شود، به ترتیب زیر مجازات خواهد شد:

الف) چنانچه به منظور دستیابی افراد به محتویات مستهجن، آن‌ها را تحریک، ترغیب، تهدید یا تطمیع کند یا فریب دهد یا شیوه دستیابی به آن‌ها را تسهیل نموده یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا بیست میلیون (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. ارتکاب این اعمال در خصوص محتویات مبتذل موجب جزای نقدی از دو میلیون (۲,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال است.

ب) چنانچه افراد را به ارتکاب جرائم منافی عفت یا استعمال مواد مخدر یا روان‌گردان یا خودکشی یا انحرافات جنسی یا اعمال خشونت‌آمیز تحریک یا ترغیب یا تهدید یا دعوت کرده یا فریب دهد یا شیوه ارتکاب یا استعمال آن‌ها را تسهیل کند یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا بیست میلیون (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم می‌شود. تبصره- مفاد این ماده و ماده (۱۴) شامل آن دسته از محتویاتی نخواهد شد که برای مقاصد علمی یا هر مصلحت عقلایی دیگر تهیه یا تولید یا نگهداری یا ارائه یا توزیع یا انتشار یا معامله می‌شود. به نظر می‌رسد ملاحظات موجود در خصوص ماده بالا، در این ماده هم وجود دارد.

۷-۳. سایر قوانین

قوانین دیگری نیز در خصوص کودک و نوجوان به تصویب رسیده است که هر یک می‌تواند به صورت مستقیم یا ضمنی دلالت‌هایی برای نظام حقوقی کودک و نوجوان در فضای مجازی داشته باشد از جمله: قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست.

ماده ۶۹ قانون برنامه ششم توسعه: وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات (سازمان فناوری اطلاعات) با رعایت مصوبات شورای عالی فضای مجازی مکلف است با همکاری وزارت آموزش و پرورش تا پایان سال

دوم اجرای قانون برنامه هوشمند سازی مدارس، امکان دسترسی الکترونیک (سخت افزاری- نرم افزاری و محتوا) به کتب درسی، کمک آموزشی، رفع اشکال، آزمون و مشاوره تحصیلی، بازی های رایانه ای آموزشی، استعداد سنجی، آموزش مهارت های حرفه ای، مهارت های فنی و اجتماعی را به صورت رایگان برای کلیه دانش آموزان شهرهای زیر بیست هزار نفر و روستاها و حاشیه شهرهای بزرگ فراهم نماید. دولت برای تأمین هزینه های این ماده می تواند از مشارکت بخش غیردولتی استفاده نماید. هزینه های مذکور به عنوان هزینه های قابل قبول مالیاتی تلقی می شود.

مصوبه ضوابط صیانت از کودکان و نوجوانان در خدمات تلفن همراه پهن باند مصوبه جلسه ۲۳ کمیسیون تنظیم مقررات، سال ۱۳۹۳: الزام اپراتورها به ارائه سیم کارت های کودک و نوجوان برخی دیگر از قوانین وجود دارد که مرتبط با حوزه حقوق کودک است و ممکن است دلالت هایی برای حقوق کودک در فضای مجازی داشته باشد که در جدول زیر لیست شده است.

جدول ۳. قوانین مرتبط با حوزه حقوق کودک

ردیف	عنوان	تاریخ تصویب	مرجع تصویب
۱	قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست	۱۳۹۲/۰۶/۳۱	مجلس شورای اسلامی
۲	قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در خصوص فروش، فحشاء و هرزه نگاری کودکان (مصوب ۴/۳/۱۳۷۹ برابر با ۲۵ مه ۲۰۰۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد)	۱۳۸۶/۰۵/۰۹	مجلس شورای اسلامی
۳	قانون حمایت از کودکان و نوجوانان	۱۳۸۱/۰۹/۲۵	مجلس شورای اسلامی

ردیف	عنوان	تاریخ تصویب	مرجع تصویب
۴	قانون تصویب کنوانسیون ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک و توصیه نامه مکمل آن	۱۳۸۰/۰۸/۰۸	مجلس شورای اسلامی
۵	قانون پذیرش اصلاحیه کنوانسیون حقوق کودک	۱۳۸۰/۰۴/۱۹	مجلس شورای اسلامی
۶	آیین نامه شورای نظارت بر ساخت، طراحی، واردات و توزیع اسباب بازی کودکان	۱۳۷۷/۰۴/۱۶	شورای عالی انقلاب فرهنگی
۷	تعیین عنوان آموزشی برای مهد کودک ها (مصوب سیصد و هفتاد و هشتمین جلسه مورخ ۲/۵/۷۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی)	۱۳۷۵/۰۵/۰۲	شورای عالی انقلاب فرهنگی
۸	قانون معافیت مالیاتی کلیه مؤسسات خصوصی شاغل در امور مربوط به حمایت و توانبخشی معلولان و ارائه خدمات به عقب ماندگان ذهنی و همچنین انجام خدمات در شبانه روزی ها و مهد های کودک	۱۳۷۴/۰۴/۱۸	مجلس شورای اسلامی
۹	قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک	۱۳۷۲/۱۲/۰۱	مجلس شورای اسلامی
۱۰	قانون تأمین زنان و کودکان بی سرپرست	۱۳۷۱/۰۸/۲۴	مجلس شورای اسلامی

ردیف	عنوان	تاریخ تصویب	مرجع تصویب
۱۱	اعطای مهلت به مهدهای کودک خصوصی جهت تطبیق وضع خود با آییننامه تأسیس و اداره مهدهای کودک خصوصی	۱۳۶۸/۰۹/۱۴	شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۲	مرجع صدور جواز تأسیس و نظارت بر اداره مهدکودکهای خصوصی و غیرانتفاعی	۱۳۶۵/۰۵/۲۱	شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۳	قانون تأمین زنان و کودکان بی سرپرست	۱۳۶۲/۰۸/۰۱	مجلس شورای اسلامی
۱۴	لایحه قانونی راجع به الحاق قانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به وزارت فرهنگ و آموزش عالی	۱۳۵۹/۰۲/۱۷	شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران
۱۵	لایحه قانونی اصلاح مواد هفت و هشت قانون تأمین وسائل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی	۱۳۵۸/۰۷/۳۰	شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران
۱۶	قانون حمایت از کودکان بدون سرپرست	۱۳۵۳/۱۲/۲۹	مجلس شورای ملی
۱۷	قانون واگذاری مهدهای کودک و مراکز خدمات اجتماعی بانجمن ملی حمایت کودکان و سازمان ملی رفاه خانواده	۱۳۴۹/۱۰/۰۷	مجلس شورای ملی
۱۹	منتفی بودن تصویبنامه اختصاصی ۶ درصد عوارض دروازه ای به جمعیت حمایت کودکان	۱۳۴۶/۰۴/۱۰	مجلس شورای ملی

ردیف	عنوان	تاریخ تصویب	مرجع تصویب
۲۰	تصویب نامه اختصاص شش درصد عوارض دروازه‌ای بجمعیت حمایت کودکان	۱۳۴۲/۰۷/۱۳	(هیئت وزیران (دوره فترت)
۲۱	قانون مربوط بتشکیل دادگاه اطفال بزهکار	۱۳۳۸/۰۹/۱۰	مجلس شورای ملی
۲۲	اجازه الحاق دولت ایران بقراردادهای بین‌المللی پاریس و ژنو راجع بجلوگیری از رفتار جنایت آمیز نسبت بزنان و کودکان مصوب ۱۴ دیماه ۳۱۰ شمسی	۱۳۱۰/۱۰/۱۴	مجلس شورای ملی

البته لوايح و طرح‌های دیگری نیز در صف بررسی در مجلس شورای اسلامی قرار دارد که مرتبط با عرصه حقوق کودک و نوجوان است. به عنوان مثال:

لایحه پلیس ویژه اطفال و نوجوانان: با توجه به ویژگی‌های روحی و جسمی کودکان و نوجوانان و ضرورت پلیسی‌گری افتراقی با استفاده از روش‌های غیر قضایی و ترمیمی در مواجهه با بزهکاری‌های آنان برای پیشگیری از تکرار بزهکاری و بزه دیدگی و در اجرای ماده ۳۱ قانون آیین دادرسی کیفری و اصلاحات بعدی آن، این لایحه با هدف تعیین سازوکار و حدود صلاحیت پلیس ویژه اطفال و نوجوانان، برای تصویب به مجلس ارسال شده است.

لایحه رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان: این لایحه بسیار مهم در روند رسیدگی قضایی، سه مرتبه در مجلس و در ادوار مختلف نهم، دهم و یازدهم اعلام وصول شده است اما به سرانجام نرسیده است. در این لایحه در خصوص دادگاه ویژه اطفال و آئین دادرسی خاص آن تعیین تکلیف شده است.

۳-۸. جمع‌بندی قوانین

درمجموع با بررسی قوانین کیفری در خصوص کودک و نوجوان به نظر می‌رسد علاوه بر فضای فیزیکی در فضای مجازی نیز از جنبه‌های حمایتی، برای کودکان و نوجوانان، دچار کمبود قوانین بازدارنده کیفری هستیم. مخصوصاً در مواردی که محتوا یا خدماتی برخلاف مصالح عالیه کودکان و نوجوانان ارائه می‌شود، نیازمند حمایت‌های کیفری بیشتر با جرم‌انگاری بازدارنده است. علاوه بر حمایت‌های کیفری از کودکان و نوجوانان، قوانینی که حقوق کودکان در فضای مجازی را به رسمیت بشناسد و سازوکار استیفا و تحقق آن‌ها را موردتوجه قرار دهد، موردنیاز است.

یکی از ایرادات کلی در قوانین مرتبط با حقوق کودک و نوجوان وجود دارد، اغتشاش در تعریف عینی و صریح سن کودکی در قوانین است. حداقل سن ازدواجی وجود ندارد ولی دختران کمتر از ۱۳ سال و پسران کمتر از ۱۵ سال برای ازدواج نیازمند اجازه ولی و دادگاه صالح هستند (ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی). از منظر قانون کار سن کودکی، فارغ از جنسیت کارگر، ۱۵ سال است و کارگران زیر ۱۸ سال نیز «کارگر نوجوان» به حساب می‌آیند که شرایطی متمایز از کارگران بزرگسال دارند (مواد ۷۹ تا ۸۴ قانون کار و ماده واحده قانون تصویب کنوانسیون ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک و توصیه‌نامه مکمل آن). در باب سن مسئولیت کیفری، قانون‌گذار جمهوری اسلامی در مورد حدود و قصاص بلوغ شرعی (۹ سال تمام قمری برای دختران و ۱۵ سال تمام قمری برای پسران) و در مورد تعزیرات ۱۸ سال تمام شمسی را ملاک دانسته است اما این امکان را برای دادگاه قائل شده است که در مورد حدود و قصاص نیز اشخاص بالغ زیر ۱۸ سال را متفاوت از اشخاص بالغ بالای ۱۸ سال قضاوت کنند (ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی). در مورد رشد مالی نیز اماره قانونی، «قانون راجع به رشد متعاملین» است که سن رشد را ۱۸ سال تمام شمسی دانسته است اما می‌توان رشد افراد بالغ کمتر از این سن را در دادگاه اثبات کرد. در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان نیز تمام اشخاص زیر ۱۸ سال مورد حمایت آن قانون دانسته شده‌اند. از سوی دیگر، طبق ماده ۱ کنوانسیون حقوق کودک، منظور از کودک شخص زیر ۱۸ سال است مگر این که قانون داخلی سن دیگری را ملاک دانسته باشد. هم‌چنین در جدیدترین تصمیم

قانون‌گذار، با تصویب اساسنامه سازمان ملی تعلیم و تربیت کودک در سال ۱۳۹۹ توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی «دوره کودکی شامل کودکان گروه سنی بدو تولد تا شش سال تمام است که به دو دوره سه ساله (دوره اول کودکی و دوره دوم کودکی) تقسیم می‌شود.»^{۱۵} از این رو، تعیین تکلیف نسبت قوانین داخلی با کنوانسیون حقوق کودک در مورد سن کودکی امری ضروری است که در کلیات سند ملی حقوق کودک نیز به آن اشاره شده است اما این سند سنی را ولو به عنوان اماره قانونی مشخص نکرده و گامی در جهت بهبود وضع موجود برنداشته است.^{۱۶}

۱۵. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۱۶۴۸۲۷۱>

۱۶. <https://B2n.ir/uj۸۶۳۴>

۴. آیین نامه‌ها و مراجع دولتی

در این بخش ابتدا مهم‌ترین آئین‌نامه‌های مرتبط با حقوق کودک در فضای مجازی مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس اقدامات انجام گرفته توسط نهادها و مراجع دولتی تشریح می‌شود.

۴-۱. آئین نامه مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک

در سال ۱۳۸۸ هیئت وزیران تصویب نمود که وزارت دادگستری، مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک تعیین شود و دفتر ملی حقوق کودک را تشکیل دهد. دفتر ملی حقوق کودک با کلیه ارگان‌ها و مراجع ذینفع در خصوص حقوق کودک سروکار دارد و مسئولیت هماهنگی آن‌ها را بر عهده دارد. هم‌چنین طبق آئین‌نامه مرجع تهیه و ارائه گزارش ادواری به کمیته حقوق کودک سازمان ملل است که هر پنج سال یک بار صورت می‌گیرد.

هیئت وزیران در سال ۱۳۹۰ بنا به پیشنهاد وزارت دادگستری و در راستای تصویب نامه اخیر در سال ۱۳۸۸، آئین‌نامه مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک در جمهوری اسلامی ایران را تصویب کرد که در آن وظایف، اختیارات و تشکیلات مرجع ملی، شورای هماهنگی مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک و کارگروه‌های

کارشناسی دائمی اعم از کارگروه پایش و ارزشیابی، حقوقی و قضایی، آموزش و اطلاع‌رسانی، حمایت و پشتیبانی تشکیل شد که هرکدام وظایفی در حوزه مشخص شده را بر عهده دارند.

مرجع ملی حقوق کودک عهده‌دار می‌شود که تمام دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات غیردولتی را برای پایش اجرای مفاد کنوانسیون حقوق کودک، زیر نظر وزیر دادگستری و طبق نظریک شورای هماهنگی که وزارت خانه‌های مختلف عضو هستند، تدابیر لازم برای هماهنگی و اجرای این کنوانسیون را اتخاذ کنند. جالب است که این کنوانسیون مصوباتش را علاوه بر قوا، به دفتر مقام معظم رهبری هم برای اجرا، ابلاغ می‌کند و این مرجع ملی چهار کمیته دارد که وظیفه دارند کنوانسیون و تکالیفش را در دستگاه‌های مختلف آموزش دهند و بعد ترویج کنند، سپس برنامه‌های اجرایی را طراحی و برای اجرا ابلاغ کنند. این مرجع هم بودجه ملی دارد و هم بودجه بین‌المللی. ذیل وزارت دادگستری یک معاونت مهم وجود دارد که دبیر مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک است.

در این آئین‌نامه اشاره شده است که شورای هماهنگی مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وظایف و اختیارات ذیل را دارد:

- ۱ تعیین راهبردهای حمایت از حقوق کودک و اولویت‌های سالانه مرجع ملی
- ۲ تصویب چشم‌انداز، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی ارتقای حقوق کودک
- ۳ بررسی پیشنهادهای مربوط به اصلاح قوانین و مقررات و پیش نویس لوایح قانونی جهت ارائه به مراجع ذی ربط
- ۴ بررسی و تصویب گزارش ملی حقوق کودک برای ارسال به مراجع ذی صلاح داخلی و بین‌المللی و وفق مقررات این آیین‌نامه
- ۵ بررسی گزارش موارد نقض حقوق کودک
- ۶ بررسی و تصویب گزارش‌های سالانه و موردی مرجع ملی جهت ارسال به مراجع ذی صلاح

۷ تأیید ایجاد کارگروه‌های موردی و موقت با پیشنهاد رئیس مرجع ملی

۸ پیشنهاد بودجه سالانه به رئیس مرجع ملی جهت پیش‌بینی در ردیف

اعتبارات وزارت دادگستری در لایحه بودجه سالانه

۹ تصویب آیین‌نامه داخلی شورای هماهنگی

برای اجرایی شدن این کنوانسیون در ایران، سندی به‌عنوان سند ملی حقوق کودک به‌مثابه برنامه جامع عمل مشترک تدوین شده است. این سند که از ابتدای سال ۱۳۹۵ در شورای هماهنگی مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک طرح و پس از بررسی مورد تصویب و تأیید وزیر دادگستری به‌عنوان رئیس مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک قرار گرفته است، برای اجرا به دستگاه‌های ذی‌ربط ابلاغ گردیده است. از متن این سند گزارشی در دست نیست اما در مصاحبه معاون حقوق بشر و امور بین‌الملل وزیر دادگستری بیان شده است که برخی از راهبردهای اصلی در تدوین این سند عبارت‌اند از:

۱ ایجاد بخش محتوایی ویژه کودکان

۲ رده‌بندی سنی محتوا،

۳ ایجاد ابزار نظارت و کنترل برای والدین،

۴ اتخاذ تدابیری برای رعایت حریم خصوصی و حفاظت از داده‌ها کودکان،

۵ ایجاد امکان گزارش‌دهی محتوای نامناسب برای کودکان و لزوم پیگیری گزارش‌ها تا ۲۴

ساعت،

۶ تبلیغات در قبل، وسط و بعد از پخش محتوای مخصوص کودکان باید بارده بندی سنی آن

ها تناسب داشته باشد؛ تبلیغات تجاری برای زیر ۱۲ سال ممنوع و برای بالای ۱۲ سال نباید

گمراه کننده، نامحسوس، فروش از راه دور، همراه با استفاده از افراد مشهور و محبوب

کودکان و تشویق به شرکت در مسابقه و قرعه کشی منوط به پرداخت هزینه باشد.

۴-۲. آئین نامه صیانت از کودکان در فضای مجازی

این دستورالعمل در تاریخ ۱۳۹۹/۱۲/۱۶ توسط سازمان تنظیم مقررات رسانه های صوت و تصویر فراگیر در فضای مجازی، به رسانه های صوت و تصویر فراگیر ابلاغ شده است و از تاریخ ۱۳۹۹/۱۲/۳۰ لازم الاجراست. مطابق با این دستورالعمل، کودک و نوجوان، به کاربرانی که زیر ۱۸ سال سن دارند اطلاق می شود، البته در این دستورالعمل اشاره شده است که برای کودک و نوجوان یک رده بندی سنی ۵ دسته ای مدنظر مقرر گردیده است که دستورالعمل آن تا پیش از لازم الاجرا شدن این دستورالعمل منتشر می شود که تاکنون چنین دستورالعملی منتشر نشده است.

این دستورالعمل تکالیفی برای رسانه های صوت و تصویر فراگیر در نظر گرفته است از جمله:

در دسته های متنوعی محتواهای ممنوعه برای کودکان را بیان می کند. از جمله: تحریک یا ترغیب به کودک آزاری، آزار جنسی، مبتذل، مستهجن، مروج عقاید خرافی و گمراه کننده، اقدامات خطرناک، گفتار و رفتار توهین آمیز، تبعیض آمیز و نفرت پراکن.

جریمه های در نظر گرفته شده برای رسانه های متخلف

- تذکر همراه با درج در پرونده

- اخذ تعهدنامه کتبی

- درج عذرخواهی یا اصلاحیه در رسانه

- ممنوعیت بارگذاری مطلب جدید به مدت حداکثر یک هفته
 - ارائه خدمات رایگان مبنی بر آموزش سواد رسانه‌ای و فضای مجازی کودکان
 - الزام به همکاری با رسانه‌های کودکان و نوجوانان به رایگان
 - ممنوعیت فروش حق اشتراک جدید به مدت حداکثر یک هفته
 - محرومیت یا محدودیت در تبلیغات بازرگانی و حامی مالی برنامه‌های تلویزیونی
 - عدم صدور تأییدیه‌های جدید ساترا
 - محرومیت از مدیریت رسانه
 - تعلیق مجوز رسانه
 - لغو مجوز رسانه
- با وجود عملیاتی بودن آئین‌نامه ساترا به نظر می‌رسد با توجه محدود شدن این مصوبه در صوت و تصویر فراگیر امکان الزام آن برای پیام‌رسان‌ها و شبکه‌های اجتماعی وجود نداشته باشد، بنابراین بیشتر به VOD ها و پلتفرم‌های انتشار محتوای تصویری داخلی مانند آپارات محدود می‌شود.

۳-۴. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات

- یکی از کارویژه‌های وزارت ارتباطات در خصوص حقوق کودک و نوجوان، طرح حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک در پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات بود. این پروژه که در سال ۱۳۹۶ در پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات انجام شده است، مطالعات خوبی در حوزه توسعه خدمات مرتبط با کودک در فضای مجازی انجام داده است که مشمول یک سند و چهار پیوست است.
- سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک و نوجوان در وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات

- پیوست ۱: برنامه اقدامات اولویت‌دار وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات در حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک

● فراهم‌سازی زیرساخت‌های ارتباطی، محتوایی و اعتمادی مانند:

شناسایی، همکاری و توانمندسازی در بهره‌برداری سکوه‌های ارائه محتوا

توسعه جویشگر کودک

طراحی و راه‌اندازی سامانه‌های احراز هویت کودک

مخاطب شناسی و طبقه‌بندی مخاطبین خدمات حوزه کودک

● آموزش، فرهنگ‌سازی و ترویج فضای مجازی حوزه کودک مانند:

آموزش همگانی ویژه کودکان، مربیان و والدین برای ارتقای سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی

برگزاری یک رویداد ملی (روز اینترنت ایمن) و سلسله رویدادهای شهرستانی و منطقه‌ای

طراحی و پیشنهاد بسته‌های تشویقی جهت مهاجرت تجهیزات موجود به ابزارهای کودک

● توسعه بازار و مقاوم‌سازی کسب‌وکار (رگولاتوری) مانند:

تدوین دستورالعمل و الزامات برای رفع مشکلات قانون، مقررات و تسهیل همکاری ارائه‌دهندگان

خدمات و صاحبان سخت‌افزار جهت جمع‌سخت‌افزار و خدمات همراه با تعامل و رایزنی با عناصر

زیست‌بوم خدمات فضای مجازی کودک

تدوین دستورالعمل و الزامات نصب پیش‌فرض برنامه‌های کنترل‌ری و خاص کودکان با تعامل و رایزنی

با تولیدکنندگان بزرگ تجهیزات

تدوین دستورالعمل اصلاح و بازنگری در تعرفه‌های خدمات پایه و دیتا در سیم‌کارت‌های کودک (کاهش

هزینه در تماس با والدین، معلمان و کودکان)

تدوین آیین‌نامه طبقه‌بندی محتوا و خدمات حوزه کودک

تبیین شیوه‌های ارائه بازی‌های رایانه‌ای

تدوین آیین‌نامه خدمات پرداخت ویژه کودکان

● راهبری و پایش برنامه اقدام

طراحی سامانه برخط پایش شاخص‌های برنامه اقدام جهت پایش بین‌ی و برنامه‌ریزی

تدوین و انتشار عمومی گزارش‌های ۳ ماهه از پیشرفت برنامه اقدام

- **پیوست ۲:** سند مطالعات تطبیقی فضای مجازی کودک و نوجوان

- **پیوست ۳:** سند مطالعات میدانی فضای مجازی کودک و نوجوان

● در این سند اسناد مختلف سیاستی، حقوقی و اجرایی موجود در کشور در خصوص کودک در فضای مجازی احصا شده است و در نهایت سعی شده است که اجزای کلیدی زیست‌بوم فضای مجازی کودک احصا شود.

- **پیوست ۴:** ابزارهای کنترل والدین

درمجموع ذیل پنج سند اخیرالذکر، ۷۲ پروژه پیشنهاد شده است که تحقق پروژه‌های مذکور نیازمند صرف بودجه قابل توجهی است. این اسناد در اسفندماه ۱۳۹۶ ارائه شد اما نهایتاً در آبان ماه سال ۱۳۹۹ نیز سند و برنامه اقدام وزارت ارتباطات در حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک، به‌روزرسانی و با عنوان ذیل منتشر شد.

- **برنامه اقدام توسعه فضای مجازی کودک در شبکه ملی اطلاعات**

● در این سند ابتدا مسئله فضای مجازی کودک بیان شده است، سپس از سه بعد فرهنگی، کسب‌وکار و حقوق شهروندی، این مسئله تبیین شده است. در ادامه نقش و جایگاه وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات در این مسئله تبیین شده است، در ادامه الزامات قانونی تحقق این برنامه، مخاطبین خدمات فضای مجازی کودک، اصول حاکم بر زیست‌بوم خدمات فضای مجازی کودک تبیین شده است و در نهایت زیست‌بوم خدمات فضای مجازی کودک تبیین شده است که در شکل زیر قابل مشاهده است.

همچنین در آبان ماه ۱۳۹۹ نیز گزارشی با عنوان بررسی راهبردهای افزایش امکان مدیریت بر حضور کودک در فضای مجازی در پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات منتشر شد.^۱ علاوه بر این، فعالیت‌های آماده برای کودکان در بخش خصوصی نیز توسط مجموعه پژوهشگاه فناوری ارتباطات و فناوری اطلاعات رصد شده است که نیازمند تکمیل است.^۲

۴-۴. مرکز ملی فضای مجازی

مرکز ملی فضای مجازی در حال حاضر ۶ چالش عمده فضای مجازی را برای استفاده کودکان و نوجوانان در نظر گرفته است.

- نخستین چالش، مسئله حریم خصوصی است که به دلیل عدم مهارت کودکان و نوجوانان بسیار آسان مورد دستبرد دیگران واقع می‌شود. این گروه سنی ملاحظات افراد بزرگسال را در رعایت حریم خصوص ندارند و ممکن است دچار آسیب‌های جدی شوند.

- دومین مخاطره، رویارویی با محتوای نامناسبی است که ناخواسته ممکن است کودک با آن روبه‌رو شوند. به گفته برخی روانشناسان، اثر مشاهده برخی تصاویر در سنین پایین آن قدر عمیق است که نیاز به درمان دارد.

۱. پروژه‌های حقوق کودک را در سایت Cop.itrc.ac.ir بارگذاری کرده است.

۲. <https://B2n.ir/qb4390>

- چالش بعدی ارتباطات خطرناک و نادرست احتمالی کودکان در فضای مجازی است که ممکن است حتی امنیت فیزیکی آنان را به مخاطره بیندازد.
- چهارمین آسیب نیز وجود بدافزارهایی است که به دلیل مهارت فنی پایین کودکان و نوجوانان، آنان را به دام می‌اندازد. افرادی وجود دارند که از طریق بدافزارها کودکان و نوجوانان را دچار آسیب می‌کنند.
- مشکل بعدی نیز به سوءاستفاده عده‌ای شاید از کودکان و نوجوانان اختصاص دارد. به عبارت بهتر ممکن است عده‌ای از سودجویان به بهانه ارائه سرویس‌هایی به این گروه سنی، هزینه‌های زیادی از آنان دریافت کنند.
- درنهایت نیز پیوند بیش از اندازه کودک با فضای مجازی ممکن است بر رشد طبیعی، فیزیکی و اجتماعی وی اثر بگذارد. به عبارت دیگر کسب مهارت‌ها و شکوفایی استعدادها و وی به دلیل استفاده بیش از اندازه از فضای مجازی خدشه دار شود.

۵. اسناد، معاهدات و نهادهای بین‌المللی

در این بخش ابتدا مهم‌ترین اسناد و معاهدات بین‌المللی مورد توجه قرار می‌گیرد و در نهایت اهم اقدامات سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی مرتبط بررسی می‌شود.

۵-۱. دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار

اگرچه این سند با مخالفت صریح مقام معظم رهبری هیچ‌گاه اجرایی نشد اما از آنجاکه مکمل اسناد پیشین و مبنایی برای سایر اسناد بین‌المللی است و به‌طور غیررسمی همچنان برنامه عمل برخی افراد و گروه‌های مرتبط با کودکان و نوجوانان در ایران قرار داد، لازم است به‌صورت اجمالی مورد توجه قرار گیرد. این سند در مقدمه خود بیان می‌کند که رهبران جهان در پی آن هستند که تا سال ۲۰۳۰ به فقر، گرسنگی، خشونت، فساد، قاچاق و غیره پایان دهند و به‌سوی کرامت انسانی، صلح، عدالت، رعایت برابری، رفاه، مدیریت پایدار منابع طبیعی، گسترش بهداشت، تأمین آب آشامیدنی برای همه، توانمندسازی زنان و دختران، محترم شمردن تنوع فرهنگی، حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، مردم‌سالاری، بهبود محیط‌زیست، توسعه مناطق روستایی، توسعه آموزش‌های عمومی و فنی حرفه‌ای، ترویج تفاهم، اشتغال‌زایی و نظایر

این موارد حرکت کنند.

سپس بر لزوم تلاش همه دولت‌ها برای رسیدن به اهداف توسعه ۲۰۳۰ تأکید شده است.

بعد از آن ۱۷ هدف اصلی سند ۲۰۳۰ بیان شده است که عبارت‌اند از:

۱- پایان دادن به فقر در تمامی اشکال آن در همه جا

۲- امنیت غذایی و بهبود تغذیه و ترویج کشاورزی پایدار

۳- تضمین زندگی سالم و ترویج رفاه برای همه در تمام سنین

۴- تضمین کیفیت آموزش فراگیر و عادلانه و ایجاد فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر
برای همه

۵- دستیابی به تساوی جنسیتی و توانمندسازی تمام زنان و دختران

۶- تضمین در دسترس بودن و مدیریت پایدار آب و فاضلاب برای همه

۷- تضمین دسترسی به انرژی ارزان قیمت قابل اعتماد پایدار و مدرن برای همه

۸- ترویج رشد فراگیر و پایدار اقتصادی اشتغال کامل و مولد و شغل مناسب برای
همه

۹- ایجاد زیرساخت انعطاف‌پذیر، ترویج صنعتی سازی فراگیر و پایدار و تقویت نوآوری

۱۰- کاهش نابرابری در درون و میان کشورها

۱۱- تبدیل شهرها و سکونتگاه‌های انسانی به مکان‌های همه‌شمول مقاوم و پایدار

۱۲- تضمین الگوی تولید و مصرف پایدار

۱۳- اقدام فوری برای مبارزه با تغییرات آب‌وهوا و اثرات آن

۱۴- حفظ و استفاده پایدار از اقیانوس‌ها، دریاها و منابع دریایی برای توسعه پایدار

۱۵- حفاظت و بازیابی و ترویج استفاده پایدار از زیست بوم‌های زمینی مدیریت پایدار جنگل‌ها مبارزه با بیابان‌زایی متوقف و معکوس نمودن فرسایش زمین و توقف از بین بردن تنوع زیستی

۱۶- نهادهای مؤثر پاسخگو و فراگیر در تمام سطوح

۱۷- تقویت ابزارهای اجرایی و احیای مشارکت جهانی برای توسعه پایدار

اما موارد و بندهایی از این سند که مشخصاً به کودک و نوجوان پرداخته است، عبارت‌اند از:

- در مقدمه و ذیل بند ۸ «دیدگاه ما» اشاره شده که هدف سند، ساخت جهانی است که در آن، کودکان به‌دوراز هر نوع خشونت و سوءاستفاده رشد و نمو می‌کنند. جهانی که در آن همه زنان و دختران به‌طور همه‌جانبه، تساوی جنسیتی را درک کنند و همه موانع حقوقی، اجتماعی و اقتصادی موجود بر سر راه توانمندسازی آنان از میان برداشته شده باشد.

- در دستور کار جدید و ذیل بند ۲۳، کودکان و جوانان به‌عنوان گروه‌های آسیب‌پذیری که باید توانمند شوند در نظر گرفته شده‌اند. همچنین در بند ۲۵ به ارائه آموزش کیفی به کودکان، بخصوص آن‌ها که در شرایط آسیب‌پذیر قرار دارند تأکید شده است. در بند ۲۶ هم افق پایان مرگ و میر نوزادان و کودکان تا سال ۲۰۳۰ تصویر شده و در بند ۲۷ همه اشکال کار کودکان ناپسند تلقی شده و برای سال ۲۰۳۰ جهانی بدون کار کودکان آرزو شده است.

- در بخش «فراخوان اقدام برای ایجاد تغییر در جهان ما» و ذیل بند ۵۱ کودکان به‌عنوان یکی از عاملان مهم تحول در دنیای پیش رو و در کنار جوانان نام‌برده شده‌اند.

در لابه‌لای توضیحات اهداف، موارد زیر به‌عنوان مسائل و چالش‌های پیش روی کودکان تا سال ۲۰۳۰ ذکر شده است:

- کودکان فقیر
- سوء تغذیه کودکان
- مرگ و میرهای قابل پیشگیری زنان و کودکان
- آموزش کیفی در اوان کودکی
- نابرابری جنسیتی در آموزش کودکان
- ازدواج کودکان
- کار کودکان
- دسترسی کودکان به فضاهای عمومی و سبز
- استثمار، خشونت و شکنجه علیه کودکان

در خصوص سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ باید توجه داشت که با وجود زیبا جلوه کردن اهداف مذکور در این سند در برخی از موارد، باید توجه داشت که نمی‌توان با رویکرد لیبرال برای کل جهان نسخه یکسان پیچید. مشکلی که نظام جمهوری اسلامی ایران با این سند دارد ابتدائاً در سطح اقدامات یا نتایج طرح شده نیست، بلکه اختلاف نظر در سطح مبنایی و در جهان بینی موجود در این سند و جهان بینی اسلامی است که در برخی از بندهای سند و به خصوص در بیان شاخص‌ها، تفاسیر و در مقام اجراء می‌نمایند؛ بنابراین در خصوص کودک و نوجوان، همان مشکلاتی که در مواجهه با کنوانسیون حقوق کودک وجود داشت در خصوص این سند نیز موجود است؛ بنابراین ارائه راهکار جایگزین و مطابق با شرع در این خصوص ضروری می‌نمایند، چراکه در صورتی که این سند یا کنوانسیون‌های مرتبط با آن نفی شود، مطالبه نسخه جایگزین مطرح خواهد شد؛ بنابراین می‌بایست در اسناد بالادستی و سیاستی جمهوری اسلامی ایران، از جمله قوانین توسعه، اسناد چشم‌انداز و... توجه ویژه‌ای به حقوق کودک و نوجوان شود و جایگاه آن مشخص شود.

۵-۲. میثاق کودک در اسلام

این سند در کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران مصوب شده است. بر مبنای تعالیم اسلامی با اعتقاد به اینکه خانواده به عنوان رکن اصلی جامعه در پرورش و رشد جسمی و روحی، عاطفی و معنوی کودک دارای مسئولیت اولیه و اساسی است و باید از حمایت‌ها و مساعدت‌های لازم به نحوی برخوردار شود که بتواند مسئولیت‌های خود را به نحو احسن ایفا نماید؛ و با عنایت به توجه ویژه اسلام به رشد و تکامل مادی و معنوی کودکان در چهار بخش به ۳۷ حق کودک اشاره می‌کند.

از نظر میثاق منظور از کودک، هر انسانی است که بر اساس قانون قابل اعمال در مورد وی، به سن بلوغ با رشد نرسیده باشد. به این ترتیب در رابطه با حقوق و تکالیف عبادی، معیار، سن بلوغ شرعی یعنی برای دختر ۹ سال و برای پسر ۱۵ سال است و در رابطه با سایر حقوق، معیار، رشد عقلی متناسب با آن حق هست. در ادامه حقوق کودکان را به شیوه زیر دسته‌بندی نموده است:

۱. حقوق فردی: (ماده ۸)

- حق حیات، بقا و رشد
- حق کرامت انسانی
- حق هویت
- حق برابری نزد قانون
- حق برخورداری از عقیده و تربیت صحیح
- حق حریم خصوصی
- حق برخورداری از آزادی
- حق کودکان اقلیت‌ها

۲. حقوق خانوادگی: حقوق کودک در خانواده به تفصیل مورد توجه قرار گرفته است.

۳. حقوق اجتماعی:

- حق سلامت
- حق آموزش و پرورش
- حقوق فرهنگی
- کودک و رسانه
- حق بازی، سرگرمی و تفریح
- حقوق اقتصادی
- حقوق کودکان معلول
- حقوق قضایی کودک
- حق بر محیط زیست سالم

در این سند، به حقوق مختلف کودک توجه شده است که برخی از آن‌ها به صورت مستقیم با فضای مجازی مرتبط است و برخی به صورت غیرمستقیم و از طریق فضای مجازی محقق می‌شود. به عنوان مثال از حقوق مطرح شده در این سند، حق بر حریم خصوصی؛ حق برخورداری از آزادی؛ حق آموزش و پرورش؛ حقوق فرهنگی؛ کودک و رسانه؛ و حق بازی، سرگرمی و تفریح تا حد زیادی با فضای مجازی گره خورده است.

۵-۳. اتحادیه بین‌المللی مخابرات (ITU)

اتحادیه بین‌المللی مخابرات (ITU) یک سازمان بین‌المللی وابسته به سازمان ملل متحد است. این اتحادیه دومین اتحادیه قدیمی پس از کمیسیون راین است. این اتحادیه وظیفه قانون‌گذاری و نیز مدیریت فضای فرکانسی، تدوین استانداردهای تبادل داده و اطلاعات و همچنین کمک به رشد و توسعه

ارتباطات در سراسر جهان را بر عهده دارد. مقر این سازمان در ژنو سوئیس است. این سازمان دارای سه بخش اصلی است:

۱- ITU-R (بخش مخابرات رادیویی)

۲- ITU-D (بخش توسعه مخابراتی)

۳- ITU-T (بخش استانداردسازی)

در ذیل بخش توسعه مخابراتی گروه‌های مطالعاتی و برنامه‌هایی مختلفی تعبیه شده است، از جمله این برنامه‌ها، برنامه «حفاظت از کودکان در فضای برخط» است. محافظت از کودکان در فضای برخط (COP) ابتکاری است که توسط اتحادیه بین‌المللی مخابرات در نوامبر ۲۰۰۸ و در چارچوب دستور کار امنیت سایبری جهانی (GCA) ایجاد شده است. این طرح توسط دبیرکل سازمان ملل متحد، ایالات و چندین سازمان بین‌المللی پشتیبانی شد. COP یک شبکه مشترک بین‌المللی برای محافظت از کودکان در سراسر جهان در برابر تهدیدات سایبری با ارائه اقدامات قانونی، فنی و سازمانی است. اهداف اصلی COP به شرح زیر است:

۱- شناسایی خطرات و آسیب‌پذیری‌های کودکان در فضای مجازی

۲- ایجاد آگاهی در بین سیاست‌گذاران، صنعت، والدین و مربیان و همچنین کودکان

۳- توسعه ابزارهای عملی برای کمک به حداقل رساندن خطر

۴- اشتراک دانش و تجربه

COP با توسعه یک استراتژی که پنج حوزه اصلی را دربرمی‌گیرد، یک رویکرد جامع برای ارتقا ایمنی برخط کودکان درپیش می‌گیرد:

۱- تدابیر حقوقی: چارچوب جامع قانون COP ابزاری اساسی برای ارتقا یک فضای برخط حمایتی و ایمن برای کودکان و جوانان است. رویکردهای درنظرگرفته‌شده در کشورهای مختلف را با سیستم‌های مختلف قانونی پیگیری می‌کند و رهنمودهایی را برای کمک به کشورهای عضو در دستیابی به اهدافشان تولید می‌کند.

۲- اقدامات فنی و رویه‌ای: COP توصیه‌ها و استانداردهای فنی را برای پشتیبانی از حمایت برخط از کودکان توسط همه ذینفعان اصلی دربرمی‌گیرد.

۳- ساختارهای سازمانی: COP یک چارچوب ملی را برای کمک به توسعه یک فضای برخط مثبت برای کودکان و جوانان ارائه می‌دهد. COP ایجاد واحدهای COP را در سطح ملی تشویق می‌کند و در حال تدوین مجموعه‌ای از شاخص‌ها برای کمک به سنجش میزان پیشرفت در اجرای اقدامات برخط حفاظت از کودکان در سطح جهانی، منطقه‌ای و ملی است.

۴- ظرفیت‌سازی: COP از کشورها در اجرای چارچوب‌های ملی COP پشتیبانی می‌کند و رویدادهای استراتژیک را در سطح منطقه‌ای و جهانی برای پشتیبانی از این فرایندها ترتیب می‌دهد.

۵- همکاری بین‌المللی: COP فرهنگ جهانی شهروندی دیجیتالی را ترویج می‌کند و ایجاد ترتیبات همکاری برای اشتراک اطلاعات را به منظور از بین بردن یا کاهش خطرات موجود بر روی کودکان و جوانان به صورت برخط تشویق می‌کند.

این ابتکار با شرکای خود برای توسعه استراتژی‌های امنیت سایبری در این مناطق و ترویج محیط‌های برخط ایمن برای کودکان در سراسر جهان همکاری می‌کند.

تاکنون رهنمودهای مختلفی از طرف ITU، برای مخاطبان مختلف، ارائه شده است. از سال ۲۰۰۹ که اولین رهنمود برای سیاست‌گذاران در ارتباط با حفاظت از کودکان در فضای برخط منتشر شده است تا سال ۲۰۲۰ که چند رهنمود برای حفاظت از کودکان در فضای برخط و در مورد چگونگی کمک به توسعه یک محیط برخط امن و توانمند برای کودکان و جوانان، برای سیاست‌گذاران، کسب‌وکارها، والدین و مربیان و معلمان منتشر شده است، در رهنمودهای سال ۲۰۲۰ حتی چند سند برای کودکان طراحی شده است که به‌طور مستقیم اطلاعات مرتبط به کودکان را، با ادبیات کودکانه، منتقل می‌کند.

بحران حفاظت از کودکان در فضای برخط، در زمان همه‌گیری کرونا اهمیت و ضرورتی دوچندان پیدا کرده است، چراکه به‌واسطه جهش استفاده از فضای برخط در سطح جهان، علاوه بر افزایش کاربران به‌طور عمومی، در قشر کودک و نوجوان به علت ضرورت دسترسی به کلاس‌های آموزشی مدرسه، دسترسی به فضای برخط نسبت به سایر اقشار جامعه، با ضربی بیشتر مواجه شده است. هم‌چنین در این شرایط امکان و ظرفیت کنترل و نظارت کاهش یافته است.

هولین ژائو دبیرکل ITU در مراسم رونمایی از دستورالعمل‌های جدید COP ۲۰۲۰ گفت: «این سؤال که چگونه ایمنی برخط کودکان را در عصر کووید-۱۹ تضمین کنیم، بیش از هر زمان دیگری مطرح است. دستورالعمل‌های جدید ITU در زمینه حمایت از کودکان برخط ابزاری بسیار به‌موقع برای حفاظت از بهزیستی، صداقت و امنیت فرزندان ما، گران‌بهاترین هدیه ماست.»

دستورالعمل‌های جدید از ابتدا دوباره طراحی شد تا تغییرات قابل توجهی را در چشم‌انداز دیجیتالی که کودکان در آن قرار دارند، مانند اینترنت اشیا، اسباب‌بازی‌های متصل، بازی‌های برخط، ریاتیک، یادگیری ماشین و هوش مصنوعی را منعکس کند. علاوه بر این، این نسخه جدید به یک مسئله مهم پرداخته است: وضعیتی که کودکان معلول با آن روبرو هستند و دنیای برخط برای آن‌ها یک خط نجات حیاتی برای مشارکت کامل اجتماعی را فراهم می‌کند. توجه به نیازهای ویژه کودکان مهاجر و سایر گروه‌های آسیب‌پذیر را نیز شامل شده است.

دکتر نجات معلا مؤید، نماینده ویژه دبیرکل سازمان ملل در مورد خشونت علیه کودکان معتقد است

رفتار مجرمان و شبکه‌های جنایی به‌طور مداوم در حال تکامل است، همان‌طور که در طی همه‌گیری کووید-۱۹ مشاهده شد، مجرمین از این واقعیت جدید که بسیاری از کودکان بیش‌ازحد معمول برخط هستند، سوءاستفاده می‌کنند؛ بنابراین ضروری است که سیستم‌های حفاظت از کودکان به‌سرعت تکامل یابند. هم‌چنین در مسئله حفاظت از کودکان در فضای برخط، این مسئله، ابعاد فرامرزی و جهانی مهمی دارد، بنابراین راهکار برای حل این مشکل جهانی و فرامرزی، نیاز به یک رویکرد چند ذینفعی، چندبخشی و حقوق کودک محور دارد که همه بازیگران اصلی از جمله کودکان را گرد هم آورد تا از یک محافظت برخط قوی‌تر و فعال از کودکان برخوردار شویم.

ITU مدعی است که دستورالعمل‌های جدید COP به‌گونه‌ای منعطف طراحی شده است که می‌تواند توسط کشورهای مختلف و ذینفعان به‌گونه‌ای سازگار مورد استفاده قرار گیرد که با آداب و رسوم و قوانین ملی و محلی سازگار باشد. این دستورالعمل‌ها می‌توانند به‌عنوان یک گام اولیه برای درگیر کردن همه ذینفعان مربوطه - دولت‌ها، بخش خصوصی، انجمن‌های والدین و معلمان و خود کودکان - در بحث پیرامون تدابیر و اقدامات هدفمند برای ایجاد یک فضای برخط امن‌تر باشند.

دستورالعمل‌های ۲۰۲۰ این سازمان از چهار قسمت متناسب با مخاطبان اصلی تشکیل شده است: کودکان، والدین و مربیان، صنعت و سیاست‌گذاران.

این سازمان به‌صورت مستقیم نیز کودکان را مخاطب خود قرار داده است و سعی دارد از آسیب‌پذیری کودکان در فضای برخط با فعالیت‌های رسانه‌ای مستقیم جلوگیری کند. این محتواها برای کودکان در قالب‌های کودکانه موجود است و شامل سه منبع است: یک کتاب داستان برای کودکان زیر نه سال، یک کتاب کار برای کودکان ۹ تا ۱۱ ساله و یک کمپین در رسانه‌های اجتماعی و میکروسایت (وبلاگ) برای کودکان و جوانان ۱۲ تا ۱۸ ساله. این منابع به کودکان کمک می‌کند تا یاد بگیرند که چگونه خطرات را به‌صورت برخط مدیریت کنند، درعین حال آن‌ها را قادر می‌سازند تا از حقوق خود به‌صورت برخط استفاده کنند و از فرصت‌هایی که اینترنت به آن‌ها ارائه می‌دهد بهره ببرند.

رهنمودهای مربوط به والدین و مربیان به‌عنوان ابزاری کاربردی برای کمک به آن‌ها در حمایت مؤثر از

تعامل کودکان و جوانان با دنیای برخط، خانواده‌ها را نسبت به خطرات و تهدیدهای احتمالی حساس کرده و به پرورش یک محیط برخط سالم و توانمند در خانه و کلاس کمک می‌کند. آن‌ها بر اهمیت برقراری ارتباط آزاد و گفتگوی مداوم با کودکان، برای ایجاد فضای امن درجایی که کاربران جوان احساس قدرت کرده و نگرانی‌هایی را ایجاد می‌کنند، تأکید می‌کنند.

رهنمودهای مربوط به بازیگران عرصه صنعت و کسب و کارها، با هدف در نظر گرفتن الزامات COP در سیاست‌های داخلی آن‌ها است. این دستورالعمل‌ها زمینه‌های کلیدی، مانند ادغام ملاحظات مربوط به حقوق کودک را در تمام سیاست‌های شرکتی و فرآیندهای مدیریت برجسته می‌کنند. توسعه فرآیندهای استاندارد برای رسیدگی به موارد سوء استفاده جنسی کودکان؛ ایجاد یک فضای برخط امن و متناسب با سن؛ آموزش کودکان، مراقبان و مربیان در مورد ایمنی کودکان و استفاده مسئولانه از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی؛ و ترویج فناوری دیجیتال به عنوان روشی برای افزایش تعاملات مدنی، از جمله رهنمودهای این دستورالعمل‌ها برای کسب و کارها و صنایع است.

رهنمودهای سیاست‌گذاران به عنوان بنیادی محکم و اساسی برای توسعه استراتژی‌های ملی فراگیر و چند ذینفعی از طریق مشاوره و گفتگوی آزاد با کودکان، تدوین اقدامات با هدف بهتر و اقدامات کارآمدتر عمل می‌کنند. ITU و شرکای آن تلاش کردند تا چارچوبی کاملاً قابل استفاده، انعطاف‌پذیر و سازگار با اصول استاندارد بین‌المللی و اهداف مشترک، به‌ویژه کنوانسیون حقوق کودک و اهداف توسعه پایدار سازمان ملل ایجاد کنند.

هم‌چنین کارگروه شورای حمایت از کودکان برخط، چارچوب آماری و شاخص‌های محافظت برخط کودک، چارچوب استراتژی ملی COP، نیز در این بخش از سازمان ITU تدارک دیده شده است.

درنهایت با بررسی دقیق تجارب بشری در سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای توسعه‌یافته، باید توجه ویژه‌ای به الزامات و اقتضائات فرهنگی داخلی داشت، در غیر این صورت، نهادهای بین‌المللی و کشورهای توسعه‌یافته، نسخه‌های سیاستی مختلفی برای ما تجویز می‌کنند که در حجم انبوه و حیرت‌فرآوان ما، مسیر راه کشور را مشخص می‌کند. حداقل می‌توان دنباله اقدامات بین‌المللی را با پیوسته‌ای

فرهنگی دنبال کرد تا از آسیب‌های فرهنگی آن جلوگیری کرد.

۵-۴. سازمان یونیسف

صندوق کودکان ملل متحد که بیشتر با نام اختصاری آن (UNICEF) یونیسف نامیده می‌شود، سازمانی است که با هدف فراهم آوردن غذای اضطراری و خدمات بهداشتی - درمانی برای کودکان در کشورهایی که در اثر جنگ جهانی دوم تخریب شده بودند در ۱۱ دسامبر ۱۹۴۶ به توصیه شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد و تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد برپا شد.

در اکتبر ۱۹۵۳ مجمع عمومی ملل متحد این سازمان را به عنوان یکی از ارکان دائمی سازمان ملل به رسمیت شناخت و نام آن را از صندوق بین‌المللی اضطراری کودکان سازمان ملل به نام کنونی تغییر داد. فعالیت‌های یونیسف عمدتاً برای ارائه کمک‌های لازم و حمایت از کودکان کشورهای در حال توسعه است و در نواحی فقیرتر آفریقا فعالیت می‌کند اگرچه کمک‌رسانی به سراسر جهان را در دستور کار دارد و همچنین بیشتر در راستای سیاست حمایت از حقوق کودکان حرکت می‌کند.

در حال حاضر یونیسف ۵ اولویت اساسی را دنبال می‌کند:

● بقاء و رشد کودکان

● آموزش و تحصیلات پایه

● برابری جنسی

● حفاظت از کودکان در برابر خشونت، سوءاستفاده و تجاوز

● آیدز

یونیسف برای پیشبرد وضعیت مشارکت کودکان از چهارده روش استفاده می‌کند. از مداخله مستقیم و قانونی گرفته تا آموزش و تحصیل و حتی تحقیق و جمع‌آوری داده‌های مورد اجماع. طبق سند یونیسف، این سازمان در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۶ در ایران محورهای مختلفی را دنبال می‌کرده است از جمله:

۱- رشد و تکامل یکپارچه کودکان خردسال: همکاری یونیسف در تدوین و اجرایی شدن سند ملی رشد و تکامل یکپارچه کودکان و بهبود سلامت نوزادان

۲- بهبود وضعیت تغذیه کودکان و نوجوانان: همکاری با وزارت بهداشت برای ترویج تغذیه با شیر مادر، افزایش مهارت‌های پرستاران و مددکاران اجتماعی، تدوین برنامه مراقبت و بازپروری کودکان مبتلا به سوءتغذیه، ارائه الگوی تغذیه سالم و پیشگیری از چاقی کودک و نوجوانان

۳- مبارزه با HIV و ایدز: همکاری با دولت برای آگاهی دادن به مردم برای حذف انتقال بیماری از مادر به کودک

۴- بهبود کیفیت آموزش: همکاری با وزارت آموزش و پرورش برای اجرای طرح مدارس دوستدار کودک در ایران

۵- پیشگیری از خشونت علیه کودکان: همکاری با رهبران مذهبی برای ترویج پیشگیری از خشونت علیه کودکان و همکاری با دولت برای تقویت نظام‌های حمایت از کودکان در شرایط اضطراری، خدمات ارائه شده به کودکان در معرض خطر آزار، بهره‌کشی و خشونت، تقویت ظرفیت‌های ملی برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات مربوط به کودکان و تدوین راهبرد ارتباطی برای پیشگیری از کودک‌آزاری

۶- عدالت برای کودکان: حمایت از تصویب و اجرای لایحه حمایت از کودکان و نوجوانان، لایحه رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان و همکاری با قوه قضائیه و نیروی انتظامی و سازمان زندان‌ها جهت ارتقای عدالت برای کودکان.

۷- آموزش کودکان افغان: همکاری با اداره کل امور اتباع و مهاجرین خارجی وزارت کشور برای دسترسی کودکان مهاجر/ پناهنده به خدمات آموزشی و حمایتی و اجرای برنامه‌هایی جهت ظرفیت‌سازی در سازمان‌های مردم‌نهاد مرتبط

۸- ارتقای سبک زندگی سالم در میان نوجوانان و جوانان

۹- کاهش فقر کودک: حمایت از وزارت کار، مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک، دانشگاه‌ها و جوامع مدنی با هدف انجام پژوهش‌ها و مطالعات مرتبط با کودک و خانواده

جمهوری اسلامی ایران علاوه بر ارتقا شرایط کودکان در کشور مطابق با خوانش خود از حقوق کودک به‌خصوص در عرصه فضای مجازی، می‌تواند با تمرکز بر نقاط قوت خود در ابعاد رسانه‌ای و تعامل با سازمان‌های بین‌المللی ازجمله یونیسف، مدیریت تصویر مناسب‌تر و حرفه‌ای‌تری را موردنظر داشته باشد تا در سطح بین‌المللی تصویر مناسب‌تری از عرصه‌های حقوق بشری ایران منعکس شود.

International Centre™
FOR MISSING & EXPLOITED CHILDREN

۵-۵. مرکز بین‌المللی کودکان گمشده و استثمارشده

مرکز بین‌المللی کودکان گمشده و استثمارشده (ICMEC) که دفتر مرکزی آن در الکساندریا از ایالت ویرجینیا در ایالات متحده آمریکا واقع شده است، یک سازمان خصوصی غیردولتی غیرانتفاعی است. این مرکز با استثمار جنسی کودک، هرزه‌نگاری کودک و کودک ربایی مقابله می‌کند. با حمایت اینترپل و مایکروسافت، مرکز بین‌المللی کودکان گمشده و استثمارشده قوانین هرزه‌نگاری کودکان ۱۸۷ عضو شورای اینترپل را موردبررسی قرار داد و توصیه‌هایی را برای مفاهیم اصلی ارائه داد که اگر در قوانین ملی به کار گرفته شود، استراتژی کامل قانونی برای مبارزه با هرزه‌نگاری کودکان را تشکیل می‌دهد. متأسفانه، این گزارش نتیجه می‌گیرد که تعداد کمی از کشورهای جهان قانونی را برای مقابله با هرزه‌نگاری کودکان در برخی از زمینه‌ها وضع کرده‌اند. گزارش کامل که اکنون در چاپ پنجم است، در www.icmec.org به زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسوی، کره‌ای، پرتغالی، روسی، اسپانیایی، تایلندی و ترکی

یافت می‌شود.

فقط ۲۹ کشور قانون کافی برای مقابله با جرائم هرزه‌نگاری کودکان را دارند (۵ کشور عضو اینترپل از تمام معیارهای ذکرشده در بالا برخوردار هستند و ۲۴ کشور عضو اینترپل از همه معیارها به جز آخرین موارد مربوط به گزارش ISP پیروی می‌کنند). ۹۳ کشور عضو اینترپل اصلاً قانونی ندارند که به‌طور خاص به هرزه‌نگاری کودکان بپردازد.

در این پژوهش، در هر کشور عضو اینترپل، ۵ مؤلفه مورد بررسی قرار گرفت:

۱- قانون‌گذاری خاص در مورد هرزه‌نگاری کودک:

در راستای اهداف این پژوهش، به دنبال قوانین خاصی بودیم که جرائم مربوط به هرزه‌نگاری کودکان را به‌طور خاص مجازات کند. صرف وجود قانون کارکه «بدترین اشکال کار کودکان» را ممنوع می‌کند، از جمله هرزه‌نگاری کودکان، «قانون خاص هرزه‌نگاری کودکان» در نظر گرفته نمی‌شود. بعلاوه، کشورهایی که در آن‌ها ممنوعیت کلی هرزه‌نگاری وجود دارد، صرف‌نظر از اینکه افراد به تصویر کشیده شده بزرگسال باشند یا کودک، «قانونی خاص در مورد هرزه‌نگاری کودکان» در نظر گرفته نمی‌شوند. مگر اینکه مجازات خاص یا شدیدتری برای جرائمی که علیه کودک قربانی مرتکب شده است در نظر گرفته شود.

۲- اسناد قانونی مستقل:

آیا هرزه‌نگاری کودک به‌صورت مستقل در اسناد حقوقی کشور مدنظر تعریف شده است یا خیر

۳- جرائم رایانه‌ای:

برای اینکه بشود وجود یک جرم تسهیل شده توسط رایانه را شناسایی کرد (جرائم رایانه‌ای)، به دنبال ذکر خاصی از رایانه، سیستم رایانه‌ای، اینترنت یا عبارات مشابه هستیم؛ مانند این که اشاره‌ای در تعریف «هرزه‌نگاری کودک» از «تصویر رایانه» یا

چیزی مشابه آن باشد. در مواردی که در قوانین ملی، همین مضمون را از طریق عبارت دیگری استفاده کند، پاورقی توضیحی ارائه می‌شود.

۴- تصرف ساده:

تصرف ساده، برای اهداف این گزارش، به تصرف بدون در نظر گرفتن قصد توزیع اشاره دارد.^۳

۵- گزارش دهی ISP:

در حالی که برخی از کشورها ممکن است قوانین گزارش دهی جرم به صورت عمومی را داشته باشند به عنوان مثال، اینکه هر فردی از هر جرمی اطلاع دارد باید جرم را به مقامات مربوطه گزارش دهد، فقط آن کشورهایی که به طور خاص ISP ها را ملزم به گزارش مشکوک به هرزه‌نگاری کودکان به مجریان قانون یا آژانس مجاز دیگری می‌کنند، دارای قوانین گزارش دهی ISP هستند. توجه داشته باشید که در بعضی از قوانین ملی (بیشتر در اتحادیه اروپا) نیز مقرراتی وجود دارد که مسئولیت ISP را محدود می‌کند به شرطی که ISP محتوای غیرقانونی را پس از اطلاع از حضور خود حذف کند. با این حال، چنین قانونی در این بخش گنجانده نشده است.

در این ۵ محور که در پژوهش ICMEC محل بررسی قرار گرفته است، در تطبیق این معیارها با ایران، هیچ‌یک از موارد ۵ گانه در ایران وجود ندارد. البته این بررسی قبل از تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان است، اما در هر صورت خلأهای قانونی جدی در این زمینه وجود دارد، در حالی که الزامات اخلاقی اسلامی ایجاب می‌کند ساختار و نظام منسجم‌تری در این خصوص به نسبت سایر کشورها وجود داشته باشد.

۵-۶. جمع‌بندی اسناد و نهادهای بین‌المللی

اسناد بین‌المللی موجود در حقوق کودک، گستره متنوعی از حقوق از حق حیات تا ارتقای سبک زندگی را

۳. "Simple possession," for the purposes of this report, refers to possession regardless of the intent to distribute.

در بر گرفته است، این اسناد بیش از آن که وارد جزئیات شوند، به تعاریف، چارچوب‌ها و شاخص سازی پرداخته‌اند. وقتی با کلیدواژه حقوق به مباحث کودکان و نوجوانان پرداخته می‌شود؛ ضروری بودن، ثبات و بدیهی و قطعی بودن آن نیز مورد تأکید است. این شیوه موجب شده تا این اسناد به نوعی سند بالادستی برای سایر برنامه‌ریزی‌های حوزه کودک و نوجوان تبدیل شود. دیگر نکته مهم حضور جدی سازمان ملل و نهادهای تابعه در این اسناد است که موجب شده هم نوعی یکدستی در تعاریف و روال‌ها بر اسناد حاکم باشد و هم فرهنگ غربی درون اسناد نهفته و آشکار بروز داشته باشد.

حمایت ویژه دولت از اقشار آسیب‌پذیر، امری پسندیده و تبعیض مثبت تلقی می‌شود و در سطح جهان امری رایج است. قشر کودک و نوجوان به دلیل آسیب‌پذیری‌های مختلف از جمله عدم بلوغ قوه تمییز و تأثیرپذیری فراوان ناشی از آن، یکی از آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه در طیف‌های سنی مختلف محسوب می‌شود که همواره مورد توجه مجرمین برای سوءاستفاده بوده‌اند، بنابراین این قشر نیازمند نظام قانونی حمایتی ویژه است تا مشمول کمترین آسیب‌ها شود. از طرفی فضای مجازی با افزایش دسترسی آسان کودکان و نوجوانان به عرصه‌های مختلف محتوایی و خدماتی همراه بوده است که منجر به گسترش امکان اثرپذیری در این قشر شده است و اگر نتوان دسترسی این قشر به محتوا و خدمات ارائه شده در این بستر را کنترل و مدیریت کرد، آسیب‌های ناشی از آن بسیار وسیع و عمیق خواهد بود، چه بسا امروزه این امر در حال تحقق است و آسیب‌های فضای مجازی برای قشر کودک و نوجوان بر کسی پوشیده نیست.

نظام جمهوری اسلامی ایران با درک این آسیب سعی داشته در سطوح مختلف هرم هنجارهای حقوقی خود حمایت کافی از قشر کودک و نوجوان را به عمل آورد. در سطح اسناد بالادستی و بالاتر از همه شرع مقدس اسلام، مملو از دلالت‌های مختلف در خصوص احکام مرتبط با کودکان و نوجوانان است که بسیاری از آن‌ها برای حکومت دلالت‌های مستقیم و غیرمستقیم دارد که نیازمند یک بررسی اجتهادی دقیق برای شناسایی چهارچوب شرعی و نظام شرعی قواعد حاکم بر صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی است.

پس از شرع، قانون اساسی در رأس هرم قواعد حقوقی ایران قرار دارد، در این سطح دلالت‌های مستقیم و غیرمستقیمی در این گزارش برای صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی اخذ شد که باید مورد توجه قانون‌گذاران و سیاست‌گذاران این حوزه، مخصوصاً شوراهای عالی انقلاب فرهنگی و فضای مجازی قرار گیرد. پس از قانون اساسی شوراهای عالی اسناد خاصی در صیانت از حقوق کودک و نوجوان مصوب کردند که مورد بررسی قرار گرفت. مهم‌ترین نکته در خصوص اسناد سیاستی موجود در حقوق کودک و نوجوان عدم هماهنگی و نگاه سیستمی در اسناد و ناهماهنگی اسناد مختلف در این سطح است که بعضاً منجر به سردرگمی لایه‌های پایین‌تر نظام حکمرانی شده است. هم‌چنین مطالبه اجرای این اسناد و در دستور کار قرار گرفتن آن تا پایین‌ترین لایه‌های نظام حکمرانی کشور، از مهم‌ترین چالش‌های موجود است.

در سطح اسناد و سازمان‌های بین‌المللی که در عرصه صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی در ایران مؤثر هستند، سازمان‌های مختلف از جمله یونیسف، یونسکو و سازمان‌های مردم‌نهاد مورد توجه قرار گرفت. در این راستا کشور نیازمند مواجهه مناسب با سازمان‌های بین‌المللی و مخصوصاً سازوکارهای نظارتی کنوانسیون حقوق کودک است. در این راستا، شورای عالی انقلاب فرهنگی با کمک شورای عالی فضای مجازی و مجلس شورای اسلامی (استفاده از ظرفیت کمیسیون فرهنگی و فراکسیون کودک و نوجوان) می‌تواند در سطح سیاست‌گذاری امر و راهبری تنظیم مواجهه با نظام بین‌المللی مؤثر باشد، اما در مقام اجرا، مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک با همراهی نهادهای مرتبط از جمله وزارت آموزش و پرورش (سازمان ملی تعلیم و تربیت کودک)، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت امور خارجه و وزارت کار، رفاه و تعاون اجتماعی، دادستانی کل کشور و سایر نهادهای اجرایی و قضایی نیازمند هماهنگی و اجرای درست سیاست‌ها و پیاده‌سازی اسناد سیاستی و قانونی در مقام عمل است تا با اجرای حداکثری اسناد سیاستی داخلی و تأمین مصالح عالی و حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی با خوانش بومی و اسلامی بتوان در برابر خوانش‌های بین‌المللی مغایر با ارزش‌های بومی مواجهه مناسبی داشت. در صورتی که طراحی بومی برای ابعاد حقوق بشری حقوق کودک وجود نداشته باشد و در گام دوم اگر نتوان به شکل قابل ملاحظه‌ای آن را اجرایی کرد، امکان مواجهه جدی با رویکردهای رقیب

وجود ندارد، چراکه در صورتی که راهکار ایجابی وجود نداشته باشد و تنها برخورد سلبی و نفی رویکرد رقیب صورت پذیرد، امکان مواجهه بلندمدت فراهم نمی‌شود.

با تحلیل قوانینی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مرتبط با حقوق کودک در فضای مجازی است، مشخص می‌شود که در عرصه‌های مختلف حقوق شهروندی، حقوق کیفری، حقوق مدنی و حقوق خانواده، حقوق اداری و ساختارهای ویژه کودک و نوجوان، خلأهای مختلفی وجود دارد؛ بنابراین به جاست علاوه بر تحلیل قوانین داخلی و تکالیفی که در این زمینه وجود دارد، همراه با مطالعه تطبیقی سایر نظام‌های حقوقی و همچنین مطالعات فقهی، خلأهای نظام حقوقی کودک و نوجوان در عرصه‌های مختلف حقوقی استخراج و در دستور کار نهادهای مرتبط برای ارائه لایحه پیشنهادی یا لایحه اصلاحی قرار گیرد.

در سطح مقررات مرتبط با صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم دلالتی در این موضوع دارند و با توجه به گستره زیاد تعداد مقررات کشور که طبق آخرین آمار سامانه‌های قوانین و مقررات در انتهای سال ۱۴۰۰ بیش از ۱۰۹۰۰۰ مقرر وجود دارد، اولین اولویت در نظام قانون‌گذاری امر تدوین و تنقیح مقررات است، چراکه به دلیل پراکندگی فراوان قوانین و مقررات و تعارضات مختلف امکان فهم درست تکلیف قانونی بسیار دشوار است؛ بنابراین در اولین گام اولویت مسئله تدوین و تنقیح مقررات جلوه می‌کند.

با توجه به کمیت اندک مقرراتی که به صورت مستقیم به موضوع کودک در فضای مجازی می‌پردازد، مشخص می‌شود که اهتمام ویژه‌ای در این خصوص در سطح عملیاتی وجود ندارد و متأسفانه روند خط‌مشی‌گذاری به درستی طی نمی‌شود و سیاست‌های تصویب‌شده به مرحله اجرا در نمی‌آید. در این خصوص علاوه بر مشکلات کلی نظام حقوقی و سیاسی کشور، نیازمند اهتمام ویژه مسئولین در مقام نظارت و اجرا است.

در نهایت، اولویت اول در نظام حقوقی صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی، تکمیل روند خط‌مشی‌گذاری است که سیاست‌های موجود، در لایه‌های پایین‌تر هرم قواعد حقوقی جریان پیدا کند تا قوانین

و مقررات مناسب و ساختارهای لازم این موضوع طراحی شود تا سیاست‌های کلان در رأس هرم، متروک نماند و به مرحله اجرا برسد. برای حل این مسئله اولویت‌دار دو گام مورد نظر است. گام اول؛ آسیب‌شناسی نظام حقوقی و سیاست‌گذاری کشور به صورت عمومی در حوزه فضای مجازی است، چراکه مشکلات مختلف این عرصه به حوزه حقوق کودک در فضای مجازی نیز تسری می‌کند. گام دوم؛ آسیب‌شناسی عدم توجه به سیاست‌های عرصه حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی است و تدبیرهای خاص در مورد موانع مخصوص این عرصه، به عنوان مثال برای تولیدکنندگان محتوا، جریان یافتن محتوای کودک و نوجوان در فضای مجازی سود اقتصادی کمتری از تولید محتوای بزرگسال به همراه خواهد داشت، بنابراین کمتر محتوای مخصوص کودک و نوجوان تولید می‌شود، یکی از اقدامات اساسی حاکمیت باید تنظیم بازار محتوای کودک و نوجوان باشد، به شکلی که تولید محتوای سالم مخصوص کودک و نوجوان به صرفه باشد. یا اقدامات دیگری از جنس ساختار سازی، قانون‌گذاری و مقررگذاری. در نهایت در ضمیمه اول؛ طرح ابتدایی (نظام) مسائل حقوق کودک در فضای مجازی و در ضمیمه دوم؛ مسیر پژوهشی حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی ارائه شده است.

۶. نتیجه‌گیری

حمایت ویژه دولت از اقشار آسیب‌پذیر، امری پسندیده و تبعیض مثبت تلقی می‌شود و در سطح جهان امری رایج است. قشر کودک و نوجوان به دلیل آسیب‌پذیری‌های مختلف از جمله عدم بلوغ قوه تمییز و تأثیرپذیری فراوان ناشی از آن، یکی از آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه در طیف‌های سنی مختلف محسوب می‌شود که همواره مورد توجه مجرمین برای سوء استفاده بوده‌اند، بنابراین این قشر نیازمند نظام قانونی حمایتی ویژه است تا مشمول کمترین آسیب‌ها شود. از طرفی فضای مجازی با افزایش دسترسی آسان کودکان و نوجوانان به عرصه‌های مختلف محتوایی و خدماتی همراه بوده است که منجر به گسترش امکان اثرپذیری در این قشر شده است و اگر نتوان دسترسی این قشر به محتوا و خدمات ارائه شده در این بستر را کنترل و مدیریت کرد، آسیب‌های ناشی از آن بسیار وسیع و عمیق خواهد بود، چه بسا امروزه این امر در حال تحقق است و آسیب‌های فضای مجازی برای قشر کودک و نوجوان بر کسی پوشیده نیست.

نظام جمهوری اسلامی ایران با درک این آسیب سعی داشته در سطوح مختلف هرم هنجارهای حقوقی خود حمایت کافی از قشر کودک و نوجوان را به عمل آورد. در سطح اسناد بالادستی و بالاتر از همه شرع مقدس اسلام، مملو از دلالت‌های مختلف در خصوص احکام مرتبط با کودکان و نوجوانان است که بسیاری از آن‌ها برای حکومت دلالت‌های مستقیم و غیرمستقیم دارد که نیازمند یک بررسی اجتهادی

دقیق برای شناسایی چهارچوب شرعی و نظام شرعی قواعد حاکم بر صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی است.

پس از شرع، قانون اساسی در رأس هرم قواعد حقوقی ایران قرار دارد، در این سطح دلالت‌های مستقیم و غیرمستقیمی در این گزارش برای صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی اخذ شد که باید مورد توجه قانون‌گذاران و سیاست‌گذاران این حوزه، مخصوصاً شوراهای عالی انقلاب فرهنگی و فضای مجازی قرار گیرد. پس از قانون اساسی شوراهای عالی اسناد خاصی در صیانت از حقوق کودک و نوجوان مصوب کردند که مورد بررسی قرار گرفت. مهم‌ترین نکته در خصوص اسناد سیاستی موجود در حقوق کودک و نوجوان عدم هماهنگی و نگاه سیستمی در اسناد و ناهماهنگی اسناد مختلف در این سطح است که بعضاً منجر به سردرگمی لایه‌های پایین‌تر نظام حکمرانی شده است. هم‌چنین مطالبه اجرای این اسناد و در دستور کار قرار گرفتن آن تا پایین‌ترین لایه‌های نظام حکمرانی کشور، از مهم‌ترین چالش‌های موجود است.

در سطح اسناد و سازمان‌های بین‌المللی که در عرصه صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی در ایران مؤثر هستند، سازمان‌های مختلف از جمله یونیسف، یونسکو و سازمان‌های مردم‌نهاد مورد توجه قرار گرفت. در این راستا کشور نیازمند مواجهه مناسب با سازمان‌های بین‌المللی و مخصوصاً سازوکارهای نظارتی کنوانسیون حقوق کودک است. در این راستا، شورای عالی انقلاب فرهنگی با کمک شورای عالی فضای مجازی و مجلس شورای اسلامی (استفاده از ظرفیت کمیسیون فرهنگی و فراکسیون کودک و نوجوان) می‌تواند در سطح سیاست‌گذاری امر و راهبری تنظیم مواجهه با نظام بین‌المللی مؤثر باشد، اما در مقام اجرا، مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک با همراهی نهادهای مرتبط از جمله وزارت آموزش و پرورش (سازمان ملی تعلیم و تربیت کودک)، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت امور خارجه و وزارت کار، رفاه و تعاون اجتماعی، دادستانی کل کشور و سایر نهادهای اجرایی و قضایی نیازمند هماهنگی و اجرای درست سیاست‌ها و پیاده‌سازی اسناد سیاستی و قانونی در مقام عمل است تا با اجرای حداکثری اسناد سیاستی داخلی و تأمین مصالح عالی و حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی

با خوانش بومی و اسلامی بتوان در برابر خوانش‌های بین‌المللی مغایر با ارزش‌های بومی مواجهه مناسبی داشت. در صورتی که طراحی بومی برای ابعاد حقوق بشری حقوق کودک وجود نداشته باشد و در گام دوم اگر نتوان به شکل قابل ملاحظه‌ای آن را اجرایی کرد، امکان مواجهه جدی با رویکردهای رقیب وجود ندارد، چراکه در صورتی که راهکار ایجابی وجود نداشته باشد و تنها برخورد سلبی و نفی رویکرد رقیب صورت پذیرد، امکان مواجهه بلندمدت فراهم نمی‌شود.

با تحلیل قوانینی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مرتبط با حقوق کودک در فضای مجازی است، مشخص می‌شود که در عرصه‌های مختلف حقوق شهروندی، حقوق کیفری، حقوق مدنی و حقوق خانواده، حقوق اداری و ساختارهای ویژه کودک و نوجوان، خلأهای مختلفی وجود دارد؛ بنابراین به جاست علاوه بر تحلیل قوانین داخلی و تکالیفی که در این زمینه وجود دارد، همراه با مطالعه تطبیقی سایر نظام‌های حقوقی و همچنین مطالعات فقهی، خلأهای نظام حقوقی کودک و نوجوان در عرصه‌های مختلف حقوقی استخراج و در دستور کار نهادهای مرتبط برای ارائه لایحه پیشنهادی یا لایحه اصلاحی قرار گیرد.

در سطح مقررات مرتبط با صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم دلالتی در این موضوع دارند و با توجه به گستره زیاد تعداد مقررات کشور که طبق آخرین آمار سامانه‌های قوانین و مقررات در انتهای سال ۱۴۰۰ بیش از ۱۰۹۰۰۰ مقرر وجود دارد، اولین اولویت در نظام قانون‌گذاری امر تدوین و تنقیح مقررات است، چراکه به دلیل پراکندگی فراوان قوانین و مقررات و تعارضات مختلف امکان فهم درست تکلیف قانونی بسیار دشوار است؛ بنابراین در اولین گام اولویت مسئله تدوین و تنقیح مقررات جلوه می‌کند.

با توجه به کمیت اندک مقرراتی که به صورت مستقیم به موضوع کودک در فضای مجازی می‌پردازد، مشخص می‌شود که اهتمام ویژه‌ای در این خصوص در سطح عملیاتی وجود ندارد و متأسفانه روند خط‌مشی‌گذاری به درستی طی نمی‌شود و سیاست‌های تصویب‌شده به مرحله اجرا در نمی‌آید. در این خصوص علاوه بر مشکلات کلی نظام حقوقی و سیاسی کشور، نیازمند اهتمام ویژه مسئولین در مقام

نظارت و اجرا است.

درنهایت، اولویت اول در نظام حقوقی صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی، تکمیل روند خط‌مشی‌گذاری است که سیاست‌های موجود، در لایه‌های پایین‌تر هرم قواعد حقوقی جریان پیدا کند تا قوانین و مقررات مناسب و ساختارهای لازم این موضوع طراحی شود تا سیاست‌های کلان در رأس هرم، متروک نماند و به مرحله اجرا برسد. برای حل این مسئله اولویت‌دار دو گام مورد نظر است. گام اول؛ آسیب‌شناسی نظام حقوقی و سیاست‌گذاری کشور به صورت عمومی در حوزه فضای مجازی است، چراکه مشکلات مختلف این عرصه به حوزه حقوق کودک در فضای مجازی نیز تسری می‌کند. گام دوم؛ آسیب‌شناسی عدم توجه به سیاست‌های عرصه حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی است و تدبیرهای خاص در مورد موانع مخصوص این عرصه، به عنوان مثال برای تولیدکنندگان محتوا، جریان یافتن محتوای کودک و نوجوان در فضای مجازی سود اقتصادی کمتری از تولید محتوای بزرگسال به همراه خواهد داشت، بنابراین کمتر محتوای مخصوص کودک و نوجوان تولید می‌شود، یکی از اقدامات اساسی حاکمیت باید تنظیم بازار محتوای کودک و نوجوان باشد، به شکلی که تولید محتوای سالم مخصوص کودک و نوجوان به صرفه باشد. یا اقدامات دیگری از جنس ساختار سازی، قانون‌گذاری و مقررره‌گذاری. درنهایت در ضمیمه اول؛ طرح ابتدایی (نظام) مسائل حقوق کودک در فضای مجازی و در ضمیمه دوم؛ مسیر پژوهشی حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی ارائه شده است.

ضمیمه ۱: طرح ابتدایی (نظام) مسائل حقوق کودک در فضای مجازی

یکی از گام‌های اولیه سیاست‌گذاری در یک عرصه معین، شناخت نظام مسائل آن عرصه و شاخص‌های اولویت‌بندی مسائل در آن است. برای رسیدن به نظام‌واره‌ای از مسائل لاجرم باید یک منطق برای نظم‌بندی و تبیین ربط و نسبت مسائل طراحی شود. برای رسیدن به این منطق می‌توان مسائل مختلف یک عرصه را دسته‌بندی کرد. از جمله براساس:

۱- روش تحلیل PESTEL در طراحی نظام مسائل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فنی، محیطی و حقوقی)؛

۲- تقسیم مسائل حقوق کودک و نوجوان متناسب با بازه‌های سنی ۷ ساله؛ ۷ سال اول، ۷ سال دوم و ۷ سال سوم (بنابر روایت ذکرشده در قسمت موازین شرع)؛

۳- دسته‌بندی مسائل کودک و نوجوان متناسب با مقاطع آموزش و پرورش، ابتدایی دوره اول و دوم، متوسطه دوره اول و دوم؛

۴- دسته‌بندی براساس لایه‌های شبکه ملی اطلاعات؛ مسائل لایه زیرساخت، خدمات شبکه ملی اطلاعات، خدمات کاربردی و محتوا؛

۵- دسته‌بندی براساس مخاطب مسائل کودک و نوجوان؛

۶- دسته‌بندی براساس جنسیت کودک و نوجوان؛

۷- دسته‌بندی براساس فرهنگ محیطی کودک و نوجوان، به‌عنوان مثال کودکی که در مناطق کویری زندگی می‌کند آموزش‌های متفاوتی از کودکانی که در کنار دریا زندگی می‌کنند نیاز دارند، یا دریک‌لایه دیگر نوع حمایت دولتی از کودکی که در روستا زندگی می‌کند از کودکی که در کلان‌شهر زندگی می‌کند، متفاوت است؛

۸- دسته‌بندی براساس دهک‌های اقتصادی، طبیعتاً برای تحقق عدالت باید میزان حمایت رفاهی دولت از دهک‌های پایین بیشتر باشد و این به نوعی تبعیض مثبت است؛

۹- دسته‌بندی براساس ممیز یا غیر ممیز بودن کودک؛

۱۰- طراحی شاخص‌هایی برای دسته‌بندی کودکان در طیف آسیب‌پذیری از فضای مجازی، برخی از کودکان به مقتضای محیط و خانواده و عوامل دیگر کمتر در معرض آسیب‌های فضای مجازی قرار دارند اما برخی دیگر ممکن است بیشتر در معرض آسیب‌های ناشی از این فضا باشند؛ بنابراین باید تدابیر مختلفی در خصوص آن‌ها داشت؛

به همین ترتیب می‌توان برش‌های مختلفی ناظر بر مسائل حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی طراحی کرد که با تقاطع گرفتن از هر کدام در مسائل مختلف، می‌توان تدابیر سیاستی مختلفی تجویز نمود.

در پژوهش حاضر با روش استقرایی و رصد منابع مختلف، اعم از کتب، مقالات و نشریه‌های سیاستی فضای مجازی، مسائل مختلفی در حوزه کودک و نوجوان در فضای مجازی احصا شد. هم‌چنین با بررسی برخی از مسائل از امتداد مسائل حقوق کودک از فضای فیزیکی به فضای مجازی به دست آمد. در نهایت به نظر می‌رسد مسائل مختلف حقوقی مرتبط با کودکان در فضای مجازی را در چهار دسته کلان می‌توان

دسته‌بندی کرد.

مسائل ناظر بر حقوق کودک در فضای مجازی گاه مرتبط با «ساختارهای حاکمیتی متولی مسائل کودکان در فضای مجازی» است که به ساختاردهی نهادهای حاکمیتی مرتبط می‌شود. برخی از این مسائل مرتبط با «نظام‌های حمایتی دولتی از کودکان در فضای مجازی» است. از آنجایی که قشر کودک و نوجوان قشری آسیب‌پذیر هستند، نیازمند ساختارهای حمایتی ویژه و تبعیض مثبت از طرف حاکمیت هستند. برخی مسائل این عرصه مرتبط با «حقوق، آزادی‌ها و محدودیت‌های حفاظتی کودکان در فضای مجازی» از آن‌ها است. هم‌چنین برخی دیگر از مسائل این حوزه در خصوص «توانمندسازی کودکان در فضای مجازی» است.

ضمیمه ۲: مسیر پژوهشی حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی

حل مسائل ویژه کودک و نوجوان در فضای مجازی، بی‌تردید از مسیر پژوهش مسئله محور عبور می‌کند و برای به سرانجام رسیدن این پژوهش‌ها نیازمند تربیت نیروی انسانی پژوهشگر در عرصه حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی است.

۱. شناخت جنس کودک و نوجوان		
(۳)	(۲)	(۱)
ابعاد مطالعات ناظر بر شناخت کودک ۱- بعد جسمانی، روانی و روحانی ۲- ساحت فردی، خانوادگی و اجتماعی	مطالعات اسلامی توصیفی	مطالعات روان‌شناسی (روان‌شناسی کودک، بلوغ، رشد و ...)، جامعه‌شناسی، فیزیولوژی کودک و نوجوان و ...

۲. شناخت وضع موجود نظام حقوقی — سیاسی

۱. کنوانسیون‌ها	۱. قانون اساسی	(۱) بررسی اسناد حقوقی (عام حقوق کودک و خاص فضای مجازی)
۲. عرف بین‌المللی	۲. مصوبات شوراهای عالی	
۳. رویه قضایی	۳. قانون عادی	
۴. اسناد حقوق بشری	۴. آئین‌نامه‌ها و بخش‌نامه‌ها	
	۵. رویه‌های قضایی	

۵. انطباق با موازین شرع (عام‌تر از	۱. تعارض اسناد	(۲) تحلیل اسناد
فقہ‌که مشمول اخلاق هم می‌شود)	۲. حکومت اسناد بر یکدیگر و هرم	
۶. شناسایی خلأهای قانونی	هنجارهای حقوقی	
۷. ارزیابی تأثیرات قوانین موجود	۳. تناسب‌ها و تعارض‌ها با سایر	
۸. اصلاحیه قوانین	قسمت‌های نظام حقوقی	۴. تدوین و تنقیح

تبیین نظام حقوق کودک از منظر رهبری

نهادهای تقنینی، اجرایی و قضایی بین‌المللی	داخلی	(۳) بررسی ساختارها
سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای وابسته	بین‌المللی	
مطالعه تطبیقی ساختارهای کشورهای خارجی	خارجی	

۱. مطالعات جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و سایر علوم اجتماعی	(۴) ارزیابی وضع موجود حقوق کودک در ایران
۲. طراحی شاخص‌ها	
۳. پژوهش میدانی	

۱. مطالعات نظام های حقوقی و ساختارهای حکمرانی	(۵) مطالعات تطبیقی
۲. مطالعه ارزش ها و فرهنگ کشورها (به عنوان پشتوانه و رویکرد نظام حقوقی)	
۳. مطالعه نقش بازیگران بخش خصوصی در پیشبرد حقوق کودک (پلتفرم ها، شبکه های اجتماعی و ...)	

۳. راهکارها و الگوی مطلوب (تجویز)

احصاء حقوق کودک در فضای مجازی از منظر اسلام	دلالت های اسلامی فقهی و اخلاقی برای حقوق کودک و نوجوان
تکالیف و مسئولیت خانواده در قبال کودک در فضای مجازی	
جایگاه کودک در نظام خانواده در اسلام و دلالت های آن در فضای مجازی	
بررسی چگونگی پیگیری ارزش های اسلامی در خصوص کودک در قالب نظام سیاسی، تقنینی، اداری و قضایی موجود (راهکارهای اصلاحی)	

منابع

قرآن کریم

قوانین و مقررات

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲. سند صیانت از حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی، شورای عالی فضای مجازی، مصوب ۱۴۰۰/۳/۱۷
۳. سند ملی حقوق کودک و نوجوان، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوب ۱۴۰۰/۶/۲۰
۴. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، مجلس شورای اسلامی، مصوب ۱۳۹۹/۲/۲۳
۵. قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک، مجلس شورای اسلامی، مصوب ۱۳۷۲/۱۲/۱
۶. دستورالعمل صیانت از حقوق کودک و نوجوانان در رسانه‌های صوت و تصویر فراگیر، سازمان تنظیم مقررات صوت و تصویر فراگیر در فضای مجازی، مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۱۶
۷. قانون مجازات اسلامی، مجلس شورای اسلامی، مصوب ۱۳۹۲/۲/۱
۸. قانون آئین دادرسی کیفری، مجلس شورای اسلامی، مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴
۹. قانون جرائم رایانه‌ای، مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸/۳/۵
۱۰. آئین نامه مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک، هیئت وزیران، مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۱۴

کتب

۱. آزادی احمدآبادی، جواد و دیگران (۱۳۹۸) نظام مسائل خطمشی فضای مجازی، تهران: مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع).
۲. فیروزآبادی، سید ابوالحسن و دیگران (۱۳۹۹). درآمدی بر حکمرانی فضای مجازی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۳. عابد خراسانی، محمود رضا (۱۳۸۹). درآمدی بر حقوق کودک، تهران: میزان.
۴. رنوجی، ژان فرانسوا؛ کورتن، کریستین (۱۳۹۵). حقوق کیفری کودکان و نوجوانان، مترجم: بهزاد رضوی فرد، خدیجه بهشتی، تهران: میزان.
۵. پیوندی، غلامرضا (۱۳۹۰). حقوق کودک، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۶. کدخدامرادی، کمال و همکاران (۱۳۹۹). محشای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد ۱، تهران: انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان.
۷. کرامتی معز، هادی (۱۳۹۹). بزه دیده شناسی کودکان در شبکه‌های مجازی، تهران: دادگستر.
۱۹. Shafritz, J. M., Borick, C. (۲۰۰۹). *Introducing Public Policy- (Value Pack W/Mysearchlab)*. (n.p.): Longman Publishing Group.

مقالات و گزارش‌ها

۱. انصاری، باقر (۱۳۹۶). مطالعه تطبیقی حدود تبلیغات تجاری خطاب به کودکان در تلویزیون. مطالعات حقوق تطبیقی، ۸ (۱)، صص ۶۷-۸۴.
۲. خلیل پور چالکیاسری، سید عباس (۱۳۹۹). سیاست تقنینی کیفری ایران در قبال تأمین امنیت کودکان در فضای مجازی. فصلنامه حقوق کودک، ۲ (۵)، صص ۱۶۱ — ۱۸۷.
۳. عبدالاحد، علی و همکاران (۱۴۰۱) مصوبه کارگروه موضوع ماده (۱۴۲) آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در خصوص بررسی طرح «نظام قانونگذاری، تعیین

حدود و اختیارات و صلاحیت های مراجع وضع قوانین و مقررات» پیش نویس «طرح نظام قانون گذاری» (نحوه اجرای سیاست های کلی نظام قانون گذاری)، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات حقوقی.

۴. عربیان، محمدجواد؛ میرابی، سیده پریرسا؛ زند، علی (۱۳۹۸). حمایت از کودکان در برابر بازی های رایانه ای نامناسب و زیان بار. فصلنامه حقوق کودک، ۱ (۴)، صص ۱۴۱ — ۱۷۴.

۵. حسینی، محمدرضا (۱۳۹۸). مسئولیت دولت ها و سازوکارهای صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی. فصلنامه حقوق کودک، ۱ (۴)، صص ۳۱ — ۵۹.

۶. آقایی، عاطفه؛ رضانیا، زهرا (۱۳۹۸). مطالعه مفهوم کودکان کار اینستاگرامی در فضای مجازی ایران. فصلنامه حقوق کودک، ۱ (۳)، صص ۱۶۱ — ۱۹۰.

۷. جعفری، محمدحسین؛ پارسا، الهه (۱۳۹۸). ممنوعیت هرزه نگاری کودکان از منظر اسناد بین المللی و داخلی. فصلنامه حقوق کودک، ۱ (۱)، صص ۱۵۵ — ۱۶۶.

۸. ویژه، محمدضا (۱۳۸۸). تاملی بر سلسله مراتب هنجارها در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۰، صص ۶-۳۸.

۹. Ofcom. (۲۰۲۲). Children and parents: Media use and attitudes report ۲۰۲۲.

https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/۲۳۴۶۰۹/۰۰۲۴/childrens-media-use-and-attitudes-report۲۰۲۲-.pdf

۱۰. Ofcom. (۲۰۱۸). Children and parents: Media use and attitudes report ۲۰۱۸.

https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/۱۳۴۹۰۷/۰۰۲۴/children-and-parents-media-use-and-attitudes۲۰۱۸-.pdf